

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

Rapport

R75:1986

Arbete och bostad i Gårdsten

Del 1. Lokal produktion

Birgitta Mattsson m fl

INSTITUTET FÖR
BYGGDOKUMENTATION

Accnr

Plac *Ser*

K/nw

Byggeforskningsrådet

R75:1986

ARBETE OCH BOSTAD I GÅRDSTEN

Del 1. Lokal produktion

Birgitta Mattsson
Inga Malmqvist
Lennart Widenberg

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 790797-8 från Statens råd för byggnadsforskning till Chalmers tekniska högskola, Sektionen för arkitektur, Göteborg.

REFERAT

Syftet med projektet har varit att initiera och stödja lokala produktionsgrupper i 60-talsstadsdelen Gårdsten i Göteborg; studera betydelsen av produktionsgrupperna för gårdstensborna och stadsdelen samt att sätta in lokal produktion i ett stadsutvecklingsperspektiv.

Rapporten beskriver främst erfarenheterna från uppbyggnaden av en textilverkstad och ett bageri.

Projektet innehöll en tillämpningsdel och en forskningsdel. Tillämpningsdelen, att bygga upp lokala produktionsgrupper, var det egentligen avsikten att en speciell kommunal arbetsgrupp och intresserade gårdstensbor skulle svara för, medan forskargruppen skulle stå för analys av processen och kunskapsåterföring till produktionsgrupperna och den kommunala arbetsgruppen. I praktiken blev det dock forskargruppen som tog ansvar för att nya grupper startade och befintliga fick det stöd de till en början behövde.

Projektet har tidigare redovisats i tre lägesrapporter från avdelningen för byggnadsplanering vid Chalmers tekniska högskola.

I Byggeforskningsrådets rapportserie redovisar forskarna sitt anslagsprojekt. Publiceringen innebär inte att rådet tagit ställning till åsikter, slutsatser och resultat.

R75:1986

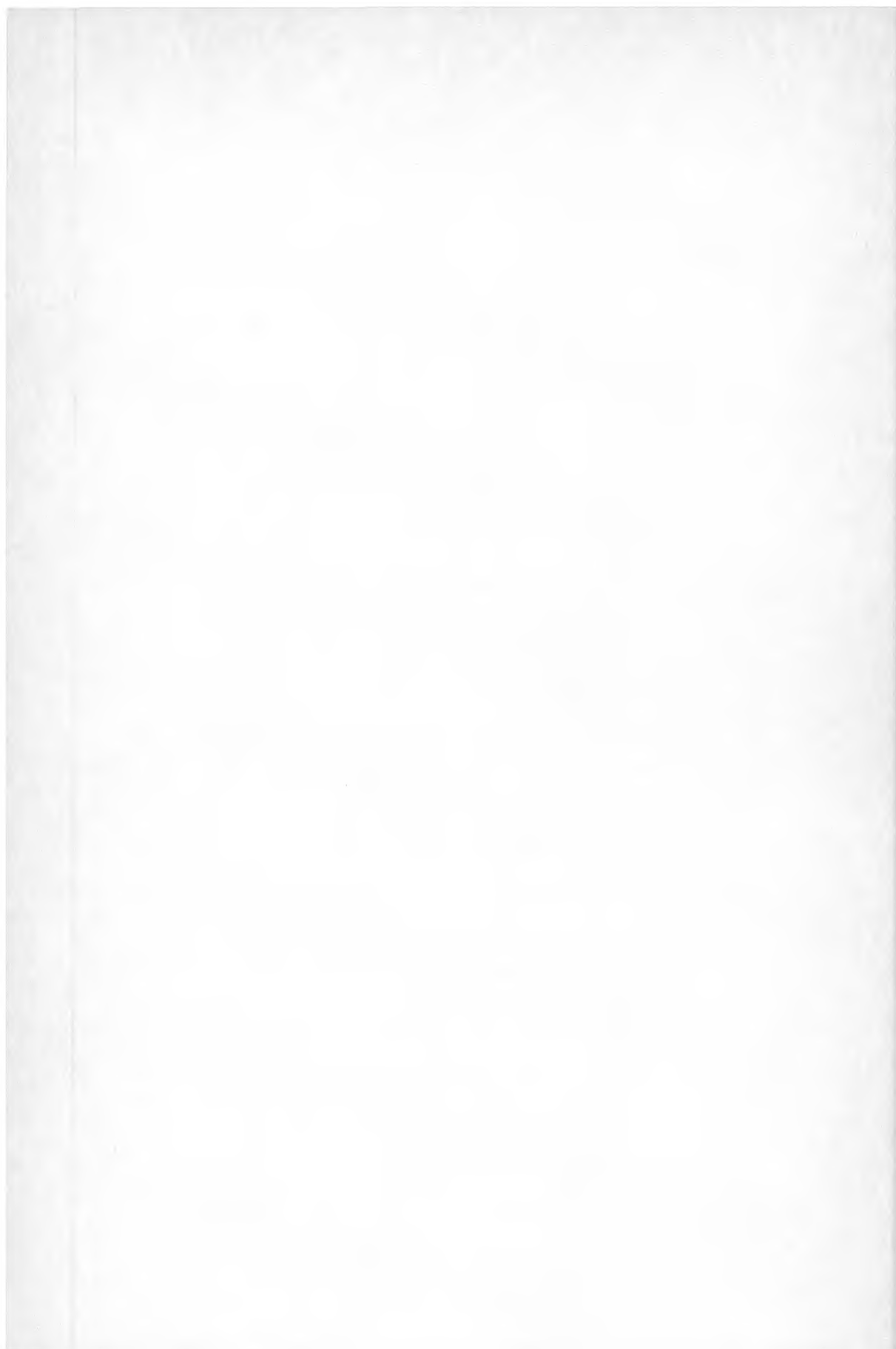
ISBN 91-540-4612-2
Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Liber Tryck AB Stockholm 1986

INNEHÅLL

FÖRORD

SAMMANFATTNING Birgitta Mattsson	sid
1. LOKAL PRODUKTION HAR VUXIT FRAM UR "BYGGDA BOSTADSOMRÅDENS UTVECKLING" 1975-85. Birgitta Mattsson	1
1.1 Fel innehåll och fel form i 60-talets sovstadsarkitektur	
1.2 Olika möjligheter att skapa arbetsplatser i sovstaden.	
1.3 Lokal produktion — en av många bottnar i projektet	
1.4 Nytt innehåll ger ny form	
2. ARBETSSÄTT OCH TEORIER Birgitta Mattsson	11
2.1 Aktionsforskning — försöksdel och forskningsdel.	
2.2 Tvärvetenskaplighet	
3. SYFTE Forskargruppen	19
4. PROCESSEN LOKAL PRODUKTION I GÅRDSTEN	25
Inga Malmqvist, Lennart Widenberg, Christer Lundberg	
4.1 Problembeskrivning	25
4.2 Lokal produktion — ett exempel på alternativ utveckling	30
4.3 Lokal produktion i Gårdsten	37
5. BILDBERÄTTELSEN Lennart Widenberg	65
6. ERFARENHETER FRÅN DELTAGARNA I PROCESSEN	113
Inga Malmqvist, Lennart Widenberg	
6.1 Metod för utvärdering genom intervjuer	113
6.2 Resultat ur arkitektoniska perspektiv	197
7. FINANSIERINGSFORMER Forskargruppen	199
8. KOMMENTARER Forskargruppen	203
9. LITTERATUR	209
BILAGOR	219

Förord

Det här handlar främst om våra erfarenheter från en textilverkstad och om ett bageri, som vi i forskargruppen startat och varit stöttepelare för under deras första tid. Detta var det roligaste vi gjorde under våra tio forskningsår i förorten Gårdsten från -75 till -85, program- och förberedsetid samt rapportarbetstid inberäknat.

Idag lever textilverkstan och bageriet av egen kraft så som det var vår avsikt och ödmjuka förhoppning att de skulle kunna göra och har betytt något positivt för några människor i Gårdsten och för attityden till Gårdsten. Mycket intresse har visats från grupper som arbetar med förortsutveckling. När man engagerat sig så nära i företagsverksamhet och berörda människor är det svårt att lyfta sig i håret och analysera vad som hänt; att urskilja sin egen roll och ge den balanserat/rätt värde. Detta är aktionsforskningens situation. Med all rätt kan kravet ställas att det skedda skall dokumenteras riktigt och så att det kan förstås.

Men analysen och generaliseringen kan inte göras förrän lång tid gått och på samma sätt är det med alla "förbättringsprojekt" och "utvecklingsidéen" i 60-talsförorten. Så därför dröjer det ett tag till innan vi kan säga till kommuner och bostadsbolag att just detta skall man satsa på om man vill göra sovstäderna attraktivare för människor att leva i. Till dess må man förändra till såväl innehåll som form i 60-talsförorter med omväxlande nya inglasade balkonger och nya lokala produktionsgrupper. Hemligheten som jag ser den efter 10 år med Gårdsten, är att förorten måste utvecklas till en större variationsrikedom i såväl INNEHÅLL som FORM och utifrån sina för varje förort specifika förutsättningar.

Hela vår tvärvetenskapligt sammansatta forskargrupp har deltagit i aktion och analysarbete 1979-83 samt i diskussionerna vi förde under 1984 omkring erfarenheterna från projektet. Forskargruppen består av arkitekterna Christer Lundberg, Inga Malmqvist och Birgitta Mattsson, kulturgeograf Ingrid Johansson, företagsekonomerna Östen Ohlsson och Gert Sandahl och psykolog Lennart Widenberg. Projektledare är Birgitta Mattsson.

Denna rapport är skriven av Birgitta Mattsson, Inga Malmqvist och Lennart Widenberg.

En rapport som behandlar de arkitektoniska aspekterna på hur ett bostadsområde utvecklas av lokal produktion, "Lokal produktion — arkitekturfrågor", är under utarbetande av Inga Malmqvist och beräknas vara färdig 1987.

Forskningsprojektet har varit ett led i avdelningen för Byggnadsplanerings forskning om Bygda Bostadsområdets Utveckling — BBU. Professor Lars Ågren vid avd för Arkitektur — Byggnadsplanering har under projektets gång givit sitt stöd åt forskargruppens arbete.

Många människor har satt sin tid och sitt intresse i projektet. Jag vill tacka dem alla. Särskilt vill jag tacka arkitekt Mikaela Eckerred, forskningssekreterare på BFR, som under projektets olika skeden med stor kunnighet och inlevelse diskuterat olika uppläggningar och hjälpt oss att styra det vanskliga forskningsprojektet i vettiga banor under en lång forskningsperiod.

Göteborg 86-03-20
Forskargruppen "Arbete och Bostad i Gårdsten"
genom Birgitta Mattsson

Sammanfattning

Birgitta Mattsson

Forskningsprojektet "lokal produktion i Gårdsten", som är ett delprojekt av vårt huvudprojekt "Arbete och Bostad i Gårdsten", har bedrivits åren 1979-85.

Huvudprojektet "Arbete och Bostad" som startade med förberedelser 1975, syftade till att i aktionsforskningens form pröva olika vägar att etablera nära arbetsplatser i renodlade flerbostadsmiljöer från 1960-talet. Redan vid starten i stadsdelen 1977 tog vi initiativ till en textilverkstad i Gårdsten som inom sig kom att utveckla en lokal produktionsgrupp. Bland de erfarenheter vi fick efter ett pars års försök med olika företags-etableringsformer, var att det fanns ett stort intresse för lokala produktionsgrupper. Det intresset fanns hos alla parter som berördes; kommunala förvaltningar, främst då socialförvaltning och bostadsförvaltning, gårdstensborna själva, Områdesgruppen i stadsdelen, och den politikergrupp som fanns under delar av vår tid i Gårdsten och som hade ett speciellt ansvar för utvecklingen i denna kommundel.

Det positiva intresset för lokala produktionsgrupper, gjorde det möjligt, även om svårigheterna var många, och det ofta gick trögt, att få det ekonomiska stöd som behövdes för initialskedet. För att få mer kunskap om produktionsgruppernas utveckling, stödjade den textilverkstad som vi startat 1977 och arbetade för nya former, för att starta ytterligare lokal produktion.

”Lokal produktion” innehöll en tillämpningsdel och en forskningsdel. Tillämpningsdelen, att bygga upp lokala produktionsgrupper, var det egentligen avsikten att en speciell kommunal arbetsgrupp och intresserade gårdstensbor skulle svara för, medan vi skulle stå för analys av processen och kunskapsåterföring till produktionsgrupperna och arbetsgruppen. Men i praktiken blev det forskargruppen som tog ansvar för att nya grupper startade och befintliga fick det stöd de till en början behövde. Den mesta projekttiden gick åt till denna ”aktion”.

Gårdstensborna själva kunde inte få det nödvändiga ekonomiska stödet från banker och utvecklingsfond. Den statliga och kommunala byråkratin var närmast ogenomtränglig. Vår funktion blev att vara det nödvändiga ledet mellan gårdstensbor med idéer och arbetslust och samhällets förvaltningsapparat. Det var två olika världar. I bästa fall hade vi stundtals båda världarnas förtroenden. Den kulturchock som uppstod i mötet var stor.

Den kommunala arbetsgrupp från olika förvaltningar som skulle tagit ansvar för att initiera produktionsgrupper saknade möjlighet att få gehör för idén hos respektive förvaltning och förmodligen hade den inte möjlighet att ta sig tid att driva frågan. Det var heltidsjobb för flera personer och det behövdes kunskap om juridiska, företagsekonomiska frågor.

Den stora positiva erfarenheten är att lokala produktionsgruppen som producerar ting av hög kvalitet blir starka och bärkraftiga, bidrar till att stärka människors självkänsla och höjer därmed en stadsdels attraktivitet och värde.

Den stora negativa erfarenheten är, att det behövs mycket stöd från grupper utanför boende, för att klara av att starta företag.

Sammanfattningsvis är det en positiv tillgång för en stadsdel med lokala produktionsgrupper och roligt att få arbeta med som forskare.

1. Lokal produktion har vuxit fram ur ”byggda bostadsområdets utveckling” 1975-85

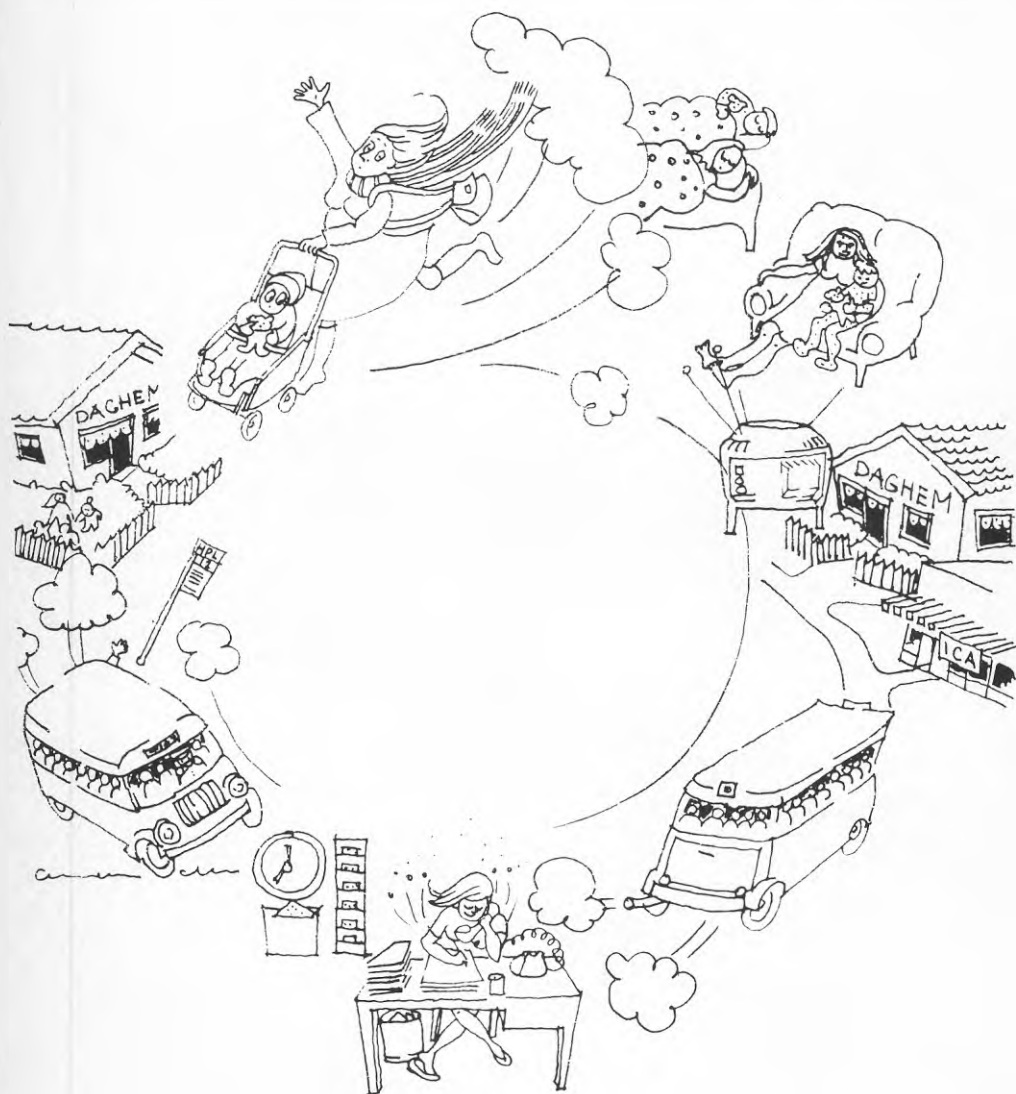
Birgitta Mattsson

1.1. Fel innehåll och fel form i 60-talets sovstadsarkitektur

Innehållet var och är alltför ensidigt i sovstaden. Enbart *boende* i så stora enheter är för mycket *en* sida av mänskligt liv.

Formen var också, bl a som en följd av det ensidiga innehållet, alltför enahanda. Som Jaques Tatis filmer ser den svenska 60-talssovstaden ut, ett monotont upprepande av likadana enheter, dessutom likadana överallt.

När jag som ung arkitekt 1970 såg alla hus och områden som byggts under 60-talet kunde jag bara känna handlingsförlamande vanmakt. Vad kunde jag som arkitekt göra för att ändra i detta? För att fortsätta rita denna sorts arkitektur, det ville jag då aldrig göra. Det var formen och gestaltningen man såg först och tyckte illa om. Men väl tillsammans med boende i stadsdelarna förstod jag att de främst saknade variation i innehållet — i Gårdsten, som vi valde som fallstudieområde var det framför allt arbetsplatser och högstadieskola man saknade.

Det är inte utformningen av bebyggelsen i 60- och 70-talens förortsområden som ger människor problem. Det ensidiga innehållet i bostadsmjön och avstånden till arbetsplatserna, allt detta som är konsekvenser av funktionsuppdelningen, ger däremot människor problem. Hur många ensamstående mödrar t ex som bor i en förort orkar med karusellen i arbete - fostra barn - långa arbetsresor?

Vårt stadsutvecklingsideal

De stora funktionsintegrerade stadsområdena var redan byggda -75. Kritiken mot dem var formulerad, i avseende på funktionsintegrering klart formulerad av prof. i arkitekturens teori och historia vid CTH-A, Elias Cornell. E.C visade på sambanden mellan funktionsuppdelningen och människans olika roller som allvarligt effektivt arbetande i arbetsområden, avslappnande ätande och sovande i bostadsområden och skrattande på fritidsanläggningar.

Man borde försöka bryta funktionsuppdelningen på stadsdelsnivån, gå in i bostadsområdet och skapa arbetsplatser bland bostäderna. Detta stadsutvecklingsideal fanns formulerat i den s k a-b-c-modellen.

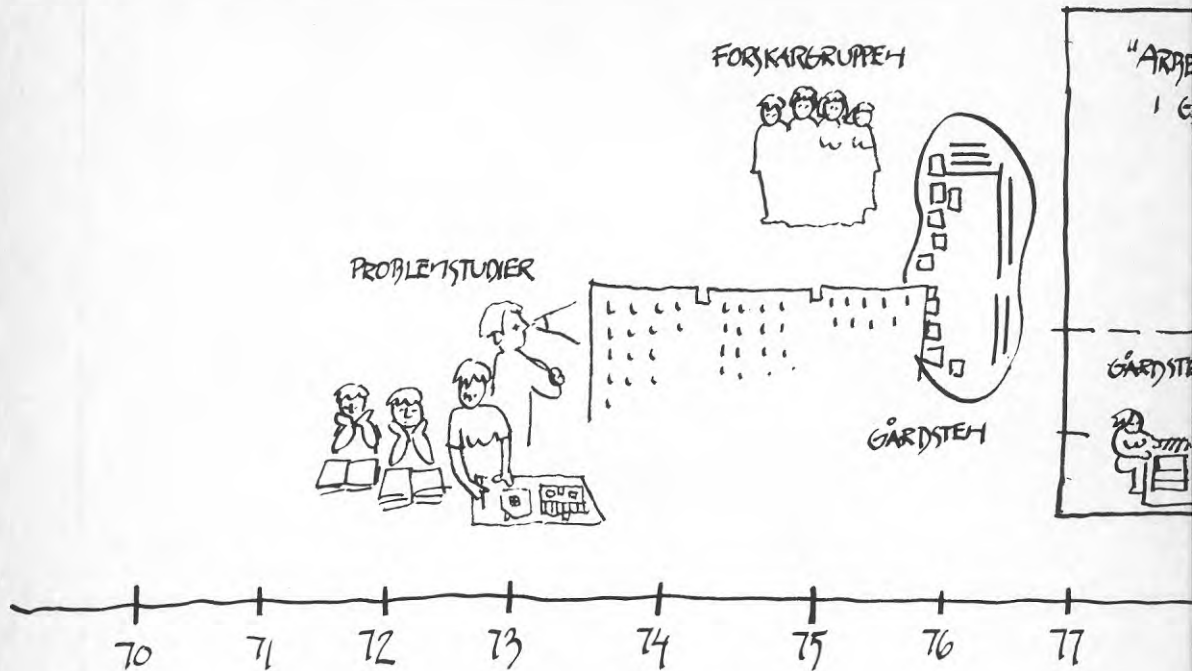
Fastän a-b-c-modellen inte genomförts i planeringen av fler svenska 60-talsförorter än Vällingby utanför Stockholm menade vi att det borde vara möjligt att återta den som planeringsideal och skapa arbetsplatser, där det i dag bara är bostäder.

A-b-c-planeringen avsåg att, i de nya stadsdelar som byggdes under efterkrigstidens industriella uppgång i utkanterna av stora industristäder, planera satellitstäder som i många avseenden var självförsörjande med arbete, boende, centrumfunktioner. Man kan tydligt se målsättningen med *abc* planeringen i att den första *new town* i England var en satellitstad som byggts om från en garden-city, nämligen Welwyn Garden City norr om London. Garden-city idén inrymde bland annat just detta, att den som bodde i staden också arbetade där. Hela staden var ursprungligen en korporation, som man köpte in sig i helt och hållet såväl boendet som arbetsplatsen.

Men det svenska samhället saknade effektiva styrmedel för lokalisering av arbetsplatser. Även om i Göteborg Angered NO om city planerades som en satellitstad med *abc*, så kunde kommunen bara styra utbyggnaden av bostäder. Detta fick konsekvenserna att de flesta nyaste 60-talsförorterna med flerbostadshus i Göteborg, byggdes i Angered i ett stort område som blev renodlad boendemiljö.

En forskargrupp bildas

Vi arbetade först med frågan om "Byggda bostadsområdets utveckling" och diskuterade olika vägar att uppnå en önskvärd sådan utveckling såväl till innehåll som form, för att till sist stanna vid frågan om områdenas ensidiga innehåll av boende och avsaknad av arbetsplatsen. Vi formulerade oss omkring "Arbete och Bostad i Gårdsten", som den huvudfråga som vi kom att ägna oss åt under en tioårsperiod.

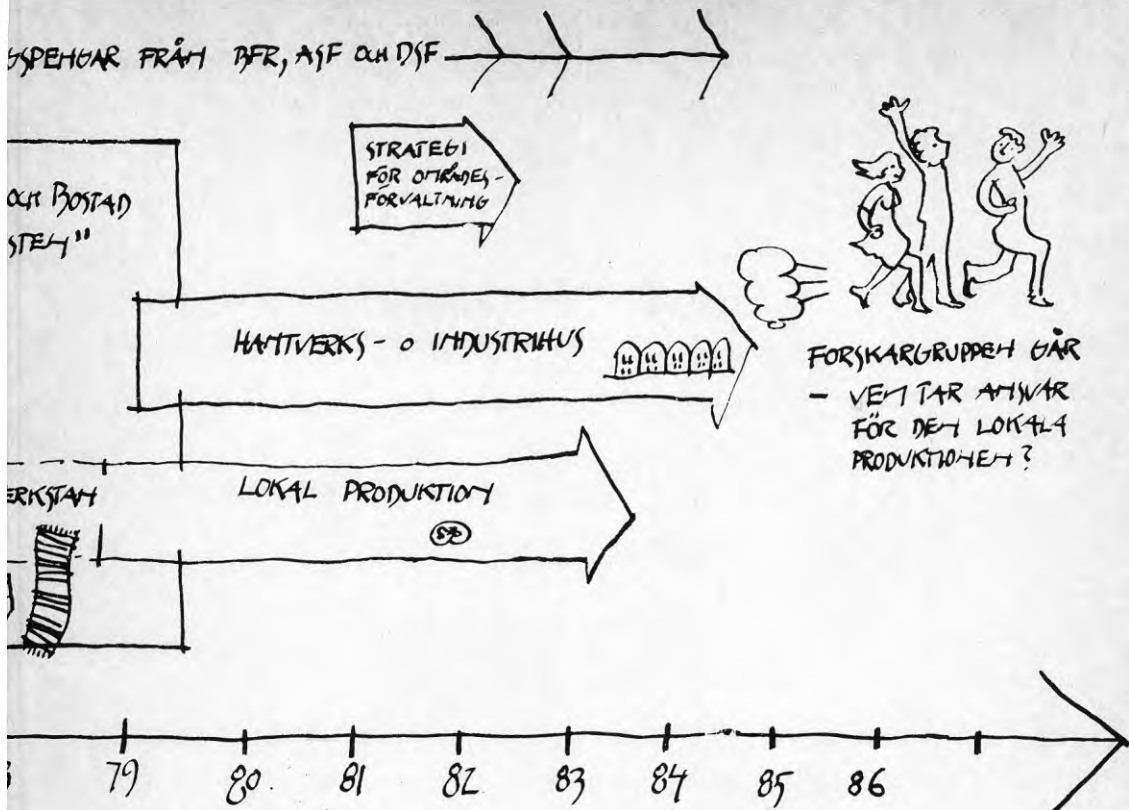

Vi bildade en tvärvetenskapligt sammansatt forskargrupp 1977-79. Vi ämnade pröva möjligheten att förändra den funktionsuppdelade stadsmiljöns nya bostadsområden i riktning mot en funktionsintegrerad miljö. Under en tvåårsperiod 1977-79 diskuterade vi idéer till hur vi bäst skulle kunna ta fram kunskap och erfarenheter om möjligheterna till funktionsintegrering. Vi enades om att i ett aktionsforskningsprojekt i en speciell ny bostadsstadsdel försöka initiera arbetsplatser genom att verka som en kontakt mellan boende, näringsliv och kommunal förvaltning. 1979 fick vi forskningspengar från BFR och kunde starta.

1.2 Olika möjligheter att skapa arbetsplatser i sovstaden

Vi ville finna möjligheter och hinder för att skapa arbetsplatser i 60-talets bostadsmiljö genom att i praxis pröva idén. Vår ställning som forskargrupp gjorde det möjligt att agera såväl tillsammans med tjänstemännen inom kommunens ramar som utanför de vanliga rutinerna som den fria forskargrupp vi var. Mera härom i kapitlet om "Arbetsätt och teorier"

Vi prövade att informera och locka mindre företag, bl a genom näringslivssekretariat, bostadsbolag, massmedia, enkäter och genom att söka upp företag som låg i rivningsfastigheter i stadens nordöstra delar. Vi prö-

vade att locka ut kommunala förvaltningar från innerstan. Vi provade att starta nya företag, lokala produktionsgrupper, tillsammans med boende i stadsdelen.

Om våra erfarenheter, om hindren och om möjligheterna har vi skrivit i flera rapporter. Intresserad läsare kan t ex läsa "Jovisst behövs arbetsplatser, men..." BFR-rapport T4:1983.

De stora hindren visade sig i praxis vara, inte brist på intresserade företag, som många inom den kommunala planeringen hade trott, utan 1) brist på lämpliga industrilokaler för de intresserade företagen samt 2) förvaltningens sektorstänkande.

Att det saknades industrilokaler i bostadsmiljön, det var ju tämligen självklart, men att det skulle visa sig vara så otroligt trögt att bygga om eller till bostadshusen var en bister erfarenhet. Svårigheten berodde främst på samhällets sektorsuppdelningen i ansvarsfrågan för näringsliv och boende.

Den statliga och kommunala förvaltningen är sektorsuppdelad, så att bostadsförvaltaren tar ansvar för boendet och boendemiljön, Socialförvaltningen för de sociala frågorna och näringslivsorganisationer för näringslivet. Ekonomiska resurser är bundna till respektive ansvarsområde.

Alla tycker i princip att det vore bra med lokala arbetsplatser men ingen vill betala för det.

Därför kan inte Socialförvaltningens pengar användas till att stödja start av företag i sovstaden, utan som socialbidrag till stöd för människor som inte har arbete. Bostadsförvaltarens ansvar kan inte sträckas till näringslivsstöd. Näringslivets organisationer, däribland Utvecklingsfonden, tar inte sociala hänsyn till människors behov, utan satsar pengar med rent företagsekonomiska hänsyn. Det saknades och saknas fortfarande en stark tvärsektorieell förvaltningsgrupp med geografisk kunskap och anknytning till olika stadsdelar.

Här har skett en ändring i attityden hos främst bostadsförvaltare från -75 till -85. Idag stöder många bostadsförvaltare näringslivet för att skapa arbetsplatser i bostadsmiljön. Ett exempel kan nämnas. Göteborgshem som vi arbetade tillsammans med i Gårdsten startade senare ett "Företagens Hus" i två andra stadsdelar. Det behövs en framförhållning av lokaler.

En fråga som vi efter -79 gick vidare med var utformningen av arbetslokaler såväl arkitektoniskt som organisatoriskt i projektet "Industri- och hantverkshus i Gårdsten".

Det blev lokala produktionsgrupper som var möjliga. De är arbetsplatser som för förvaltarna är lättast att betrakta som bostadskomplement. De kan tyckas likna den verksamhet som finns på fritidsgårdar, betraktas som terapiverksamhet och stödjas ekonomiskt. Tillsammans med intresserade boende stod forskargruppen som ansvarig för produktionsgrupperna i startskedet och vi kunde själva driva frågorna direkt med ekonomiskt stödjande instanser.

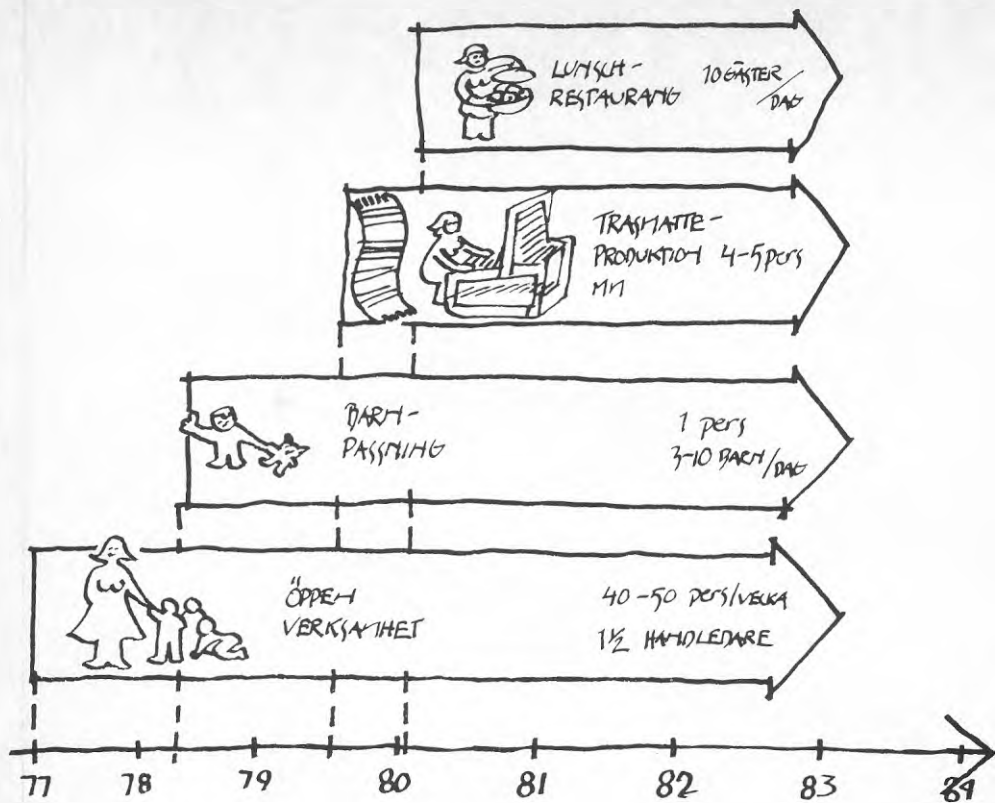
1.3 Lokal produktion — en av många bottnar i projektet

Att starta och driva lokala produktionsgrupper är *en* av många olika möjligheter till arbetsplatser i bostadsförort.

Det speciella med att starta företag av just detta slag är att man utgår från en förorts lokala behov, arbetskraft, lokaler, marknad och, kanske det allra viktigaste, förortens människor och just *deras* yrkeskunnande. Det innebär att själva processen "företagsetablering" blir beroende av det som behöver produceras av varor eller tjänster och människors yrkeskunskap. Vi har genomfört två experiment i Gårdsten, ett bageri och en textilverkstad. I båda fallen fanns behov av just dessa varor; *bröd* speciellt anpassat till invandrades brödkultur, och riktigt *vackert textilhantverk* som motvikt till industriellt tillverkade billiga och smaklösa textilvaror, vackra ting, skapade av människohanden.

Det fanns många professionella bagare i Gårdsten. Alla bagarna, som vi fann när vi kallade gårdstensborna till stormöte just för att vaska fram om någon yrkeskunskap var speciellt frekvent i stadsdelen, och det faktum, att det klagades på kladdigt sött bröd i affärerna och att det bakades och såldes från dörr till dörr, var det som gjorde att vi satsade på Gårdstens Bageri.

I experimentet textilverkstan fanns inte yrkeskunnandet bland gårdstensborna själva just på det sätt som det tillämpas i Gårdstensverkstan. Där var det konsthantverkarna som vi engagerade för att starta textilverkstan som förde med sig sitt speciella yrkeskunnande. MEN ...det fanns hos de många, många kvinnor i åldrar från 16 år till 75 år och från många olika nationer och många olika svenska landskap, en tradition att arbeta med textilier på alla de sätt som de flesta kvinnor sedan länge lärt sig av sina mödrar och av generationer kvinnor före dem. Där fanns den kunskap som motsvarade männens yrkeskunskap i arbeten utanför hemmet. Därför togs konsthantverkarnas kunskaper om ett friare och konstnärligare förhållningssätt till textilier emot med öppna famnen av gårdstenskvinorna.

Gårdstensverkstans utveckling från 1977 -1982.

Kärnan i verkstan är den öppna verksamheten där textilhantverkare lär ut hur man med sina händer kan skapa ting till nytta och skönhet. Ur den öppna verksamheten har långsamt en lokal produktionsgrupp vuxit. Först lärde kvinnorna sig väva i verkstan. Sedan ordnades barnpassning så att en speciell person tog hand om barnen och mammorna kunde väva ostört. Därefter började några kvinnor väva mattor för försäljning. En lunchrestaurang för verkstan startades också. I dag får 15 personer mer eller mindre sin försörjning från verkstan.

Efter att ha tagit till sig en konstnärlig attityd fanns det en beredvillighet att lära sig allt om textila tekniker, från trasmattvävning till växtfärgning, textiltyck m m, vilket ledde fram till, att det växte fram en Produktionsgrupp ur en "öppen studiekursliknande" verksamhet inom Gårdstensverkstan. Produktionsgruppen tog fram mönster och färger till "gårdstensmattan" och ur de första mattmönstren av relativt traditionell trasmattetyper — och som sådana oerhört vackra — utvecklades de mattor man väver idag i djärva, rena mönster och färger, helt fria från den traditionella trasmattans ordning. Det är intressant och viktigt att påpeka att de som utvecklade produkterna inte är de ursprungliga professionella konsthantverkarna, utan det är gårdstensk kvinnorna själva. Givetvis hade denna utveckling av ett kunnande inte varit möjlig utan konsthantverkarnas existens och deras inspirerande och kunniga pedagogiska verksamhet.

1.4 Nytt innehåll ger ny form

I Gårdstensverksta'ns verksamhet fick den första produktionsgruppen sitt arkitektoniska uttryck. Då kom t ex den första "livsglada" skylten i Gårdsten. Den sattes upp på andra våningen på balkongbröstningen mot en av gårdarna i Göteborgshems område; en glad, närmast lättsinnig skylt, som är handmålade med blommor och blad. Den fem meter långa skylten står i lika bjärt kontrast till de elementklädda fasaderna med mörkbrun fasadplåt, som textilverksta'ns aktivitet står i kontrast till den aktivitet som sker i bostäderna. Att gå ut och samla björklöv för att färga ullgarnet, som man sticker tröjor av och att väva trasmattor, där man färgat in sina trasor själv till ett vackert mönster för att sedan sälja dessa och tjäna pengar. Det är ett alternativ till t ex matlagning och tvätt i det industriellt byggda köket och i tvättstugan med maskinell utrustning, där det ofta känns långt till den primära, sinnliga upplevelse att hantera råvaror och att våga få använda sin fantasi.

Alternativet syns i arkitekturen. Bäst vid Verksta'n när den låg i bottenvåningen i en trerumslägenhet. De första konsthantverkarna i verksta'n målade lindblomsgrönt på väggarna, klädde en lampskärm med rosalila tyg och hängde ett vackert textiltryck med "Gårdstensverksta'n" på i fönstret. För att de, som gick förbi på gården skulle se och bli nyfikna på det vackra därinne. Som Elsa Ageli, en av de första konsthantverkarna sa om sin insats hos gårdstenskivinnorna: "Det känns viktigt att tillsammans med dem återerövra handens kunskap, som är nästan bortglömd, men som det finns en djup längtan efter."

Elsa fortsätter om vad handens skapande och den lokala produktionen i bästa fall skulle få för effekter. "När gårdstenskivinnorna kommer till vår verkstad får de lära sig ett alternativ till det vanliga konsumerandet. Detta kan så småningom leda fram till självförverkligande, och i bästa fall till viljan att ta aktiv del och ansvar i ett större sammanhang."

Byggmaterial som åldras vackert, är av hög kvalité och därmed visar att här har planerats och byggts med OMSORG om människorna som skall vara här — det är ett annat viktigt arkitektoniskt ställningstagande vid Lokal produktion. Här stämmer också FORM med INNEHÅLL. Innehållet i t ex Gårdstens bageri är att här bakas inget dåligt bröd utan nyttigt och gott bröd på riktiga råvaror utan konserveringsmedel, konsistensmedel och andra tillsatser. När vi tillsammans med bagarna valde inredning och utrustning till bageriet valde vi riktigt klinker i golvet, boktrå i diskarna och vackert kakel med en blå våg som översta skikt mot det blå taket.

Just sådana alternativa variationer i arkitekturen som den lokala produktionen speglar, skulle inte arbetsplatsen av traditionell sort alstrat. Även i detta avseende var det därför lyckosamt att forskningsprojektet "Arbete

och Bostad i Gårdsten'' fick möjlighet att arbeta mer med lokal produktion än med andra former av arbetsplatser.

Jag har en vision av hur Gårdsten skulle kunna se ut i en framtid med fler produktionsgrupper än våra två experiment. En mängd varor och tjänster skulle kunna produceras i stadsdelen för det lokala behovet till nytta och lust och detta skulle avsätta ett virrvarr av skyltar, vimplar, platsbyggda tillbyggnader, ombyggnader och trappor bland de industriellt byggda även till formen enahanda husen. Ett virrvarr, en variation av flera former och av mera innehåll som i min vision är en spännande och sinnlig upplevelse som alternativ till den genom sin monotoni och ensidighet närmast handlingsförlamande upplevelsen idag.

2. Arbetsätt och teorier

Birgitta Mattsson

2.1 Aktionsforskning — tillämpningsdel och forskningsdel

Lokal produktion är ett aktionsforskningsprojekt, forskning med TEORI och PRAXIS, en tillämpningsdel och en forskningsdel. Vi arbetade omväxlande och ibland samtidigt med teori och praxis. Inom vissa discipliner, t ex medicin, är pendlingen mellan teori och praxis en traditionell forskningsmetod, "trial and error". Inom samhällsvetenskaplig forskning däremot inte lika ofta prövad eller ens accepterad som vetenskaplig metod.

Praxis ger realistiska svar på teoretiska frågeställningar. För att få realistiska svar, på frågan om det gick att skapa arbetsplatser där de inte var tänkta och där förvaltningen inte var uppbyggd för detta, gjorde vi aktioner. Den kunskap vi fick om hinder och möjligheter visade realistiskt hur samhället ställde sig idag till att bryta sektorstänkandet omkring arbete och boende.

Praxis var arbete med två lyckade experiment, ett bageri och en textilverkstad. Vi prövade flera andra metoder att skapa produktionsgrupper, som inte ledde till resultat. Tillämpningsdelen tog vår mesta tid, kraft och engagemang. Forskningsdelen, att sätta in experimenten i ett teoretiskt perspektiv, för att kunna förstå och förklara förloppet i experimentet, krävde tid för andrum och eftertanke, som ofta var svår att ta sig under aktionsprojektets gång. Men i perioder av programskrivning och rapportarbete och också när vi redogjorde för aktionen, formulerade vi våra teoretiska perspektiv.

Praxis — tillämpningsdelen

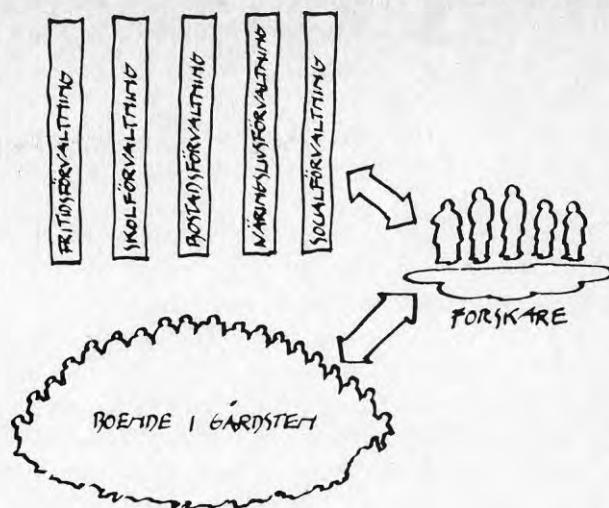
Forskargruppen var initiativtagare till Gårdstens lokala produktionsgrupper. Vi tog rollen att driva idén.

Det innebar att vi agerade med all kunskap, entusiasm och engagemang vi förmådde, för att skapa produktionsgruppen. Det innebar, att vi sökte människor med yrkeskunskaper eller att vi letade möjligheter att lära människor att yrke som de sedan kunde försörja sig på. En viktig markering var, att vi inte kom med den vanliga "socialsvängen" för att "aktivera" människor eller med fritidssysselsättning eller terapi. Utan det handlade om produktionsgrupper, där man kunde få en riktig inkomst i den egna stadsdelen och inte behöva leva på socialhjälp.

Forskargruppen agerade från sin egen plattform, en tvärvetenskaplig forskargrupp från Göteborgs Universitet och Chalmers Tekniska Högskola. Vi hörde inte till gårdstensborna och inte till förvaltningen. Men geografiskt höll vi till på ett lokalt kontor i Gårdsten och vi "höll på" gårdstensborna och Gårdstens utveckling.

Vår närmaste samarbetspart i initialskedet var områdesgruppen i Gårdsten. Områdesgruppen hade kunskap om människorna i Gårdsten, som man skaffat sig genom intervjuer och undersökningar och genom sina erfarenheter i stadsdelen. Vad boende sade sig sakna i Gårdsten var nära arbetsplatser, en högstadieskola och kafé. Behovet av nära arbetsplatser upplevdes mycket starkt, vilket gjorde att vi agerade hårt utåt för produktionsgruppernas tillkomst.

När produktionsgrupperna hade bildats, blev det deras sak att agera för att lokaler, finansiering etc skulle fungera. Till en början hade forskargruppen en viktig stödande roll, som allteftersom blev mindre betydelsefull, för att slutligen försvinna. Idag har forskargruppens betydelse för produktionsgrupperna minimerats till att delta i styrelsemöten och sälja bageriets bröd och bullar varje onsdagslunch på Chalmers.

De kommunala förvaltningarna försökte vi vinna för idén. Några politiker och tjänstemän ville testa den och stödde våra propåer om ekonomiskt stöd till produktionsgrupperna. En orsak till att man faktiskt kunde stödja idén var, att "lokala produktionsgrupper" inte behövde betraktas som "riktiga arbetsplatser", utan kunde ses mer som "sociala projekt" och stödjas ekonomiskt av Socialförvaltningen. Vi prövade att få gehör för idén hos socialförvaltning, bostadsförvaltning och näringslivets organisationer, för att dessa gemensamt skulle kunna ge pengar. Men det fanns ingen fungerande tvärgrupp utan pengarna i den sociala sektorn och pengarna i näringslivets stödinstitutioner låg i boxar med vattentäta skott mellan sig (se vidare redogörelsen för samhällets sektorsuppbyggnad i T4:1983 "Jovisst behövs arbetsplatser, men...".)

Många möten

Vårt arbete bestod av möten. Möten med gårdstensbor, förvaltningar, banker och politiker. Stormöten i Gårdsten med boende och politiker för att diskutera konfliktfrågor, väl förberedda möten med banker med ekonomiska underlag för produktion, nattliga möten med gårdstensbagare för att provbaka bröd i vårt lokalkontor för att kunna testa brödmarknaden. Många möten för att tiggas nödvändiga pengar till starten av bageriet, till barntillsynen i textilverkstan.

Det var spännande möten. Människors attityd till idén var ofta till en början misstroget, en attityd som vi såg som vår uppgift att förändra i en positiv riktning. Olika människor är olika lättföränderliga och attitydförändringar hos grupper av människor tar alltid tid — det handlar om flera år. Vi talade halvt på allvar, halvt på skämt om "tröghetskoefficienten" hos dem vi mötte till idén. Den var obefintlig hos gårdstensborna, mycket

låg hos politiker men högst hos förvaltningens centrala tjänstemän. Detta berodde främst inte på personliga egenskaper utan på att tjänstemännen redan hade sina arbetsuppgifter och rutiner. Ett accepterande av idén att de också skulle arbeta med lokala produktionsgrupper innebar ytterligare arbete och ändrade rutiner. Det märkliga är att människor i ett system, t ex kommunal förvaltning, ofta också styrs i sitt handlande av privata faktorer. Det kan vara, att man vill använda sin energi för att själv komma sig upp i karriären eller få erkännande i form av gott anseende.

Inför alla möten arbetade vi med att samla kunskap för att argumentera för idén och därmed övertyga andra att ge oss det stöd vi behövde. Detta genom att ta fram argument för funktionsintegrering som kunde övertyga genom förnuftsargument och känslöengagemang. T ex att det är fel att använda samhällliga pengar att betala ut socialhjälp i stället för att använda motsvarande pengar till att skapa arbetsplatser, så att människor försörjer sig själva. I denna pedagogiska uppgift använde vi oss av alla de tekniker vi lärt oss från våra tidigare erfarenheter som lärare vid våra respektive institutioner.

Efter hand som bageri och textilverkstad tog form, kom många studiegrupper, från boendeföreningar och skolor som socialhögskola och journalisthögskola. Det fanns också ett stort intresse från massmedia att följa projektet. Detta såg vi som en viktig del av forskningsprojektet, även om det tog mycket av vår tid från Gårdstensarbete och rapportdokumentation. Under lång tid fanns det inga liknande försök i förbättringsexperimenten av millionprogrammet och det var ju viktigt att de erfarenheter vi gjorde i Gårdsten kunde användas även på annat håll.

Teori- och forskningsdelen

De teoretiska perspektiven på lokal produktion finns på många nivåer; stadsutvecklingsperspektiv, arkitekturideal människosyn och samhällssyn m fl.

Ur stadsutvecklingsperspektivet är det spännande att pröva att bryta ned skalan i millionprogrammets områden. Det fanns motiv till storskaligheten i byggande och i förvaltning när områdena byggdes, den industriella byggproduktionen byggdes upp med stora serier, monteringsarbetet på byggplatsen rationaliserades, så att kranar kunde användas maximalt. Efter byggtiden har skalan oftast bibehållits i förvaltningsenheter som är lika stora som byggenheterna. Därför blir förnyelseåtgärder som sker genom bostadsförvaltarna lika storskaligt genomförda och ofta med samma innehåll och form i alla 60-talsområden.

En jämförelse mellan förändringars karaktär i t ex Gårdsten och motsvarande bebyggelsevolym i centrala Göteborg — Gårdsten är för övrigt lika stort till ytan som det gamla Göteborg innanför Vallgraven — visar hur naturligt vi tar en förändring som varierar från hus till hus i centrala stan,

medan vi accepterar samma slags nya glasbalkonger och tilläggsburspråk i en stor områdesenhet i ytterområdet. I centrala delar av staden utgår man från lokala förutsättningar och från en kontinuerlig förändring. I samma stadsbyggnadsperspektiv vill vi betrakta de nyare områdena.

Arkitekturidealet har förändrats under de tio år vi arbetat med gårdstensarkitekturen. På 70-talets början var det fortfarande modernismens gestaltungsideal som rådde innan de postmodernistiska strömningarna blev kända i Skandinavien. Dagens variationsrikedom och omsorg om detaljer och materialbehandling samt återgången till platsbyggande i arkitektur strämmer väl överens med vår syn på att förändra gårdstensmiljön till innehåll och form.

Människo- och samhällssyn och val av vetenskapsteoretisk plattform

Den vetenskapsteoretiska plattform som forskaren väljer beror på forskarens människo- och samhällssyn. Vi blev aktionsforskare, därför att vi inte bara ville förklara världen, utan också förändra den, för att använda Karl Marx "Teser om Feuerbach": "Filosoferna har endast på olika sätt *förklarat* världen, men vad det gäller, är att *förändra* den.

Vi såg samspelet människa — samhälle enligt den vetenskapsteoretiska strömning som kallas "kritisk teori", vars mål är att förstå hur samhället påverkar individen och vilka möjligheter individen och kollektivet har att påverka samhället. "Kritisk teori" syftar till att...

..."avslöja de objektiva materiella betingelser som människan lyder under samtidigt som den betonar människans möjligheter att påverka sina omständigheter. Genom en medvetandehöjning hos de enskilda individerna beträffande de materiella och sociala betingelser som råder, skapas förutsättningar för en förändring av samhället som ligger i linje med dessa människors intressen. Och ju fler som blir medvetna om dessa förhållanden desto större blir möjligheterna att genom olika aktioner förändra samhällsstrukturen. I ett samhälle där det råder sociala orättvisor kommer denna vetenskapsteori alltid att vara kritisk och därmed "upprorisk" eftersom den i första hand riktar sig till de grupper som är utsatta för dessa orättvisor."

"(Widenberg; "Gårdsten — ett bostadsområde sett genom olika glasögon". 1980)

Vår syn på människan som en fri, självständigt agerande varelse med förmåga och skyldighet att ta ansvar för sina handlingar har lett till att vi försökt *förstå* och *tolka* snarare än *förklara* människor i den aktion vi drivit. Detta sätt för aktionsforskare att förhålla sig till dem han möter hör hemma i den hermeneutiska traditionen, släkt med existensialismen.

Mänskligt handlande är aldrig bara ett beteende utan alltid just en handling, och en handling är alltid ett val, ofta mellan en rad alternativ men alltid mellan åtminstone två: att *låta* något ske genom att "inte göra något" och att *göra* att något sker genom att agera.

Sammanfattningsvis har vi sett människan som fri att ta ansvar för sin egen situation men/och samtidigt med olika resurser och möjligheter i samhället, vilket ibland kan vara motsägelsefullt. Lennart Widenberg i forskargruppen beskriver detta så här:

”För att individen skall få möjlighet att utvecklas och använda sina egna inneboende resurser krävs det att hon själv tar ansvar för sin situation och agerar på sina egna villkor. Det kan betyda att insatser utifrån, t ex i form av forskarhjälp, snarare förhindrar än påskyndar individens utveckling. Detta beroende på att forskaren ses som expert och som då får eller tar ansvaret, det ansvar som är individens. Av en forskare krävs det därför att han lämnar den traditionella forskarrollen som präglas av distans och analys. I stället måste han fungera som deltagare och så mycket som möjligt engagera sig på medmänniskans villkor. Åskådarrollen ersätts av ett medmänskligt förhållande. Genom denna vi-relation uppstår en dialog där utrymmet för forskarens självständiga tolkningar och förklaringar av de människor han interagerar med minskas. Han är med en hermeneutisk utgångspunkt tvungen att ta människorna på allvar och våga lita på deras egna förmedlade upplevelser utan att tolka dessa. Objektiviserandet av människan ersätts med att hon betraktas och respekteras som subjekt, dvs att hon ges möjlighet att göra sina egna val baserade på känsla och tanke. Subjektiviseringen leder också till att hon görs ansvarig för sina egna handlingar eller i förekommande fall, sin handlingsförklaring. Ett sådant här beskrivet förhållningssätt i forskningsprocessen förpliktigar därmed till handling och forskningen får då inte enbart en beskrivande funktion utan även en förändrande sådan.”

Denna syn på människan och hennes möjligheter att förändra sin livssituation genom förändringar i boendemiljön stämmer med aktionsforskningens idé.

Sven Thiberg, professor i Byggnadsfunktionslära, KTH, har ställt upp fem kriterier för aktionsforskning:

1. att ställa upp för en underprivilegierad kategori, som saknar egna handlingsmöjligheter, genom att utse sig till denna klients agent och medverka till medvetandegörande och aktion.
2. att konkret gå in i samhällsliga skeenden som klientens agent för att påverka processerna i enlighet med klientens intressen.
3. att successivt anpassa sitt agerande till processens förutsättningar för att bättre bevaka klientens intressen.

4. att samla in, dokumentera och vidareföra erfarenheter från processen till klienten och att därmed stärka dennes egen handlingsförmåga.
5. att samtidigt ha tillräcklig distans till skeendet för att kunna generalisera erfarenheterna till kunskap om samhället.

2.2 Tvärvetenskaplighet

Egentligen är det märkvärdiga med tvärvetenskaplighet, att det betraktas som ovanligt och därför lite märkvärdigt, när det egentligen är märkvärdigare att man forskar om samhällsfrågor som avgränsade discipliner. Det borde vara självklart att se det mesta av vår tillvaro så helt som möjligt.

Vad är tvärvetenskaplighet?

Tvärvetenskaplig kunskap är, när forskaren ser den frågan som man ursprungligen betraktat ur sitt eget facks perspektiv i ett helare och bredare perspektiv, där helheten blir större än summan av delarna. När förståelsen av t ex boende, insikten blivit annorlunda, därför att man ser den ur sammantaget arkitektonisk, social, ekonomisk och kulturgeografisk vinkel.

Vad förenade vår tvärvetenskapliga grupp?

Vi var intresserade av att studera samma samhällsfråga. Vi hade liknande människo- och samhällssyn och politisk övertygelse. Vi hade samma lust till forskningstekniken aktionsforskning, att vara kreativa direkt, att förändra.

Vi hade *behov* av varandras olika kompetens, för att förstå och kunna klara av att starta arbetsplatser i Gårdsten.

När uppnådde vi tvärvetenskaplighet?

I aktionen förenades vi i gemensamma ansträngningar, där vi använde allas kunskaper, fackliga och mänskliga erfarenheter, för att lyckas med vår aktion. Den kunskap vi vann under aktionsprocessen vill jag påstå var tvärvetenskaplig. När vi skrev rapporter om det skedda var vi tillbaka i vars och ens inomdisciplinära fack, ofta av krav från respektive akademiska institution och våra privata behov att kunna meritera våra insatser inom disciplinen.

Det finns forskare som menar, att det man kallar tvärvetenskaplighet, snarare bör kallas mångvetenskaplighet; bl a Brita Jungen i analysen av Välsvikenprojektet. Det jag ser som skillnaden mellan Välsvikenprojektet och Gårdstensprojektet i detta avseende, är att gårdstensforskarna dagligen arbetat tillsammans i aktion och analys, medan välsvikenforskarna på olika sätt arbetat var och en på sina orter och bara möts ibland för diskussioner omkring projektet. Jag tror att det dagliga gemensamma arbetet omkring en aktion skapade förutsättningar för att vi verkligen kom att ta till oss varandras olika kunskaper.

Tvärvetenskap är ett mer pretentiöst begrepp som förutsätter att *ny* kunskap erövrar, som har en ny dimension utöver de ingående disciplinernas förståelse.

Det tog tid— nog minst ett par år att lära sig varandras discipliners språk och metoder. Sedan var vi inte längre specialister utan istället "lite-av-varje"-människor.

3 Projektets syfte

Forskargruppen

Under denna rubrik redovisas övergripande syfte och delsyften, som vi formulerade under projektets inledningsskede.

Detta var vårt syfte, när vi startade projektet. Syftet har av många orsaker kommit att revideras och kompletteras under arbetets gång.

Det är en naturlig process, att man får ett delvis annat synsätt och kan komplettera eller fördjupa studiens syfte allteftersom man vinner ytterligare kunskap inom området.

Projektets övergripande syfte är att initiera en process för uppbyggnad av lokal produktion i bostadsmiljö. Projektet består av två av varandra beroende delar; en forskningsdel och en tillämpningsdel.

Syftet med forskningsdelen är att finna metoder för uppbyggnad av varaktiga lokala produktionsgrupper i Gårdsten, metoder som också skall kunna vara tillämpbara i andra bostadsområden. Till forskningsdelen hör också att utvärdera verksamheternas effekter i olika avseenden.

Syftet med tillämpningsdelen, dvs de lokala produktionsgrupperna, är huvudsakligen att i första hand förebygga de förväntade negativa konsekvenserna av en alltmer krisartad arbetsmarknad. Verksamheterna är alltså av förebyggande art, vilket innebär att de inte är inriktade på speciella,

definierade målgrupper. Med målgrupper menas i detta sammanhang sådana grupper av människor som av olika anledningar anses vara i behov av särskilda åtgärder (t ex utslagna, missbrukare, psykiskt och socialt störda). Däremot ska de lokala produktionsgrupperna ses som ett medel att förhindra att olika människor hamnar i dessa målgrupper pga den ökande strukturella arbetslösheten.

Syftet kan sägas vara, att genom ett lokalt experiment undersöka möjligheterna att arbeta för den alternativa utvecklingslinje, i motsats till den traditionella.

Sociala, ekonomiska och rumsliga frågor

Processen med lokal produktion kan ses i många perspektiv. I denna rapport ligger tyngdpunkten på de sociala och ekonomiska frågorna, medan de rumsliga behandlas i slutrapport 3/Arkitekturfrågor.

Sociala frågor

Syftet med studien av de sociala frågorna är, att undersöka den inverkan små lokala produktionsgruppsenheter har på berörda enskilda individer och grupper. Utvärderingen grundar sig på intervjuer, som görs med följande tre kategorier:

1. Produktionsgruppsmedlemmar
2. Grannar till produktionsenheterna
3. Andra berörda personer och organ

Intervjuer med dessa sker i princip vid två tillfällen, så att studien blir av longitudinell art, dvs utvärderingen baseras på en för- och efterstudie. Efterstudien görs lämpligen 1½ — 2 år efter det att produktionsgrupperna startat.

Ekonomiska frågor

Studien av de ekonomiska frågorna har till syfte att utröna möjligheterna för lokal produktion med avseende på ekonomi och organisation. Frågeställningar som kommer att behandlas är:

Ansvarsförhållanden

Tar upp frågan om hur de ekonomiska ansvarsförhållandena organiseras i produktionsgruppen och hur det fungerar i verkligheten.

Kan någon (eller några) av gruppens medlemmar vara huvudansvarig eller krävs någon person utanför produktionsgruppen?

Ekonomiska åtaganden

Undersökning av vilka åtaganden som krävs från kommunala och/eller statliga myndigheter samt på vilken nivå en sådan verksamhet kan budgeteras. Vidare undersöks frågan om hur den passar in i anslagsbeviljande myndigheters ramar.

Rumsliga frågor

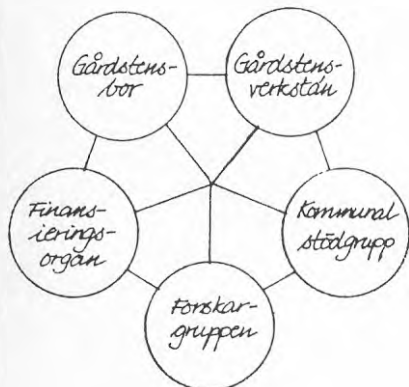
Syftet med studien av de rumsliga frågorna — frågor kring lokalanvändning, arbetsmiljö och bostadsmiljö — är att undersöka några alternativa lägen och byggnadstyper för etablering av lokala produktionsenheter i ett befintligt bostadsområde. Arbetet har också som syfte att studera förutsättningarna i den fysiska miljön för lokal produktion. Sett från "boendesidan" handlar det om att pröva en metod att göra ett renodlat bostadsområde rikare på upplevelser, uttryck och fysiskt innehåll.

Processens tre faser

Lokal produktion beskrivs här i tre faser, förberedelse-, uppbyggnads- och konsolideringsfasen.

Förberedelsefasen består huvudsakligen av olika former av kontaktarbete mellan parter som på olika sätt berörs av och behövs vid uppbyggnaden. Kontaktarbetet syftar till att diskutera fram modeller för den lokala produktionen och finna lösningar på de problem som sammanhänger med uppbyggnaden så att denna kan ske på ett smidigt sätt. Konkret innebär arbetet framför allt att idémässigt komma fram till produktionsgruppernas verksamhetsform, att bearbeta lokal- och inventariefrågor, att bilda grupper av intresserade gårdstensbor och att finna marknader för produkterna.

I förberedelsefasen ingår också arbetet med att lösa finansieringsfrågan för den lokala produktionens igångsättning. Det innebär kontaktarbete med olika kommunala och statliga organ som t ex kommunala förvaltningar, utvecklingsfonden, allmänna arvsfonden, länsstyrelsens regional-ekonomiska enhet m fl.

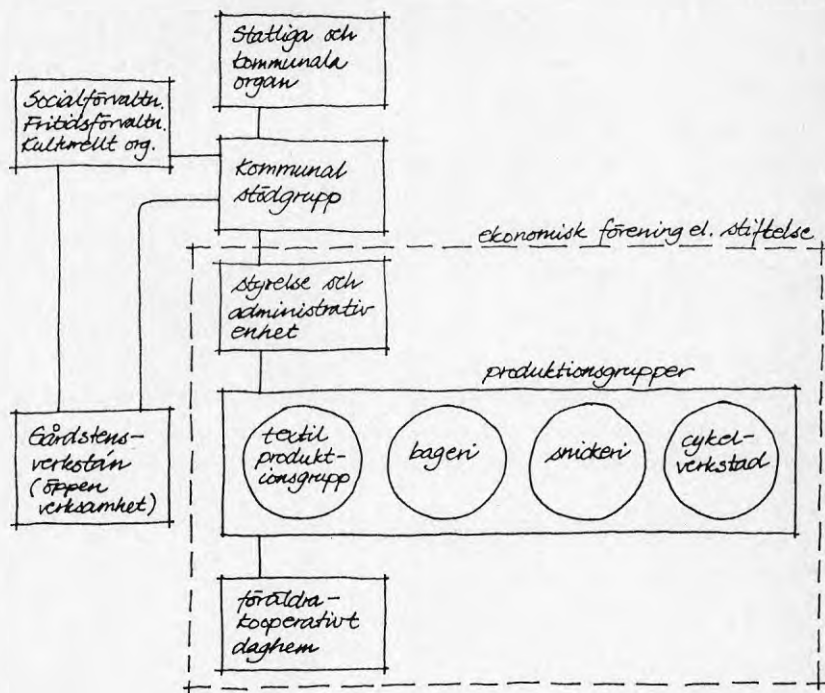
Figur 3. Förberedelsefasen innebär främst kontaktarbete mellan olika intressenter.

Uppbyggnadsfasen innebär realiserandet av de lokala produktionsgrupperna vilket sker på grundval av de modeller och metoder som arbetats fram under förberedelsefasen. Den textila produktionsgruppen, som växer fram ur Gårdstensverkstan, är då den grupp som först förverkligas eftersom den utgör pilotprojekt. Det betyder också att det föräldrakooperativa daghemmet kommer till stånd eftersom det är en förutsättning för att både den öppna verksamheten, Gårdstensverkstan, och den textila produktionsgruppen skall kunna existera och fungera tillfredsställande.

Det är i uppbyggnadsfasen stödet är som störst från de olika parter som står utanför den egentliga produktionsgruppen. Det gäller då framför allt de kommunala och statliga organ som kan bistå med nödvändiga resurser

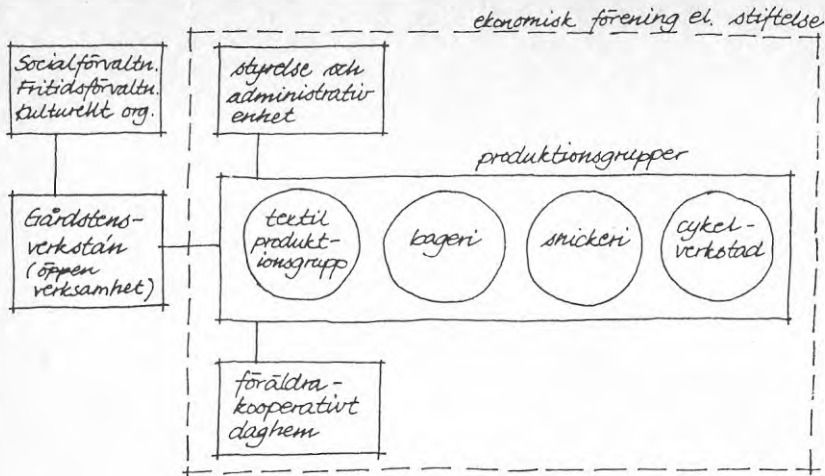

av bl a kunskapsmässig och ekonomisk art. Detta stöd utifrån syftar till att göra produktionsgruppernas tillräckligt starka så att de så småningom kan stå på egna ben varvid stödet utifrån kan avvecklas.

Figur 4. Uppbyggnadsfasen karaktäriseras av att det är då som det aktiva engagemanget från olika håll är som störst.

Konsolideringen av produktionsgruppernas verksamhet innebär att grupperna växt sig starka och blivit självbärande, autonoma enheter. Det betyder att de inte är beroende av något stöd utifrån utan att de i stället i sig har tillräckliga resurser för att kunna utvidgas och utvecklas på sina egna villkor. I och med att denna konsolidering har inträffat har man också uppnått de kriterier som kan ställas för att verksamheten skall kunna kallas lokal produktion.

Figur 5. Processens slutmål där de lokala produktionsgrupperna ingår i en självstyrande organisation och där kommunen enbart ansvarar för Gårdstensverkstans fortlevnad.

4. Processen Lokal produktion i Gårdsten

Inga Malmqvist Lennart Widenberg Christer Lundberg

4.1 Problembeskrivning

Forskargruppens arbete med att utveckla en metod för att komplettera ett bostadsområde, i vårt fall Gårdsten, med arbetsplatser, har tidigare inriktats på att med olika medel "rekrytera" redan befintliga verksamheter till området. Det rör sig om arbetsplatser som ligger i andra delar av kommunen men som av olika skäl skulle kunna flytta från sina nuvarande lägen till Gårdsten. Både till sina egna och andras fördel. Samtidigt växte emellertid den tanken sig starkare att försöka tillämpa en alternativt men kompletterande metod för att få till stånd arbetsplatser i bostadsområdet. Den gick ut på att befrämja tillkomsten av olika verksamheter, vilka bygger på områdets egna resurser i form av yrkeskunskap och arbetskraft. Verksamhetsetablering kan alltså ske på två sätt, antingen att redan existerande verksamheter, som nu ligger utanför bostadsområdet, etablerar sig i detta eller att nya verksamheter uppmuntras att växa fram "inifrån" området. Det är den senare metoden som är kopplad till lokal produktion.

Under en lång rad av år har arbetslösheten ökat. I västvärlden, i Sverige, i Göteborg. orsaken till detta kan ses på två olika sätt. Enligt det första synsättet är arbetslöshet ett konjunkturproblem. Arbetslösheten ses då endast som ett temporärt problem som kan mildras och/eller lösas med hjälp av traditionella arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Dessa är i stort sett av två slag. Det ena är s k japanisering, dvs ökad satsning på stordrift. Det andra är "stagnationsanpassning", vilket innebär beredskapsarbeten, omskolning, arbetslöshetsunderstöd, förtidspensionering m m för de utsatta. Enligt det andra synsättet är arbetslösheten ett strukturellt fenomen, dvs att den är betingad av den rådande samhällsutvecklingen. Enligt denna syn räcker det inte med de traditionella åtgärderna utan man måste även förändra den samhälleliga strukturen. I synnerhet med avseende på produktionsförhållandena.

Nära knutet till dessa två synsätt på problematiken är vilken syn man anlägger på den framtida utvecklingen.

Den ena utvecklingslinjen, som är den traditionella, förespråkar en fortsatt snabb ekonomisk tillväxt eftersom den ses som grunden för vår välfärd. Det är denna linje som varit förhärskande under hela 1900-talet. För att hela tiden maximera tillväxten krävs att näringslivet alltmer effektiviseras och strukturrationaliseras. Den internationella konkurrensen är också ett argument för tillväxt.

Inriktning sker mot storskaliga verksamheter, vilket då förutsätter en hög grad av rörlig arbetskraft. Vidare kommer produktionen till stor del att automatiseras, robotiseras och datoriseras. Det betyder att allt färre får tillfälle att delta i produktionen. Det har visat sig att denna utveckling fått stora negativa konsekvenser, som då framför allt är av social natur. Dessa består i att allt fler människor tvingas flytta från mindre orter till större städer där den storskaliga produktionen alltmer koncentreras. En annan negativ konsekvens, som blir ett resultat av produktionens krav på ökad effektivitet, är att hårdare krav kommer att ställas på arbetskraften. Det betyder att de människor som inte är tillräckligt högpresterande har slagits ut ur arbetslivet, alternativt att de inte ens kommer in.

De sociala problem som blir följderna av denna utveckling resulterar i ett ökat tryck på den offentliga sektorn i form av ökade arbetsmarknadspolitiska och sociala insatser. Som måste betalas, vilket då kräver en ökad ekonomisk tillväxt. Paradoxen är uppenbar: Man försöker lösa tillväxtens skadeverkningar med ännu mera tillväxt.

Den alternativa utvecklingslinjen, är inte tillväxt- och lönsamhetsfixerad utan mer inriktad på sociala aspekter. En sådan social aspekt är att det gäller att etablera småskaliga, decentraliserade verksamheter som inte nödvändigtvis behöver bedrivas i vinstsyfte i traditionell mening. Huvud-

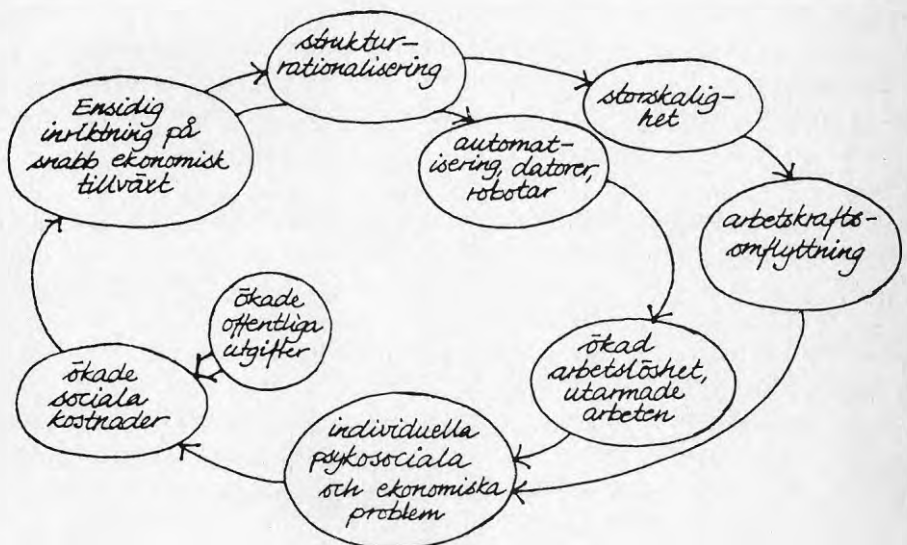
sýftet är i stället att de olika grupper av människor, som inte får plats på den traditionella arbetsmarknaden, får möjlighet att arbeta. Det innebär att man enligt denna utvecklingslinje mer ser arbetet som en rättighet och ett behov och där man är starkt medveten om arbetslöshetens negativa konsekvenser i socialt avseende. Denna alternativa inriktning innebär även ekonomisk lönsamhet men i ett långsiktigt, samhällsekonomiskt perspektiv.

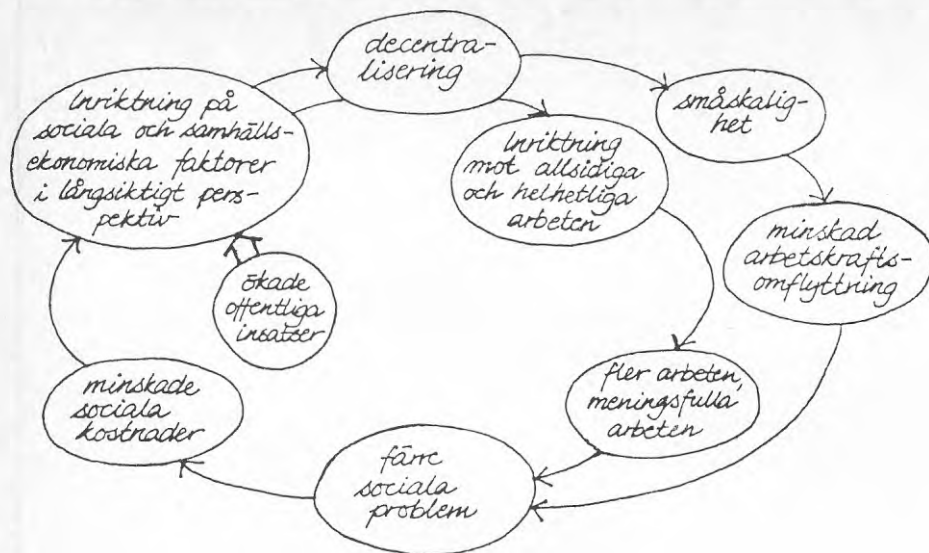
Målet är att komplettera och så småningom inom vissa sektorer ersätta den storskaliga produktionen med en lokal produktion. Dvs en produktion som i första hand är avsedd för den lokala marknaden, vilket då skulle leda till ökad självförsörjningsgrad. Eventuellt kan vissa, mer specialiserade verksamheter även inriktas på marknader utanför det egna området om den lokala marknaden skulle vara alltför liten.

Det är uppenbart att den ökade arbetslösheten inte enbart är konjunkturmässig utan att den till största delen är av strukturell art. Det betyder att det kortsiktiga ekonomiska tänkandet, som karaktäriserar den traditionella utvecklingslinjen, måste ersättas med ett långsiktigt socialt tänkande. Vilket på lång sikt även blir samhällsekonomiskt lönsamt. Därför räcker det inte att enbart förlita sig på de traditionella arbetsmarknadspolitiska åtgärderna. Man måste även tillgripa alternativa sådana och en är att befrämja lokal produktion.

De två utvecklingslinjerna kan kortfattat illustreras enligt fig

Traditionell utvecklingslinje

Till de mest markanta skillnaderna mellan utvecklingslinjerna hör att den traditionella är *responsiv* till sin karaktär medan den alternativa är *preventiv*. Den förra innebär då att man åtgärdar de uppkomna bristerna först när de har uppstått, vilket resulterar i att de kommunala och statliga utgifterna kommer att öka. Det betyder i sin tur att motiveringen för en snabb ekonomisk tillväxt blir starkare just genom att den offentliga sektorns andel blir större. Den alternativa utvecklingslinjen innebär däremot att den onda cirkeln bryts.

Det sker genom en ökad insats på förebyggande verksamheter som t ex lokal produktion. Detta resulterar så småningom i att den nuvarande utvecklingens dysfunktioner kommer att undvikas och det betyder minskade offentliga utgifter. Som då också innebär att argumenten för den snabba ekonomiska tillväxten försvagas. Vad som gäller är att åstadkomma en viss omfördelning av de offentliga resurserna från de responsiva åtgärderna till de preventiva.

Ytterligare en skillnad mellan de båda utvecklingslinjerna bottnar i olika människo- och samhällssyn i grunden. Den traditionella är *kvantitetsinriktad*, dvs att människan (och samhället i stort) anses bli mer tillfredsställt ju mer som konsumeras. Denna "konsumism" implicerar fortsatt ohämmad tillväxt eftersom den ses som grunden för all mänsklig lycka. Den alternativa utvecklingslinjen är däremot inriktad på *kvalitet*, vilket innebär att man också betonar andra aspekter på tillvaron än just de materiella. Enligt denna syn har vårt samhälle nått taket då det gälla den materiella välfärden eftersom ökad tillväxt inte kommer att betyda ökad välfärd — snarare tvärtom. Och beträffande de grupper i samhället som är

ekonomiskt svaga så är de inte resultatet av en allmän materiell nöd utan i stället en orättfärdig resursfördelning inom samhället, dvs att vissa grupper lever på andra gruppers bekostnad på ett legalt men illegitimt sätt.

Förutom de ekonomiska aspekterna betonar den alternativa utvecklingen även andra såsom sociala, pedagogiska och ekologiska sådana. Denna utvecklingslinje präglas av en helhetssyn där människans behovstillfredsställelse inte inskränker sig till de materiella behoven utan att även de upplevelsemässiga, immateriella behoven ses som minst lika viktiga.

I ett samhälleligt perspektiv framstår den traditionella utvecklingslinjen som ett steg mot ett ännu mera centralistiskt och teknokratiskt styrt samhälle. De arbetande samhällsmedborgarna kommer att utgöra allt mindre kuggar i ett allt större system vars helhet endast kan överblickas av ett fåtal administratörer. Utvecklingen bygger också på tekniska innovationer och utvecklingar vilket gör att produktionsprocesserna blir så komplicerade och svårbegripliga att de inte blir fattbara för den vanliga människan. Kunskapen kommer i stället att vara förbehållen vissa experter. Den andra utvecklingslinjen bygger i stället på småskaliga verksamheter där den enskilda människan har överblick över hela produktionsprocessen vilket innebär att hon kan se sitt arbete som en meningsfull del i det hela. Möjligheterna att påverka omständigheterna blir större, dvs småskaligheten ökar demokratiseringen.

Sammanfattningsvis kan det sägas att industrisamhället befinner sig i en kris. Samtidigt står vi vid ett vägskäl då det gäller den framtida utvecklingen. Det ena vägvalet innebär att vi fortsätter att köra vidare i samma hjulspår som hittills och att vi gräver oss allt djupare ner i krisen. Den andra vägen som är av annorlunda slag och som är relativt utforskad innebär att man på ett alternativt sätt löser industrisamhällets problem. I realiteten existerar endast en valmöjlighet, nämligen den att man ersätter eller kompletterar den traditionella utvecklingslinjen med en alternativ sådan. Ett första steg i denna riktning är att initiera lokal produktion.

Definition av lokal produktion

- Med lokal produktion menas en småskalig verksamhetsform vars produkter i första hand är avsedda för en lokal marknad.
- Den lokala produktionsgruppen skall vara så självstyrande som möjligt. I detta ligger då också att själva uppbyggnaden skall så mycket som möjligt ske på de presumtiva produktionsgruppsmedlemmarnas villkor men i samarbete med stödjande intressenter som kan vara olika kommunala och statliga organ.
- Produktionen avser bruks- och nyttoprodukter som är anpassade efter människans verkliga behov. Lokal produktion blir därmed synonymt med meningsfull produktion.
- Produktionsförhållandena är av sådan art att de medverkandes utveckling maximalt befrämjas i psykologiska, pedagogiska och sociala avseenden.
- Verksamheten är inte inriktad på några snävt avgränsade målgrupper
- Initiativtagare och deltagare är i första hand området egna invånare och produktionsgruppernas tillblivelse baseras främst på deras egna idéer och resurser.

När vi startade arbetet med projektet Lokal produktion i Gårdsten diskuterade vi mycket hur de lokala produktionsgrupperna skulle vara organiserade. Vi ansåg det nödvändigt att försöka konstruera en modell att utgå ifrån och att kunna referera till. Vår modell kom att innehålla två olika verksamhetsformer samt en kommunal stödgrupp. Dessa beskrivs nedan.

Diskussion av två olika verksamhetsformer

Verksamhetsform A

En utgångspunkt i denna verksamhetsform är att varje produktionsgruppsmedlem garanteras en viss inkomst. Nivån på denna kan vara olika hög beroende på vad den relateras till. Nivån blir lägre om den relateras till exempelvis vad en arbetslös maximalt är berättigad till eller till maximalt socialbidrag medan nivån blir högre om man relaterar till avtalsenlig lön.

Ett starkt argument för att inkomsten skall ligga i nivå med en avtalsenlig lön är att produktionsgruppen blir stabil, dvs gruppmedlemmarna har inte så stora motiv att söka sig ut på den traditionella arbetsmarknaden pga

att lönerna där är högre. Ju stabilare gruppen är desto större är möjligheterna att de olika förväntade positiva effekterna blir uppfyllda.

I huvudsak garanteras den fastställda inkomstnivån dels med medel från den avkastning som själva produktionen ger och dels från de traditionella bidrags- och understödsformer som de enskilda produktionsgruppsmedlemmarna kanske är berättigade till. Det kan röra sig om socialbidrag, ersättning från arbetslöshetskassa, kontant arbetslöshetsunderstöd (KAS), förtidspension eller ålderspension etc. Dessutom kan en del av inkomsten utgöras av ersättning för barnpassning i de fall där produktionsgruppsverksamheten kombineras med barnpassning.

Den bärande idén är att den del av inkomsten som kommer från produktionsavkastningen fördelas lika mellan medlemmarna och att ju större denna blir, desto mindre del av den fastställda inkomstnivån utgörs då av de traditionella bidragen och understöden.

Varje produktionsgrupp består av en handledare, som har en för produktionsinriktningen adekvat yrkeskunskap, samt 5-10 personer som arbetar i produktionen. Till produktionsgrupper sammankopplas ett föräldrakooperativt daghem. Ansvar för barnverksamheten alternerar mellan produktionsgruppsmedlemmarna, som då avlönas enligt gängse taxa.

Den största nackdelen med denna verksamhetsform är att inkomstsystemet, som baseras på en kombination av produktionslön och offentliga medel, blir komplicerat och förhållandevis byråkratiskt, vilket kanske då kostar mer än det smakar.

En annan nackdel är att inkomsten är kopplad till de enskilda individerna, dvs "bidragsdelen" är avhängig vilken målgrupp man tillhör. Det innebär att målgruppstänkandet blir kvar, vilket står i strid med en princip i lokal produktion, nämligen den att verksamheten skall vara av förebyggande art och vara öppen för alla gårdstensbor oavsett personlig situation.

Slutligen föreligger risken med individanknytningen till resp huvudman att verksamheten blir osjälvständig genom den hårda kopplingen till de berörda organen. För att medlemmarna i produktionsgrupperna skall få möjlighet att utvecklas krävs att grupperna får en hög självständighetsgrad så att de däri ingående medlemmarna får lära sig att ta ansvar för sig själva och gruppen.

En utgångspunkt i denna verksamhetsform är att varje produktionsgruppsmedlem garanteras en viss inkomst. Nivån på denna kan vara olika hög beroende på vad den relateras till. Nivån blir lägre om den relateras till exempelvis vad en arbetslös maximalt är berättigad till eller till maximalt socialbidrag medan nivån blir högre om man relaterar till avtalsenlig lön.

Ett starkt argument för att inkomsten skall ligga i nivå med en avtalsenlig lön är att produktionsgruppen blir stabil, dvs gruppmedlemmarna har inte så stora motiv att söka sig ut på den traditionella arbetsmarknaden pga att lönerna där är högre. Ju stabilare gruppen är desto större är möjligheterna att de olika förväntade positiva effekterna blir uppfyllda.

I huvudsak garanteras den fastställda inkomstnivån dels med medel från den avkastning som själva produktionen ger och dels från de traditionella bidrags- och understödsformer som de enskilda produktionsgruppsmedlemmarna kanske är berättigade till. Det kan röra sig om socialbidrag, ersättning från arbetslöshetskassa, kontant arbetslöshetsunderstöd (KAS), förtidspension eller ålderspension etc. Dessutom kan en del av inkomsten utgöras av ersättning för barnpassning i de fall där produktionsgruppsverksamheten kombineras med barnpassning.

Den bärande idén är att den del av inkomsten som kommer från produktionsavkastningen fördelas lika mellan medlemmarna och att ju större denna blir, desto mindre del av den fastställda inkomstnivån utgörs då av de traditionella bidragen och understöden.

Varje produktionsgrupp består av en handledare, som har en för produktionsinriktningen adekvat yrkeskunskap, samt 5-10 personer som arbetar i produktionen. Till produktionsgrupper sammankopplas ett föräldrakooperativt daghem. Ansvar för barnverksamheten alternerar mellan produktionsgruppsmedlemmarna, som då avlönas enligt gängse taxa.

Den största nackdelen med denna verksamhetsform är att inkomstsystemet, som baseras på en kombination av produktionslön och offentliga medel, blir komplicerat och förhållandevis byråkratiskt, vilket kanske då kostar mer än det smakar.

En annan nackdel är att inkomsten är kopplad till de enskilda individerna, dvs "bidragsdelen" är avhängig vilken målgrupp man tillhör. Det innebär att målgruppstänkandet blir kvar, vilket står i strid med en princip i lokal produktion, nämligen den att verksamheten skall vara av förebyggande art och vara öppen för alla gårdstensbor oavsett personlig situation.

Slutligen föreligger risken med individanknytningen till resp huvudman att verksamheten blir osjälvständig genom den hårda kopplingen till de berörda organen. För att medlemmarna i produktionsgrupperna skall få möjlighet att utvecklas krävs att grupperna får en hög självständighetsgrad så att de däri ingående medlemmarna får lära sig att ta ansvar för sig själva och gruppen.

Verksamhetsform B

Denna verksamhetsform är snarlik den förut beskrivna då det gäller organisationsform men med en fundamental skillnad som på sätt och vis avspeglar sig på hela verksamhetens karaktär. Det gäller löneformen.

Principen är att samtliga produktionsgruppsmedlemmar *helt* avlönas genom den ekonomiska föreningen/stiftelsen, dvs de enskilda medlemmarnas uppknytning till olika förvaltningar undviks. Det betyder också att grogrunden för målgruppstänkandet försvinner, vilket får ses som positivt i detta sammanhang eftersom lokal produktion i första hand skall ses som en förebyggande verksamhet.

En annan fördel är att det byråkratiska arbetet blir mindre genom att medlemmarnas inkomst endast kommer från ett håll, dvs de individuella bidrags- och understödsdelarna slopas.

En förutsättning för denna verksamhetsforms tillblivelse är att kommunen i uppbyggnadsskedet ställer nödvändiga ekonomiska resurser till produktionsgruppernas förfogande, *resurser som annars till stor del slussas ut till de enskilda människorna via olika statliga och kommunala organ (förvaltningar, AMS m fl)*. Denna modell innebär inte att de kommunala utgifterna ökas, däremot *omfördelas* de ekonomiska resurserna så att de i stället för att gå via de traditionella organen, tillställs de enskilda individerna genom produktionsgruppens och den ekonomiska föreningens/stiftelsens försorg. Kostnadsmässigt innebär det ingen förändring.

Organisationsuppbyggnaden för denna verksamhetsform skiljer sig inte från den förra utan ser ut som den i figur 4. Funktionsmässigt kommer däremot verksamhetsform B att skilja sig från A på så vis att produktionsgrupperna har avsevärt större möjlighet till att utvecklas till självständiga och självstyrande enheter. Skälet till detta är att de ekonomiska resurser som kommunen i uppbyggnadsskedet ställer till gruppernas förfogande administreras av grupperna själva (löner, underhåll m fl). Principen är att ansvaret för verksamheten så mycket som möjligt skall ligga hos dem det gäller, dvs hos produktionsgrupperna själva. Däremot krävs ett kommunalt engagemang i initialskedet för att produktionsgrupperna skall komma i gång och det sker genom en kommunal stödgrupp.

Kommunal stödgrupp

Innan en lokal produktionsgrupp kan komma igång med verksamheten måste vissa frågor behandlas. Det gäller att klarlägga villkoren för produktionsgruppernas start och överlevnad. Villkoren är främst av ekonomisk och kunskapsmässig art och för att uppfylla dessa krävs en handlingskraftig kommunal stödgrupp som stödjer uppbyggnad och drift tills

verksamheten kan stå på egna ben. Motivet till detta grundar sig på ett viktigt principiellt ställningstagande.

En huvudprincip vid uppbyggnaden av lokal produktion är att de presumtiva produktionsgruppsmedlemmarna själva ska ta initiativ och svara för realiserandet. Det skulle innebära att när grupperna väl har kommit till stånd så skulle de stå sig desto starkare just genom att de själva har definierat och byggt upp verksamheten. Beroendeförhållandet till andra, t ex myndigheter skulle på så vis minimeras och automonin bli stor. Men för att produktionsgrupperna ska kunna växa upp på detta vis krävs att de människor som tar sig an uppgiften är tillräckligt starka och innehar nödvändiga resurser. Resurser som främst är av ekonomisk och kunskapsmässig natur. Men det är just det som är symptomatiskt med Gårdsten — att människorna där, för att generalisera, inte har de nödvändiga resurserna. För hade de haft det hade inte rått någon brist på det som gör en stadsdel levande och attraktiv. Att därför förvänta sig att de boende i Gårdsten helt skall svara för uppbyggnaden av produktionsgrupper (och andra företeelser också för den delen) är illusoriskt. En sådan föreställning bidrar alltså endast till att upprätthålla status quo.

Därför krävs en kommunal stödgrupp som är handlingsberedd att i initialskedet ställa resurser till förfogande i den utsträckning de behövs. Det gäller då främst hjälp med anskaffning av lokaler och inventarier samt rådgivning och hjälp med administrativa och byråkratiska spörsmål under den tid det tar för produktionsgruppen att bli bärkraftig. Erfarenheterna från bl a de engelska försöken har visat hur viktigt detta är. Vidare gäller att den kommunala stödgruppens engagemang successivt minskas. Det är en avvägningssak på så vis att produktionsgruppen inte får stötts upp för mycket och för länge eftersom den då inte får möjlighet att utvecklas och bli självbärande. Samtidigt gäller det att inte avbryta engagemanget för tidigt och på det viset stjälpa verksamheten.

Den kommunala stödgruppens främsta arbetsuppgifter är kortfattat att vara produktionsgrupperna behjälpliga med att

- lösa lokalfrågan
- anskaffa inventarier
- realisera ett adekvat inkomstsystem
- bistå produktionsgrupperna med idéer och synpunkter som främjar deras verksamhet.

Stödgruppen är sammansatt av representanter för de olika förvaltningarna samt övriga berörda kommunala och statliga sektorer. Det betyder att följande organ är representerade:

Socialförvaltning
Fritidsförvaltning
Skolförvaltning
Näringslivssekretariatet
Berörda allmännyttiga bostadsföretag
Länsarbetsnämnd
Arbetsmarknadsstyrelsen

Gruppmedlemmarna skall i sitt praktiska arbete ha delegation från resp. organ att fatta beslut som rör en eller flera av de lokala produktionsgrupperna.

4.3 Lokal produktion i Gårdsten

4.3.1 Gårdsten som tillämpningsområde för försöksverksamheten

Skälen till att starta lokal produktion i Gårdsten är starka. För det första är ett bostadsområde som Gårdsten särskilt utsatt då det gäller den alltmer krisartade arbetsmarknaden. Anledningen är att en stor del av områdets invånare tillhör de grupper som i första hand drabbas av arbetslöshet. Det är ungdom, lågutbildade, kvinnor, invandrare.

Här finns också de egenskaper i miljön som kännetecknar många bostadsområden från 60- och 70-talen: storskalighet och monoton i bebyggelsen och ensidighet i innehållet. Små lokala produktionsenheter skulle kunna bryta ner den stora skalan och ge stadsdelen ett varierat uttryck och innehåll.

Området skulle med hjälp av små lokala produktionsgruppsenheter bli mer levande och attraktivt. I sitt nuvarande läge kännetecknas Gårdsten av en påträngande sterilitet och ödslighet. Och det gäller lika mycket på vardagar som helgdagar eftersom området inte tillnärmelsevis innehåller det antal arbetsplatser som behövs för att stadsdelen ska fungera tillfredsställande. Stadsdelen blir oattraktiv, omflyttningen av hyresgäster blir hög, vilket resulterar i anonymitet och isolering med olika slags problem som följd, både på den individuella som på den samhälleliga nivån. De lokala produktionsgrupperna skulle fungera som stabilisatorer och minska den höga omflyttningen med påföljande positiva konsekvenser.

Gårdsten är dessutom ett område som är möjligt att komplettera med nya byggnader och lokaler för verksamheter. Ett argument som också gällt forskargruppens tidigare verksamhet. Gårdsten inrymmer flera friytor möjliga att bebygga. Dessutom finns det tomma lägenheter och lokaler som kan utnyttjas.

I Gårdsten finns också redan "Gårdstensverkstan" som startades på forskargruppens initiativ 1977 och som var pilotprojekt i "Lokal produktion". Vidare fanns Gårdstensgruppen i stadsdelen, en förvaltningsgrupp där idén om lokal produktion är förankrad. Ett ytterligare skäl till att bygga upp en lokal produktion just i Gårdsten, var forskargruppens områdeskännedom. Vilket i betydande grad underlättade både initiering och utvärdering av projektet.

4.3.2 Gårdstensverkstan — den textila produktionsgruppens vagga

Gårdstensverkstan, som utgör pilotprojekt i försöksverksamheten, startade 1977 av forskningsprojektet "Arbete och bostad i Gårdsten" tillsammans med ett par konsthantverkare. Verkstan var då enbart en öppen verksamhet som då som nu främst arbetade med textilt hantverk. Man vänder sig till alla boende i Gårdsten men mest kanske till hemarbetande kvinnor som ofta i brist på barnomsorg och arbete är isolerade.

Verkstan har, trots många problem, kunnat förankra sig i området. För närvarande har man ca 40 besökare per vecka som utnyttjar de resurser som finns där i form av utrustning och yrkeskunskap. Verksta'n är mycket uppskattad bland de boende, ett faktum som manifesterats i att den fortfarande finns kvar, har vuxit och t o m i viss mån stabiliserats, trots de krafter som på olika sätt hotat dess existens. Dessutom har verkstan utgjort en kontaktlänk mellan forskargruppen och de boende.

Gårdstensverkstan 1977 — hösten 1980

Detta avsnitt beskriver till största delen Verksta'ns öppna del eftersom idéerna till lokal produktion och förverkligandet av dessa idéer tog fart först under den senare delen av perioden med början på hösten 1979 då utformningen av forskningsprogrammet för projektet "Lokal produktion i Gårdsten" också påbörjades.

Som tidigare nämnts startades Verkstan under sommaren 1977 på initiativ av forskargruppen Arbete och bostad i Gårdsten tillsammans med ett par konsthantverkare. Verksamhetens målsättning beskrivs enligt följande:

"Syftet med verksamheten har varit att bygga upp en bild- och textil verkstad för, och i samarbete med, hemarbetande kvinnor i Gårdsten. Det känns oerhört viktigt att arbeta med dessa kvinnor, som genom bristen på barnomsorg och avsaknad av jobb är de kanske mest isolerade. Det känns viktigt att tillsammans med dem återerövra handens kunskap, som är nästan bortglömd, men som det finns en djup längtan efter.

När dessa kvinnor kommer till vår verkstad får de lära sig ett alternativ till det vanliga konsumerandet. Detta kan så småningom leda fram till självförverkligande, och i bästa fall till viljan att ta aktiv del och ansvar i ett större sammanhang."

(Rapport från Gårdstensverksta'n febr. 1979)

Finansiering

Fram till 1 juni 1979 finansierades två handledartjänster på heltid av AMS — beredskapsarbete för konsthantverkare. Under perioden 1 september 1979 — 30 juni 1980, med förlängning till den 1 oktober 1980 finansierades verksamheten av AMS via socialförvaltningen. Arbetet skedde liksom tidigare i form av beredskapsarbete för konsthantverkare. Dessutom tillkom en driftsbudget på 2 500 kr/mån.

1 februari 1979 anställdes en beredskapsarbetande flicka till barnpassning i Verksta'n. Denna del finansierades också av AMS med medel avsatta för arbetslös ungdom.

Verksamhet

Gårdstensverksta'ns öppna del har framför allt fungerat som en plats dit boende i Gårdsten har kunnat gå utan att känna någon press på sig att behöva "presteras" något. Den har i stället fungerat som en inkörsport; en plats där man kan träffa andra människor med en liknande intresseinriktning. Hit har man kunnat gå för att under kvalificerad handledning lära sig många skiftande former av textilarbete:

- vävning av trasmattor, tyger till gardiner och dukar
- växtfärgning av ull- och bomullsgarn, insamling av växter och tillredning av färgbud.
- bildvävning
- klädsömnad
- stickning
- kardning och spinning

Dessutom har man anordnat flera kurser i vävning och växtfärgning.

Det utåtriktade arbetet har skett i form av flygbladsutdelning och dörrknackning i flera omgångar där man informerat om Gårdstensverksta'n. Man har vidare samarbetat med olika institutioner i området som daghem, fritidshem och skola. Vid några tillfällen har man anordnat försäljning av textila produkter i både Gårdstens och Angereds centrum i syfte att stärka verksta'ns ekonomi och samtidigt informera om Gårdstensverksta'n.

Lokaler

Gårdstensverkstans första lokal var en 3-rums bostadslägenhet belägen i markplan i samma trappuppgång som forskargruppen hade sitt första fältkontor, Peppargatan 40.

Motiven till denna lokalisering var flera; närheten till forskargruppen var viktig särskilt under verkstans etableringsskede. Den hade också en rent praktisk betydelse; handledarna i verkstan kunde t ex lätt använda forskargruppens kopieringsapparat och annan kontorsutrustning. Eftersom

det i samma trappuppgång också fanns en lägenhet som disponerades av boende för en "mamma-barngrupp", blev Peppargatan 40 något av ett aktivitetscentrum. Läge i markplan är en viktig förutsättning för en verksamhet som vänder sig till de boende; man syns tydligt från gården och kan lätt skylta verksamheten. Det blir dessutom lättare för en förbigående att bara "titta in".

Efter några år blev verksta'n trångbodd och lokalerna utökades till flera lägenheter utefter en loftgång. Nu har man fått sammanhängande lokaler genom håltagning i lägenhetsskiljande väggar. Arbetet med verksta'ns olika lokaler beskrivs ingående i rapporten om arkitekturfrågor.

Gårdstensverkstans positiva effekter

Verksamheten i Gårdstensverkstan hade redan 1980 haft positiva återverkningar på olika områden, och främst i följande avseenden:

Fysiskt.

Genom att en produktiv verksamhet har etablerats har denna bidragit till att göra den annars ensidiga bostadsmiljön mer levande och varierad. I förlängningen, bidrar detta till höjd områdesattraktivitet och därmed kan omflyttningen av hyresgäster väntas minska.

Ekonomiskt.

De produkter som framställts har främst använts för eget bruk men också för försäljning, vilket då har inneburit minskade utgifter resp. viss inkomst.

Psykologiskt.

Det råder en hög omflyttning av boende i området. Detta bidrar till anonymitet och isolering vilket i sin tur leder till att många individers självförtroende urholkas. Gårdstensverkstan fungerar som en kontaktpunkt där man träffas och där man också lär sig olika former av textilarbete. Båda dessa faktorer är mycket väsentliga för att ett självförtroende skall växa sig starkare.

Pedagogiskt.

De personer som arbetat i verkstan har under sakkunnig ledning fått lära sig och utveckla sina färdigheter i textilt arbete. Verkstan har alltså varit en plats där man kunnat få arbetsträning.

Socialt.

För de människor som varit verksamma i verkstan har det inneburit att deras kontaktnät har utvidgats. Man har både träffat nya grannar och gamla som man förut inte haft något samröre med. Gemenskapen har

ökat och det har inte bara gällt mellan grannar utan också mellan olika grupper (åldersgrupper, olika invandrargrupper m fl).

Sagt och tyckt om Verksta'n

"Jag tycker det är jättekäckt med syverkstan. Den behövs faktiskt härute. Vi har ingenstans att gå och där kan vi gå upp och sätta oss och träffa många människor och uträtta lite grann. Folk är väl så att de jobbar, sedan är de hemma. Samhället är nästan uppbyggt så. På fritiden finns ingenting att göra, inte för vuxna i alla fall."

"Det kom in en finsk mamma förra veckan till Gårdstensverkstan. Hon kunde svenska men kände inte en människa. Hon hade inte bott här så länge men hon visste att det fanns en verkstad och då gick hon dit och kom med i gänget. Men det är just det att våga ta det steget och gå in i dörren. Det är många som inte vågar det helt enkelt."

"Jag har varit borta på Gårdstensverkstan några gånger. Jag tycker om när jag inte är tvungen att komma, utan kan komma dit spontant. De har kunskaper att lära ut och man kan fråga dom. Det tycker jag är ganska bra och man kan passa på och lära sig en massa saker medan de finns här."

I ett examensarbete vid Socialhögskolan och Konstindustriskolan 1980 ingick en undersökning där dels besökare till Verksta'n och dels boende i dess omedelbara närhet intervjuades. Det rörde sig om ca 25 st ur vardera kategorien. Följande sammanfattning redovisas:

"Gårdstensverksta'n besöks nästan uteslutande av kvinnor. Vi har talat med 2 av de 3 män som går dit. Det framkom då att de besöker Verksta'n främst för att de uppskattar gemenskapen och för att ha något att göra på ledig tid.

Medelåldern bland de intervjuade är relativt låg (ca 36 år), och det verkar vara mestadels hemarbetande mödrar som nyttjar Verksta'n. Många har småbarn och uppskattar att ha någonstans att gå för att träffa andra vuxna och få lära något nytt av kunniga handledare.

Drygt hälften av de intervjuade som besöker Verksta'n skulle vilja gå dit oftare än de gör. Det huvudsakliga problemet (innan barnpassningen ordnades; red. anm.) tycks vara att man inte gärna tar med sig de yngre barnen. Föräldrarna är rädda att lämna dem utan tillsyn i Verksta'n och får ingen arbetsro. De äldre barnen går bra att ta med då de kan hjälpa till eller arbeta självständigt.

En stor del av de som besökt Verksta'n anser att de lärt känna andra boende i området. Några kände sig förut isolerade i bostadsområdet och hade ingen kontakt med andra vuxna.

Verksta'ns viktigaste funktion anses vara att den är en samlingspunkt för de boende. En annan är att den ger möjlighet till fritidssysselsättning för olika grupper av människor. Unga och gamla, invandrare och svenskar kan träffas på ett naturligt sätt.

Det är dock många boende som skulle vilja delta i någon verksamhet i området, men som inte är intresserade av de aktiviteter som bedrivs på

Gårdstensverksta'n. Särskilt är det män som tycker det är fel att det inte finns något för dem att göra.

Detta framkom vid intervjuer med människor som bor alldeles i närheten av Verksta'n.

De förslag som gavs var bl a snickeri- och mekanisk verkstad. Samtliga intervjuade ansåg att det var viktigt att det fanns någon form av gemensamma lokaler för de boende i området.

Ingen av de intervjuade som bor på samma gård som Verksta'n ligger, anser att det är störande. Tvärtom tycker de flesta att det är stimulerande om det blir mera liv och rörelse i deras bostadsområde."

(Didoff, Mellin, 1980).

Problem och ansatser till lösning

Gårdstensverksta'n har ända sedan starten fått kämpa för sin existens vilket krävt mycket tid och kraft av de medverkande. De största problemen har haft olika karaktär men den gemensamma nämnaren har varit att det är s a s "yttre faktorer" som utgjort hotet. Det positiva i detta sammanhang är att denna omständighet skapat en inre sammanhållning och gemenskap. Följande problem var mest betungande:

Hemlöshet.

I och med att Verksta'n till stor del arbetar utifrån sociala och pedagogiska målsättningar och är en öppen verksamhet, är den beroende av utifrån kommande ekonomiska resurser. Problemet har varit att verksamheten inte har låtit sig definieras i termer så att den på ett naturligt sätt kunnat kopplas till någon av den offentliga sektorns "delsektorer." Diskussionen har bl a gällt om det är traditionellt arbete, terapi, kultur, socialt arbete, fritidsverksamhet eller något annat man har sysslat med. Följden har blivit att Verksta'n på sätt och vis bollats mellan olika sektorer utan att någon med större entusiasm accepterat det ekonomiska ansvaret. Denna hemlöshet har givetvis skapat otrygghet och förbrukat mycket energi i form av kontaktarbete med olika myndigheter och organ med därtill hörande pappersexercis.

Beredskapsarbete.

Genom att handledartjänsterna upprätthållits i form av beredskapsarbete har handledarna, enligt de villkor som gäller för beredskapsarbete, som längst kunnat inneha tjänsten i 6 månader. Nackdelarna med detta system har främst varit två. Den ena är att eftersom det tar några månader att sätta sig in i arbetet blir det inte mycket tid kvar för aktiv utveckling och långtidsplanering av verksamheten. Progressiviteten blir lidande. Den andra nackdelen är att kontakten mellan Verksta'ns besökare och handledare bryts med jämna mellanrum, något som också försvagar den inre stabiliteten.

Byråkratin.

Ytterligare en faktor som bidragit till stora osäkerhetsmoment är den i allmänhet långa tid det tar för en ansökan att gå igenom de byråkratiska systemen fram till beslut. Det har inneburit stora påfrestningar för deltagarna i Verksta'n att inte veta om verksamheten har kunnat få en fortsättning när beviljade medel förbrukats.

Barnpassningen.

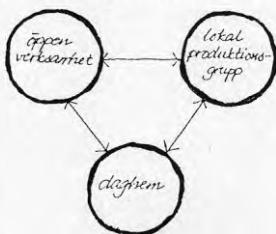
Eftersom huvuddelen av Verksta'ns besökare utgörs av kvinnor med barn är det väldigt viktigt att barnpassning finns så att kvinnorna kan koncentrera sig på det textila arbetet. Det har också visat sig att besöksfrekvensen har ökat betydligt när barnpassningen har fungerat. Problemet har varit att man mer eller mindre fått arbeta med provisoriska lösningar.

Kommunal referensgrupp

För att något så när komma tillrätta med ovanstående problem diskuterades olika strategier fram. Hösten 1979 började ett mer intensivt arbete med att utveckla tankarna om lokal produktion. Detta resulterade i ett forskningsprogram som låg som underlag för en ansökan till Byggforskningsrådet och Delegationen för social forskning. Samtidigt, dvs hösten 1979, bildades en kommunal referensgrupp för projektet Lokal produktion. Det var ett villkor från forskningsrådets sida för beviljande av forskningsanslag att kommunen ställde upp och tog sig del av ansvaret för projektet. Den kommunala referensgruppen bildades med representanter från

fritidsförvaltningen
skolförvaltningen
socialförvaltningen
stadskontoret
näringslivssekretariatet
Göteborgshem, bostadsförvaltare
områdesgruppen (fältpersonal i Gårdsten från olika förvaltningar och organ)

I stort sett ställde sig gruppen positiv till Verksta'ns verksamhet och utvecklande av en produktionsgrupp ur denna. En förutsättning för att den öppna delen i Verksta'n och produktionsgruppen skulle kunna fungera tillfredställande var att det fanns tillgång till barnpassning. Inom referensgruppen diskuterades olika lösningar hur man skulle kunna realisera denna modell som då skulle bestå av tre enheter:

De problem som var mest svårlösta och därför diskuterades mest både i och utanför referensgruppen, gällde hur verksamheten skulle organiseras, finansieras, hur lokalfrågan skulle lösas och hur barnpassning skulle kunna knytas till verksamheten.

Organisering — Föreningen Gårdstensverkstan bildas

Eftersom deltagarna i Verksta'n upplevde dess tillvaro som osäker, bildades en stödförening till Verksta'n. Det konstituerande mötet ägde rum i febr. -80 och den ideella föreningens form valdes. Två implicita syften fanns bakom föreningsbildandet.

Det ena var, som förut nämnts, att stödja Gårdstensverkstan. Det andra var att skapa en organisation med juridisk status så att Verksta'n skulle kunna ansöka om medel för sin verksamhet hos olika organ och att den skulle kunna utgöra en förhandlingspart. På så vis blev Gårdstensverkstan en självständig organisation och kunde därför agera som en sådan. Föreningens målsättning framgår av följande utdrag ur dess Stadgar (se även bilaga 3.)

Föreningens målsättning är att:

- med det textila hantverket som grund verka för gemenskap människor emellan, över ålders- och nationalitetsgränser.
- ta tillvara varandras erfarenheter om textila hantverkstraditioner och att verka för återbruk.
- låta barnen arbeta med uppgifter som knyter an till det textila hantverket och låta dem delta i de vuxnas arbete i verkstan.
- sprida information om Gårdstensverkstan.

Finansiering

Hösten 1979 inleddes arbetet med att knäcka den största stötstenen i sammanhanget; finansieringen av de tre enheterna (öppna delen, produktionsgruppen och barnpassningen) i allmänhet och produktionsgruppen i synnerhet. Men det viktiga i sammanhanget var att alla de tre enheternas verksamhet kunde garanteras eftersom de skulle vara beroende av varandra. Produktionsgruppen skulle inte fungera utan att ha den öppna delen som inkörsport och bas, den skulle heller inte fungera utan att barnpassningen löstes för de kvinnor som jobbade i gruppen. Den öppna delens verksamhet var också beroende av en fungerande barnpassning.

Eftersom målet för produktionsgruppen var att den skulle bli ekonomiskt självbärande, gällde finansieringen av denna enbart under uppbyggnadsfasen, dvs tills den blivit tillrädligt stark att stå på egna ben. Under referensgruppsmötena utkristalliserades så småningom två olika finansieringsmodeller för uppbyggnaden:

Målgruppsmodellen.

Enligt denna arbetar man utifrån vissa väl avgränsade målgrupper som

ofta inte får plats på den traditionella arbetsmarknaden. Det kan gälla ungdom, ensamstående mödrar, missbrukare, ålders- och förtidspensionärer, "vanliga" arbetslösa m fl. Poängen med denna modell är att resp. förvaltning svarar för den enskilde produktionsgruppsmedlemmens försörjning under uppbyggnadsfasen. Förvaltningens tillskjutande av pengar skulle sedan minska i takt med att gruppens bärkraftighet ökar genom produktavsättning. Modellen är emellertid behäftad med åtminstone tre stora nackdelar:

1. Det uppstår ett starkt "vertikalt" beroendeförhållande mellan individ och förvaltning vilket motverkar produktionsgruppens väg mot självständighet.
2. Vidmakthåller ett målgruppstänkande som missgynnar den enskildes personliga utveckling genom att han/hon definieras och kategoriseras (stigmatiseringseffekten).
3. Onödigt pappersexercis objektivt sett men som ur byråkratiskt perspektiv troligen ses som nödvändig och helt enligt föreskrifterna.

Helhetsmodellen.

Idén bakom denna modell är att man betraktar den lokala produktionen som en egen helhet och att den inte knyts upp till speciella åtskilda förvaltningar. Finansieringen skulle på detta sätt kunna lösas genom att ett politiskt beslut togs där vederbörande också beslutade varifrån pengarna skulle tas. Fördelen med denna modell gentemot den förra är framför allt att man undviker uppknytningen till flera olika förvaltningar och organ och därtill hörande byråkratiska trassel i form av ansökningar, verksamhetsbeskrivningar, redovisningar m m.

På grund av de uppenbara nackdelarna med målgruppsmodellen (och att den inte stämmer överens med definitionen på lokal produktion — se ovan) övergavs densamma då det gällde den textila delen. Däremot när det gällde barnpassningen borde denna fråga vara ganska lättlost genom socialförvaltningens/förskolebyråns försorg.

Under senhösten och vintern 79/80 arbetade framför allt Verksta'n, forskargruppen samt stadskontorets och näringslivssekretariatets representanter vidare med finansieringsfrågan.

Pengar skulle kunna sökas ur kommunens anslag för sysselsättningsbefrämjande åtgärder. Verksta'n gjorde i samarbete med näringslivssekretariatet upp en ekonomisk kalkyl som omfattade både Verksta'ns öppna del och produktionsdelen och för en tidsperiod som sträckte sig fram till våren 1982.

Den 17 april 1980 lämnades en bidragsansökan in till Kommunstyrelsen

från föreningen Gårdstensverkstan på

130 kkr för 1980 (fr o m 1 sept.)

320 kkr för 1981

Sedan näringslivssekretariatet och sociala centralnämnden yttrat sig föreslog stadskontoret att kommunstyrelsen skulle bevilja Verksta'n ett bidrag på 97,5 kkr för okt-dec 1980 hämtat ur anslag för sysselsättningsbefrämjande åtgärder.

Den 17 sept. 1980 biföll kommunstyrelsen stadskontorets förslag (för ärendets behandling — se bil.).

Det tog alltså exakt 5 månader från det att ansökan lämnades in till det att ett beslut togs, ett beslut som var positivt men som endast gällde finansieringen från den 1 okt. till årets slut. För fortsättningen skulle förnyad ansökan göras. Under det "finansiella vacuum" som pga ärendets utdragenhet uppstod i Verksta'ns öppna del under juli t o m september stod liksom tidigare AMS/socialförvaltningen för pengarna.

I sammanhanget kan nämnas att det först nu blev definitivt klart med forskningsmedel för projektet "Lokal produktion i Gårdsten" eftersom en förutsättning för beviljande av medel från BFR och DSF var att kommunen tog på sig ansvar för tillämpningsdelen.

Barnomsorgen

Knappast någon fråga i forskningsprojektet har krävt så mycket energi i form av telefonsamtal, personliga möten, tankearbete, väntan på olika besked m m som då det gäller att ordna tillsynen av de barn vars föräldrar arbetar i Verksta'an, både i den öppna delen och i produktionsgruppen.

I föreningen Gårdstensverksta'ns stadgar står det under §2 att

"föreningens målsättning är att låta barnen arbeta med de uppgifter som knyter an till det textila hantverket och låta dem delta i de vuxnas arbete i verksta'n."

Denna aspekt upplevs som oerhört viktig om man är medveten om vilken betydelse barnens deltagande i vuxenlivet har för deras psykosociala utveckling. Betydelsen är dessutom större för barn som växer upp i en sovsstad som Gårdsten eftersom avsaknaden av "producerande" arbetsplatser i det närmaste är total. Gyllene tillfällen att låta barnen få tillgång till denna del av livet har varit när de under överinseende kunnat vara med i Verksta'n. Erfarenheten har visat att det varit nödvändigt med någon person som ansvarat för barntillsynen. I annat fall har det hänt att barnen krävt så stor uppmärksamhet av sina föräldrar och andra arbetande i Verksta'n att de vuxnas verksamhet blivit lidande. Att ordna en fungerande barnpassning har därför varit en av de mest angelägna uppgifterna.

De olika turerna i ärendet beskrivs här kortfattat vilket innebär en före-

nklad bild av ett komplicerat "spel" som till sin karaktär framför allt varit byråkratiskt.

Fram till mars 1979 fanns ej någon form av barntillsyn i Verksta'n utan deltagarna själva (anställda och besökare) såg till barnen. Men under perioden växte behovet av en ordnad barntillsyn för att de besökande skulle ges tillfälle att mer ostört kunna ägna sig åt textilverksamheten. Dessutom skulle mammorna kunna vara i Verksta'n under större delen av dagen om barnen också kunde vila sig eller sova i direkt anslutning.

1 mars 1979 anställdes en beredskapsarbetande flicka med uppgift att ta hand om barnen. Det visade sig att besöksfrekvensen ökade i och med detta. Denna flicka arbetade sedan i Verksta'n fram till våren 1981 med några avbrott som till största delen berodde på problem sammanhängande med beredskapsarbetets villkor, dvs tidsbegränsning, och svårigheter med finansiering. Emellertid betalades barnflickans lön av AMS fram till juli 1980 med medel avsatta för arbetslösa ungdomar i åldrarna mellan 18 och 24 år.

Under hösten 1980 inträdde en viss förändring i och med att socialförvaltningen inrättat "ungdomscentra" som ersatte 18—24-åringarnas beredskapsarbete. Det innebar att barnflickan anställdes av Gårdstensverkstan under en 6-månadersperiod med början den 24 sept -80 och att kommunens socialavdelning norr stod för avlöningen och inte som förut, AMS. Men så småningom kom det till Verksta'ns kännedom att det är emot bestämmelserna att man har beredskapsarbetande inom ideella föreningar (vilket Verksta'n är) och att man då inte kunde räkna med någon tjänst efter 6-månadersperiodens slut (mars 1981).

Trassligheterna med denna fråga och upplevelsen av oviljan från olika ansvariga myndighetspersoner att ta tag i ärendet på ett aktivt sätt, gjorde att verkstan sände in en kompletteringsansökan. Denna sändes till Kommunstyrelsen i december 1980 och avsåg täckande av en heltidsbarnsköartjänst under 1981. Detta tilläggsanslag beviljades ej (liksom några andra ansökta tillägg). Stadskontorets yttrande, som låg till grund för det "negativa" beslutet, var att kommunen endast hade reserverat den summa på 320 kkr som Verksta'n i sin ansökan våren 1980 uppgav sig komma att behöva 1981.

De "proppar" som motverkat utvecklandet av en fungerande barntillsyn och därmed också befrämjandet av lokal produktion har, så som det ter sig ur forskargruppens och Verksta'ns perspektiv, symtomatiskt nog utgjorts av personer på olika nivåer i den sektor som borde vara intresserade av ett nytänkande inom detta område, nämligen socialförvaltningen med sociala centralnämnden på toppen. Ett konkret exempel som bekräftar detta påstående är den utdragna hanteringen av den ansökan som Gård-

stensverksta'n lämnade in till Kommunstyrelsen 800417. Enligt tillgängliga dokument inkom ärendet till sociala centralnämnden 800505 med begäran om yttrande senast 800522. 800922 inkom till stadskontoret ett svårbegripligt remissvar, dvs på dagen 4 månader senare än vad som begärdes! Då hade redan ett positivt beslut tagits av Kommunstyrelsen (800917) efter att stadskontoret tillstyrkt ärendet och på inrådan av ett kommunalråd att inte invänta sociala centralnämndens remissvar eftersom ärendet brådskade. Att remissvaret drog ut på tiden, och därmed förhalade hela processen, skulle enl. en vanligtvis välunderrättad källa bero på att presidiet i sociala centralnämnden inte tyckte om ärendet. De ansåg att frågan om barn tillsynen inte hade lösts på ett tillfredsställande sätt. I detta läge borde berörda personer ha utnyttjat detta tillfälle att själva komma med konstruktiva förslag till hur barnpassningen skulle kunna organiseras på ett för dem tillfredsställande sätt eller åtminstone kontaktat Verksta'n och bett om ett ändrat förslag till barn tillsyn. Men genom denna passivitet försvårade man projektets framåtskridande.

Arbetet med att få till stånd en stadigvarande, väl fungerande barnpassning hade alltså inte fått ett slut i och med ingången av 1981, trots stora ansträngningar.

Gårdstensverksta'n hösten 1980 och framåt

Finansiering

I en skrivelse till kommunstyrelsen i december 1980 ansöktes om bidrag på ca 479 kkr för att driva den öppna delen, produktionsgruppen samt barnverksamheten under 1981. Anledningen till att ansökningsbeloppet blev så mycket högre jämfört med den uppskattning som gjordes i samband med den förra ansökningsvåren 1980 på 320 kkr var bl a följande:

- Handledarlönerna var för lågt räknade.
- Administrationskostnaderna hade ökat markant.
- Barnpassningsfrågan måste få en tillfredsställande lösning genom att en barnflicka anställdes.

I ett tjänsteutlåtande från stadskontoret 7801219 hemställdes att kommunstyrelsen skulle bevilja Gårdstensverksta'n 320 kkr för 1981 med medel ur Kommunstyrelsens anslag för oförutsedda utgifter. Detta beslut togs också av Kommunstyrelsen 810114. Ärendets behandling räknat från ansökningsstillfället till fattat beslut inskränkte sig alltså denna gång till drygt 1 månad vilket får ses som mycket positivt. Det negativa i sammanhanget var att det beviljade beloppet understeg det sökta med cirka 159 kkr. Skälet till detta var framför allt att man i kommunens beredning av 1981 års budget hade gått på Verksta'ns uppskattade behov för 1981 (320 kkr) och därvid reserverat just denna summa för det året. Beslutet fick två omedelbara följdverkningar:

1. Inskränkningar i öppethållandet för samtliga av Verksta'ns enheter. Att dra in på enbart en verksamhet, t ex barnpassningen, skulle inte gå eftersom de olika enheterna är ömsesidigt beroende av varandra.
2. Att på nytt försöka få fram pengar till barnpassningen hos den ansvariga myndigheten dvs socialförvaltningen (beskrivs mer ingående senare).

Verksamhet

Från och med november 1980 är det Föreningen Gårdstensverkstan som bedriver och ansvarar för verksamheten. I och med detta har arbetet kunnat bedrivas på ett mer självständigt sätt. Man har kommit från nackdelarna med beredskapsarbetena och det på gott och ont uppbundna förhållandet till förvaltningen.

Arbetet i Verksta'ns öppna del har även efter omorganisation och flyttning bedrivits på samma sätt som tidigare. Man har alltså fortsatt att arbeta med många olika slag av textilt arbete, ordnat kurser, haft utställningar, bedrivit informationsverksamhet, samarbetat med andra grupper i området osv. Emellertid har verksamheten förändrats i några avseenden.

- Besöksfrekvensen har ökat i och med tillgången till större lokalytor.
- Bättre "strukturering" av verksamheten eftersom man nu kunnat dela upp de olika aktiviteterna i flera olika rum. Nu arbetar man i 3 st 2-rumslägenheter mot tidigare 1 st 3:a.
- Ökad administration och ökat formellt ansvar genom att föreningen Gårdstensverkstan själv fungerar som arbetsgivare och själv ansvarar för verksamheten.

Barnomsorgen.

Eftersom kommunstyrelsen inte beviljade tilläggsansökan för barnpassningen återupptog forskargruppen och Verksta'n arbetet med att försöka lösa det problemet. Förnyade kontakter togs med ansvariga personer på olika nivåer inom socialförvaltningen. Efter mycket tidskrävande kontaktarbete i form av telefonsamtal, brev och personliga möten växte insikten fram att Verksta'ns barnpassning inte kunde inrymmas i den ordinarie daghemsverksamheten vilket från början sågs som en möjlig variant. Anledningen var framför allt att det existerande regelsystemet försvårade, för att inte säga omöjliggjorde, att Verksta'ns barn kunde komma in på "vanligt" daghem. Motviljan mot dispenser var också påfallande och dispansansökningar och bearbetningar upplevdes ej heller som en bra lösning pga den tid och energi som går åt både för sökande och beslutande myndighet.

Föräldrakooperativt daghem diskuterades också. Erfarenheterna av denna form visar emellertid att de som skall ansvara för driften måste vara väl insatta i administrativa och ekonomiska frågor m m. Det finns enligt socialförvaltningen många kooperativa daghem som stupat just på denna uppgift att de inte kunnat uppfylla de krav som ställs av myndigheten för att daghemmet skall vara berättigat till ekonomiska medel för driften. Dessutom skulle det krävas en regelbundenhet i arbetsinsatserna som man

inte kan begära av föräldrar som utnyttjar Verksta'ns öppna verksamhet. Därför uteslöts denna variant.

Efter att ha diskuterat några ytterligare varianter som också bedömdes som svårgenomförbara skickades en ansökan om en barnskötartjänst in till sociala centralnämnden i slutet av mars. Förutsättningarna att få ansökan beviljad bedömdes som goda eftersom de underhandskontakter med berörda tjänstemän givit detta intryck. Därför anställdes en barnvårdare av Verksta'n trots att det formella beslutet ej ännu hade tagits. Beslutet skulle tas i början av april månad men tiden gick utan att något hände. Ärendet hade gått på remiss till förskolebyrån där det efter en längre tids bearbetning så småningom resulterade i ett positivt tjänsteutlåtande. Något beslut i frågan hade emellertid ännu ej tagits i mitten av augusti månad dvs ca 5 månader efter det att ansökan har inlämnats. Konsekvensen av detta har blivit att Verksta'n varit tvungen att knapra på medel avsatta för framtida verksamhet eftersom en fungerande barnpassning är en förutsättning för hela Verksta'ns existens. Den osäkra tillvaron har därmed bestått samtidigt som bitterheten ökat.

Mays restaurant

När Verksta'n höll till i sina föregående lokaler på Peppargatan 40 lagade man sporadiskt till gemensamma luncher när andan föll på medan man annars till stor del hade med sig smörgåsmat. Vissa försök till en mer organiserad matlagning gjordes på så sätt att den som hade tid just den dagen skulle åta sig denna uppgift. Detta fungerade inte så bra — det blev lite rörigt och halvdant. Till saken hör att det inte finns någon lunchservering i närheten. För att hinna äta lunch på 1 timma på närmaste matställe krävs att man åker bil dit.

I samband med flyttningen till de nya lokalerna diskuterade man i Verksta'n hur mathållningen skulle fungera bättre. Det resulterade i att en gårdstensbo och flitig deltagare i Verksta'n tog på sig ansvaret för matlagningen så att i första hand Verksta'ns anställda fick lagad lunch. Matlaget innefattade så småningom även forskargruppen samt ytterligare en grupp boende och arbetande i stadsdelen, främst anställda på barnvårdscentralen.

Mays restaurant är nu (1980—84) öppen varje dag som Verksta'n är igång och det brukar röra sig om 10 personer som äter god och näringsrik husmanskost till en låg kostnad. Restauranten är inrymd i ett vanligt kök till en 2-rumslägenhet vilket innebär att det inte finns utrymme för fler ätande samtidigt. Man har också medvetet begränsat antalet för att behålla det familjära.

Luncherna fyller även en mycket viktig uppgift som plats för kontinuerligt informationsutbyte mellan Verksta'n, forskargruppen och gårdstensbor.

Samtidigt som luncherna blev mer organiserade bildades en inköpsförening så att man efter beviljad ansökan hos Göteborgs partihallar har möjlighet att till grossistpriser köpa grönsaker, rotfrukter, ägg, frukt m m. Denna möjlighet står endast öppen för medlemmarna i föreningen Gårdstensverksta'n. Föreningens ansökan om inköpskort hos Dagab avlogs däremot pga att verksamheten inte var någon reguljär restaurang.

Den textila produktionsgruppen

Tankarna på en vidareutveckling av den textila verksamheten till att framställa textila produkter för försäljning har länge funnits i Verksta'n. Detta kan ses som en naturlig utveckling på så vis att har man tillgodosett sina egna behov då det gäller textila produkter, vänder man sig utåt till andra för avsättning.

För att utveckla denna inriktning och skapa en stabil produktionsgrupp diskuterades denna del mycket i mötena med den kommunala referensgruppen under hösten -79 och våren -80 samt kontinuerligt mellan Verksta'n och forskargruppen. De frågeställningar som behandlades mest rörde produktionsgruppens relation till Verksta'n och lämpligaste organisations- och associationsform, finansiering samt produktionsinriktning och produktavsättning.

Organisering

Frågan om organisations- och associationsform löstes så småningom. Man slog flera flugor i en smäll i och med att föreningen Gårdstensverksta'ns ansökan till kommunstyrelsen (april -80) beviljades (sept -80). I ansökan ingick nämligen medel till en ½-tidstjänst för handledare i produktionsgruppen samt en ½-tidstjänst som lönegaranti för den eller de arbetande i gruppen under uppbyggnadsskedet.

I korthet innebar detta förfaringssätt att produktionsgruppen organisatoriskt kom att ingå som en självständig enhet i Verksta'n med den ideella föreningen Gårdstensverksta'n som arbetsgivare.

Finansiering

Produktionsgruppens finansiering lyder för närvarande i stort sett under samma villkor som Verksta'n i sin helhet. Det innebär att medel för drift av produktionsgruppen finns för tiden fram till årsskiftet 81/82 i form en ½ handledartjänst samt en ½ tjänst som lönegaranti. Dessa medel utgör en förutsättning för att produktionsgruppen skall kunna byggas upp och konsolideras, men målsättningen är att utveckla verksamheten till en självbärande enhet utan ekonomiskt stöd utifrån.

Verksamhet och produktionsinriktning

I november -80 anställdes en kvinna från Gårdsten på halvtid för att arbe-

ta i produktionsgruppen i samverkan med konsthantverkarna. Till de första arbetsuppgifterna hörde att utveckla en prototyp till "Gårdstensmattan" — en trasmatta med ett specifikt mönster i flera färgställningar. Att den textila produktionen skulle inriktas på trasmattor hade man länge varit på det klara med eftersom man sett att det fanns goda avsättningsmöjligheter för just denna produkt.

Från jan -81 arbetar två kvinnor i produktionsgruppen och delar på halvtidslönen. Deras arbete består i huvudsak av att färga in råmaterialet, bomullstyg som till största delen köps in som textilskrot, riva detta till trassar samt att väva. Produktionsgruppen har också fått stöd genom att några kvinnor arbetat ideellt med trasmatteframställning.

Marknad

Under det första halvåret som produktionsgruppen har varit igång har arbetet hittills gått ut på att effektuera gjorda beställningar till enskilda personer. Det innebär att man inte har hunnit väva upp något lager så att

4.3.3Bageri

Tankarna på lokal produktion av livsmedel fanns hos forskargruppen redan i programskedet, dvs i mitten av 1970-talet. I ett skede arbetade forskargruppen aktivt tillsammans med boende i "Dalenarbetet". Då inbjöds boende på en gård i taget att diskutera lösningar på det som upplevdes som ett av de största problemen i området, nämligen den stora öde dalen i stadsdelens mitt. Intresset för arbetet var stort och det framkom att små arbetsplatser skulle vara ett viktigt tillskott i stadsdelen. Detta illustrerades bl a med ett litet bageri.

Även vid andra kontakter med boende har bageriverksamhet nämnts både som en lämplig arbetsplats och som en viktig servicefunktion.

En annan anledning till att forskargruppen i projektet Lokal produktion anser det lämpligt med just bageri är det absurda förhållande som råder i branschen — större delen av all brödproduktion i Sverige sker i ett fåtal jättebagerier. Sedan forslas bröden med lastbil långa sträckor. För att bröd ska klara långa transporttider är det nödvändigt att tillsätta konserveringsmedel, att kolsyrebehandla och att plastförpacka; kort sagt att försämra och fördyra produkten.

Vi vill inte på något sätt göra anspråk på att idén med små, lokala bagerier är vare sig vår eller ny. Tvärtom har just brödproduktion av tradition oftast skett nära konsumenterna i små kvartersbagerier. När kooperationstankarna började spridas i Sverige i början av 1900-talet var just bagerier några av de först bildade arbetskooperativen. 1910 fanns t ex i Göteborg tre kooperativa bageriföreningar med många bagerier. Dessa

var ofta kopplade till något konsumentkooperativ så att man hade en fast kundkrets.

Projektstart

Hösten 1979 och vintern 1980 arbetade forskargruppen med att utforma programmet för lokal produktion. Då konkretiserades tankarna på bageri. Vid ett möte med den kommunala referensgruppen redovisades våra förslag till lokala produktionsgrupper. Några inledande kontakter togs också bl a angående lokaler.

Den egentliga projektstarten skedde i sept. 1980. Då diskuterades inredning och utrustning till bageri med en inredningsarkitekt (som just avslutat ett ombyggnadsarbete i ett mindre bageri i Gbg centrum). I oktober gjorde vi studiebesök i ett matbrödsbageri för att sätta oss in i olika arbetsrutiner m m.

Det som krävde mest arbete i inledningsskedet var förberedelser för det öppna möte om lokal produktion som forskargruppen, tillsammans med Gårdstensverksta'n inbjöd alla intresserade gårdstensbor till i oktober 1980. Metoderna vi använde för att sprida information var: utdelning av flygblad, se bilaga 10, till alla hushåll i stadsdelen, dörknackning, annonsering i lokalpress samt affischering på några centrala platser i Gårdsten. (Ett liknande flygblad men utan angivande av speciell mötesdag och med något mer öppen formulering hade vi sänt ut våren 1980, utan att någon gårdstensbo anmälde sitt intresse.)

Denna gång kom 8 personer; 5 av dem var intresserade av textil produktion, de övriga 3 av bageri. Ytterligare en bagare hörde av sig per telefon men ville inte ha förvärvsarbete utan vara handledare i kurser om bakning. Ytterligare en intresserad bagare, ej boende i Gårdsten men öppen för att flytta hit, fick vi tag på genom personliga kontakter. Han blev sedermera involverad i projektet.

Kundkontakter

Under hösten hade alla daghem, fritidshem och skolor i Gårdsten kontaktats för att pejla intresset för inköp av bröd från bageriet som planerades. Intresset var stort; på samtliga ställen var personalen som arbetade med maten intresserade av att handla grovt, osötat bröd från ett lokalt bageri i stadsdelen. Dock administrerades alla inköp centralt från socialförvaltning resp. skolförvaltning. Ett undantag var fritidshemmen, där barn och personal själva gick ut och handlade.

Kontakter togs med handläggande på socialförvaltningen både vintern 1980/81 och våren 1981. Då framkom att det fanns möjligheter att sluta separatavtal för leverans av bröd till daghem i Gårdsten. Förutsättningen

var att de måste veta exakt vilka sorters matbröd bageriet kunde leverera, och få garantier för att det inte var fråga om någon tillfällig verksamhet. Avtal kunde alltså inte skrivas förrän produktion, eller i alla fall provbakning, kommit igång. Senare under våren kontaktades ytterligare presumtiva kunder, såväl butiker som institutioner.

I oktober 1980 företog forskargruppen tillsammans med boende och personal på Gårdstensverksta'n en studieresa till Danmark där vi bl a besökte ett kooperativt bageri. Resan finns beskriven i uppsatsen "2 dagar i Danmark".

Råvaror

Under vintern 1980/81 fördes en hel del diskussioner mellan forskargruppen och de intresserade bagarna om vilken typ av bröd bageriet skulle producera, om kvalitet och råvaror. Såväl lokala kvarnar som Saltå kvarn i Järna och råvarugrossister kontaktades.

Utrustning

En annan punkt som upptog stort utrymme på de regelbundna mötena med bagarna var utrustning till bageriet. Hur stor ugn behövs? Vad kostar den? Var får man tag på begagnad ugn till överkomligt pris? Vilken sorts degblandare? Jässkåp eller jäsrum? Hur stora bakbord? Dessa frågor diskuterades samtidigt som marknaden sonderades. Också frågan om vilken karaktär bageriet skulle ha diskuterades mycket.

En degblandare av äldre modell fick vi hämta gratis på ett gammalt bageri. Också en gammal bakugn kunde avhämtas gratis. Den visade sig dock vara mycket stor, väger 1,6 ton och kräver flyttning med specialfordon vilket skulle kosta minst 5000 kr. Eftersom det inte var säkert om den skulle fungera efter flyttningen avstod vi från den. I februari 1981 fick vi tag på innehavaren av ett konditori i Källered utanför Göteborg som sålde så gott som hela utrustningen för ett överkomligt pris, nämligen 10 kkr.

Det var alltså dessa jordnära frågor; marknad, råvaror, utrustning och i viss mån lokaler, som vi själva kunde diskutera inom arbetsgruppen dvs forskargruppen plus bagare, medan den stora frågan, finansieringen av bageriet, krävde aktiv medverkan av andra parter och därmed var betydligt svårare att föra framåt. Samtidigt är alla andra frågor avhängiga av finansieringen. Finansieringen är i sin tur avhängig av bageriets organisations- och associationsform.

Organisations- och associationsform

Då det gällde valet av lämpligaste företagarform för bageriet diskuterades de flesta förekommande varianterna — aktiebolag med och utan konsor-

tieavtal, ekonomisk förening, ideell förening, stiftelse m m. Vid rådträging hos sakkunniga, där förutsättningarna beskrevs, framkom olika bud från olika håll. Uppenbarligen är det så att man har olika preferenser för olika associationsformer.

Så småningom föll valet på den ekonomiska föreningen. Skälen till detta var framför allt två:

1. Kapitalinsatsen kunde vara symbolisk till skillnad mot aktiebolaget som kräver minst 50 000 kr i kapital. Bagarnas begränsade kapitaltillgångar uteslöt aktiebolagsformen.
2. Den ekonomiska föreningen kan genom lämplig stadgeutformning verka i enlighet med de principer som råder för arbetskooperativ. Att driva bageriet som arbetskooperativ står också bäst i samklang med några av de målsättningar som gäller för lokal produktion. Framför allt gäller det kravet på självstyre och bedömningen att produktionsförhållandena befrämjas maximalt.

I december -80 kontaktades en företagskonsult som var specialist på frågor kring löntagarägda och arbetskooperativa företag. Konsulten utarbetade stadgeförslag för bageriet. Efter vissa justeringar antogs stadgarna vid ett konstituerande möte i början av februari. Pga att tre av de fyra bagarna ej var svenska medborgare och därmed enligt gällande bestämmelser inte kunde väljas in i styrelsen utan att kommerskollegium först godkände detta, gick några ur forskargruppen med i styrelsen temporärt. För det viktiga var att bageriet blev en juridisk person, så att man kunde gå in i nödvändiga förhandlingar och ekonomiska affärer (låneansökningar, inköp av utrustningen osv). Ansökan om registrering insändes till Länstyrelsen, som efter 1½ månad tillstyrkte ansökan.

Gårdstens Bageri ek.fören. hade fötts, döpts och blivit upptagen i Länstyrelsens handelsregister och skulle nog växa till sig om näringstillförseln var god och makterna välvilligt inställda.

Finansiering

I november 1980 började vi arbeta med utkast till kalkyl för bageriet. Detta var nödvändigt för att kunna föra konkreta resonemang med andra parter.

I början av mars var budget och kalkyler klara och arbetsgruppen tog kontakt med en bank. Vid ett besök, där även en av bagarna deltog, visade det sig att banktjänstemannen trodde på företagsidén och de ställde så gott som genast upp med lån på de 100 kkr som skulle behövas enligt kalkylerna. Dock krävdes borgen för hela lånesumman, personlig eller annan borgen.

Forskargruppen tog då kontakt med den politikergrupp som hade det geo-

grafiska helhetsansvaret, Ledningsgruppen för Angered-Bergsjön, LAB, med vilken forskargruppen samarbetat tidigare. Ordförande och de socialdemokratiska representanterna stödde idén helhjärtat och var villiga att driva finansieringsfrågan. LAB-gruppen gjorde ett positivt uttalande och på deras uppmaning ansöktes hos Kommunstyrelsen att Göteborgs kommun skulle gå i borgen för banklånet.

Också kommunens näringslivssekretariat kontaktades i mars. Där hade vi god kontakt med en tjänsteman, från startandet av Gårdstensverksta'n. Han menade att det förmodligen inte ingick i den kommunala kompetensen att vara borgenär för den typ av verksamhet som bageriet utgjorde. Efter kontakt med kommunens jurist framkom att den enda möjligheten för kommunen att stödja bageriet finansiellt var genom en kommunal stiftelse, vilken skulle kunna gå i borgen för banklånet. Forskargruppen arbetar vidare på denna mer långsiktiga lösning tillsammans med LAB-gruppen och näringspolitiska delegationen.

Vi återupptog också en tidigare inledd kontakt med Utvecklingsfonden för Gbg och Bohuslän. De menade att fonden inte kunde ställa upp som borgenär, eftersom det inte ingick i deras direktiv. Efter en formell ansökan om lån hos fonden fick vi besked att de kunde låna ut beloppet men krävde en personlig borgen på 25% av lånesumman av bagarna. Detta beaktades som otänkbart med tanke på deras ekonomiska och sociala situation. Ytterligare en stor hake i detta sammanhang var, att flera av de intresserade bagarna ej var svenska medborgare och därför inte ingick i den ekonomiska föreningens styrelse, vilket medförde att styrelsemedlemmar som inte var bagare i så fall skulle gå i borgen.

Ytterligare en tänkbar finansär/borgenär prövades: Regionalekonomiska enheten vid Länsstyrelsen i Gbg och Bohuslän. Denna myndighet hade på försök fått statliga medel för att stödja etablering av nya företag i länet. Där hade vi gjort ett inledande besök redan i april 1980 och då fått rådet att återkomma när vi hade ett företag och mer konkreta planer. I mars 1981 då föreningen blivit registrerad och de ekonomiska planerna var utarbetade sändes en formell ansökan in om lån, alternativt bidrag för bageriet. Svaret visade på en häpnadsväckande byråkratisk slöhet som fick oss att baxna: eftersom regionalekonomiska enheten inte lyckats hitta några intresserade företag hade statsmakterna dragit in försökspengarna! Försöksverksamheten vid länsstyrelsen hade tydligen misslyckats helt. På frågan om de kunde ställa upp som borgenär svarades, att det var omöjligt, pga kompetensregler.

Ett annat alternativ har också diskuterats i arbetsgruppen, nämligen någon slags stödfond. Möjligheterna att etablera och att lyckas samla in medel genom en sådan undersöktes. Detta är dock ett mycket långsiktigt sätt att samla in medel och kan inte ses som ett alternativ till övriga finansieringsvägar.

Personal

I och med att frågan om finansieringen av bageriet dragit ut så mycket på tiden, har den ekonomiska föreningen fått bekymmer med personal till bageriet. Eftersom de intresserade bagarnas personliga situation var sådan att de antingen var arbetslösa eller stod inför arbetslöshet, kunde de inte vänta hur länge som helst, på att produktionen skulle komma igång. Och ju mer det drog ut på tiden desto större blev otåligheten. I mitten av mars -81 meddelade tre av bagarna, att de inte kunde vänta längre och drog sig ur projektet. De hade då ingått i arbetsgruppen i 5 månader. Under hela denna tid hade de gått på AMS-utbildning och därmed erhållit bidrag, men nu stod de vid ett vägskäl — att antingen satsa och hoppas på bageriet eller att söka sig annan sysselsättning. Insikten om "alltings tröghet" i bagerifrågan fällde avgörandet. Den fjärde bagaren drog sig ur efter ytterligare 1 månad, dvs i april efter att ha fått arbete på annan ort.

Detta gjorde att vi fick söka efter nya bagare. I mars delades ett nytt flygblad ut till alla hushåll i Gårdsten. Vi fick in 9 svar från personer som var intresserade av att arbeta i bageriet.

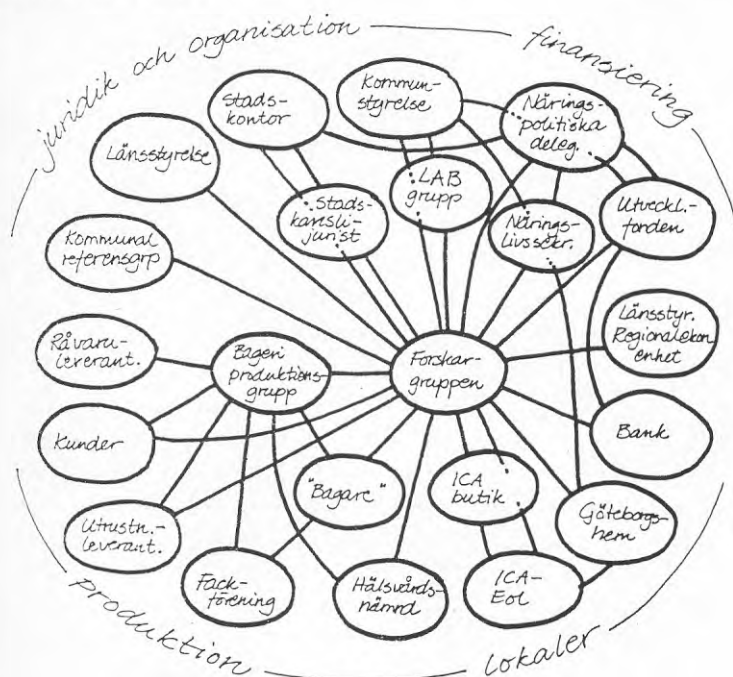
Ett par dagar därpå fanns vårt flygblad i omarbetad form i morgontidningen Göteborgs-Posten, infört av ett bostadsförvaltningsföretag. Denna annons gav ytterligare 8 svar. Det visade sig att de som svarat på flygblad och annons antingen var boende i Gårdsten eller utbildade bagare. Efter att ha telefonintervjuat samtliga intresserade inbjöds 10 av dem, varav hälften var gårdstensbor, till ett informationsmöte där förutsättningarna för bageriet samt det rådande läget beskrevs. De som då fortfarande var intresserade ombads kontakta forskargruppen för personlig intervju. Det resulterade i att nio personer intervjuades mer ingående. Efter diskussioner inom forskargruppen valdes en arbetsgrupp ut på fyra bagare. Två av dessa arbetade på ett bageri i centrala Göteborg som skulle läggas ner till hösten. I början av juni meddelade dessa två att de inte kunde vara med, då de hade andra planer på gång. I mitten av juni hoppade en tredje av, eftersom hon fick ett annat arbete. Situationen i aug. -81 var sådan, att två (ev. tre) bagare tillsammans med forskargruppen försökte ro bageriet i hamn trots den hårda motvinden.

Annonsen i Göteborgs-Posten resulterade också i ett samtal från en tjänsteman vid kommunens hälsovårdsnämnd om huruvida bagerilokalen uppfyllde normerna från Hälsovårdsnämnden. Vi lämnade uppgifter om, att bageriet hade en ändamålsenlig lokal, och att vi skulle kontakta Hälsovårdsnämnden för att diskutera lokalskiss före produktionsstarten. Dessutom ringde ett fackföreningsombud från Livsmedelsarbetareförbundet för att informera sig.

Arbetet med bageriets lokaler beskrivs ingående i arkitekturrapporten.

De komplexa sammanhangen

Alla frågor som här tagits upp, då det gäller att initiera bageriet, hänger samman. Nedanstående fig avser att illustrera vilka organ som varit inblandade samt kontakterna mellan dessa. Figuren bygger på de förhållanden som är kända för forskargruppen; det är möjligt och troligt att ytterligare kontakter förekommit.

4.3.4 Cykelverkstad

Det ligger nära till hands att ta upp cykelverkstad som en lokal produktionsgrupp. Så har också gjorts i andra projekt, liknande vårt, t ex "Bättre Bostadsmiljö" i Malmö. Det är en verksamhet, där det både finns lokalt kunnande och behov. Dessutom är den utrustning som krävs inte alltför dyrbar eller avancerad.

Initiativ

Flera initiativ har tagits till cykelverkstad i Gårdsten. Ett tidigt initiativ togs av en gårdstensbo som är aktiv i miljö- och stadsförnyelsefrågor och som har följt utvecklingen av nya cykeltyper och nya detaljer. Han har tagit kontakt med tillverkare av cyklar och cykeldetaljer med olika inriktningar bl a om möjligheterna att starta cykelmonteringsfabrik i liten skala. Grupper av gårdstensungdomar har också tagit initiativ till och lyckats

skaffa egna hobbylokaler för att reparera cyklar och "meka" med mopeder i.

Våra motiv att anknyta till dessa initiativ, som visar på lokalt kunnande och behov, är flera:

- Cykeln är ett billigt, energisnålt och miljövänligt transportmedel och bruksföremål.
- Varken cykelverkstad eller cykelförsäljning finns i Angered, med 30000 invånare, idag.
- Stor omflyttning och låg genomsnittsålder bland de boende innebär stort kundunderlag.
- Vid kontakter med boende och arbetande i Gårdsten har gensvaret varit stort när vi tagit upp idén med cykelverkstad.
- Angered har "cykelvänlig" miljö med småvägar och orörd natur.
- Kommunikationerna mellan de olika stadsdelarna i Angered är dåliga.

Kontaktvägar och samarbetsparter

Sveriges enda utbildningslinje för cykelreparatörer finns vid AMU-center i Göteborg. Vid ett studiebesök där, fick vi veta, att det var stor efterfrågan på utbildade cykelreparatörer och att eleverna också lär de sig att reparera tvåtaktsmotorer, dvs mopeder, gräsklippare och utombordsmotorer. De var också intresserade av att hålla kontakter med oss angående planeringen av cykelverkstad.

I studieresan till Aarhus i Danmark hösten 1980, där deltagare från kommunala referensgruppen och Gårdstensgruppen också deltog, ingick besök på Genbrugsfabrikken som hade återbruksverkstad för cyklar.

För att väcka intresse för cykling i området och samla en arbetsgrupp, arrangerade vi tillsammans med fritidsförvaltningen, Göteborgs miljögrupp, Cykelfrämjandet och polisen, samt med stöd av bostadsföretagen i Gårdsten och Angereds Nyheter, en cykeldag i maj 1981. Denna gav ett stort deltagande; över 100 personer deltog och cyklade någon av de tre utlagda sträckorna.

Arbetsgrupp

Cykeldagen resulterade också i att en arbetsgrupp bestående av fyra intresserade gårdstens- och lövgärdesbor (angränsande stadsdel) bildades. Dessa är intresserade av att bilda en produktionsgrupp för cykelreparation. De är alla aktiva cyklister, men har i övrigt lite varierande bakgrund och förväntningar: en är arbetslös och har hantverkskunskaper. En är handelsutbildad tekniker, och har erfarenhet av både ungdomsarbete och fackligt arbete. Två är aktiva i miljörörelsen.

Planerad verksamhet

Reparation: En av produktionsgruppens medlemmar bedriver redan cy-

kelreparation och underhåll som hobbyarbete.

Handel: Främst med begagnade cyklar, samt i ett senare skede eventuellt montering av specialcyklar.

Förening: Kompletterande föreningsverksamhet har också diskuterats, dels miljö- och hantverkskursen, dels SIA-arbete samt utflykter och poängcykling.

Finansiering

Följande tänkbara finansieringsvägar undersöks:

- föreningsstöd
- SIA-medel
- samutnyttjande av verktyg med Fritidsförvaltning
- serviceavtal med etablerad cykelhandlare
- ev. kompl. med lån från bank eller utvecklingsfond.

Lokalfrågan

Fritidsparken kan samarbeta om en liten lokal i träbarack. Krav: tilläggsventilation, dubbla entréer och brandhårdiga väggmaterial av säkerhets- och försäkringsskäl. En f.d. banklokal i Gårdsten centrum blir troligen ledig inom ett år. F.d. kontor i Lövgårdets Centrum har också diskuterats.

4.3.5 Övriga produktionsgrupper

Träverkstad — snickeri

Bakgrund

Lösa diskussioner om att initiera någon form av träverkstad i Gårdsten har förekommit sedan ganska länge inom forskargruppen. Något mer konkreta planer växte fram i samband med att en etablering av en gitarrfabrik i Gårdsten, ett arbete som forskargruppen var mycket involverade i, gick i stöpet. Huvudorsaken till detta var att gitarrfabrikens moderbolag som låg i USA, helt enkelt lade ner produktionen i Göteborg och flyttade den till Japan. Att utveckla en produktionsgrupp skulle på sätt och vis utgöra en fortsättning på kontakterna med gitarrfabriken och kanske kunna tillvarata något av det myckna yrkeskunnandet hos de tidigare anställda finsnickarna.

Diskussioner har även förts med den kommunala referensgruppen om snickeriverksamhet varvid de frågor som mest kommit att behandlas har rört finansieringsformer, verksamhetsomfattning och inriktning, lokaler samt organisationsform, dvs frågor som är generella då det gäller uppbyggnad av lokal produktion. De produkter som man diskuterat har dels varit enkla bruksföremål som pallar, småbord, leksaker etc. samt mer el-

ler mindre handbyggda gitarrer. Också reparation av träföremål ingår i den planerade verksamheten. Reparationsverkstan skulle dessutom kunna ge de boende möjlighet att under handledning kunna laga sina egna möbler o.d.

Genom flygbladsutdelning med efterföljande dörrknackning har några kontakter etablerats med boende, som är intresserade av någon form av snickeriverksamhet — antingen somfritidssysselsättning eller som yrkesarbete.

Ett försök

I september månad 1980 fick forskargruppen besök av en granne till forskargruppens lokalkontor. Han ville tillsammans med en kamrat utveckla sin hobbyverksamhet, som framför allt bestod i, att tillverka träskålar, barinredningar, träljusstakar, leksaker m m. Hans situation var sådan att han arbetade inom oljeindustrin i Norge och hade goda inkomster. Han tvåveckorspendlade mellan Gårdsten och Norge, men skulle hellre vilja arbeta med trä i Gårdsten, trots avsevärt lägre inkomst. Det han behövde var kapital och lämplig arbetslokal.

Vid besök hos Utvecklingsfonden, som är det organ som har till syfte att befrämja småföretagsamhet, diskuterades främst finansiering och försäljning. För att Utvecklingsfonden skulle kunna låna ut kapital krävdes en ekonomisk budget för de två första åren som underlag för beslut. Därför fick den "blivande" snickaren en packe blanketter att arbeta vidare med, för att sedan återkomma.

Tiden gick utan att snickaren hörde av sig, men i mars -81 kom han upp till forskargruppens kontor i ett annat ärende. Då sade han också, att han tyckte det var synd att Utvecklingsfonden inte hade ställt upp. I stället hade han överlåtit idén med träskållstillverkning till ett par kamrater i Haparanda. Tydligen hade han upplevt att Utvecklingsfonden inte varit intresserad av att hjälpa honom, vare sig med budgetarbetet eller finansiellt. Sitt arbete i Norge hade han kvar, och dessutom arbetade han 10—15 tim/vecka, som kontaktman mellan ett legoföretag i norra Finland och SAAB-Scania.

Tryckeri

Gårdstenstidningen/Redaktionsgrupp och Offsettryckeri

Gårdstenstidningen startades 1979 av den lokala Områdesgruppen, där gårdstensbor och fältpersonal från olika förvaltningar ingick. Socialförvaltningens grannskapsarbetare, KFUK/KFUM, en invandrassistent och en fritidssekreterare har varit aktiva i redaktionen. I samband med SIA-arbetets start övertogs de flesta av Områdesgruppens funktioner — bl a huvudmannskapet för Gårdstenstidningen — av Gårdstensgruppen (GAIS = gemensamt arbete i stadsdelen). I redaktionsgruppen finns -81

uteslutande Angereåsböor. En av gruppmedlemmarna är tvåspråkig (svenska och finska).

I samband med kommunala besparingsprogram har tryckningen blivit svårfinansierad. Arbetet måste också till största delen utföras på fritiden. Så föddes idén att skaffa egen kontorsoffsetutrustning och bredda verksamheten till tryckeri i liten skala.

Motiven att anknyta projekt Lokal produktion i Gårdsten till lokaltidning/tryckeri är flera:

- Behovet av olika slags kanaler för informationsutbyte med lokalbefolkningen,
- ambitionen att bidra till en positiv utveckling av den lokala kulturen och det sociala klimatet. Så kan t ex människors förbättrade överblick över sin situation, vilket en lokal tidning bidrar till, leda till ökad trygghet och därmed motverka isolering och omflyttning,
- stort presumtivist kundunderlag för tryckeridelen: Förvaltningskontoren i Angered Centrum, Volvobil och Estrella storföretag i Angered, småbutiker och -företag, församlingar och föreningar.

Finansiering

Tryckningen bekostades ursprungligen av Fritidsförvaltningen. Under 1981 deltar ett av de bostadsförvaltande företagen (HSB). Den del av tidningen, som informerar om Chalmers och GU:s forskning bekostas i år av anslagsmedel. Distributionen har tidigare skötts av bostadsföretagen (i samband med utdelning av hyresblanketter), men görs nu av föreningar i stadsdelen utan ersättning. Detta innebär bl a att mellan tio och tjugo gårdstensböor varit direkt engagerade i framställning och/eller utdelning av tidningens senaste nummer.

Inför ev. offsettryckeri krävs investeringsbidrag och/eller lån från bank alt. utvecklingsfond.

Lokalfrågan

Utrymmeskraven bestäms främst av lager- och sorteringsfunktionerna, varav den förra varierar mest med verksamhetens omfattning. Som personalutrymmen används med fördel (del av) en bostadslägenhet.

Bland arbetsmiljöproblemen kan nämnas buller, allergiframkallande lim, svärta, pappersdamm och rengöringsmedel. Tunga lyft och tröttande stående arbete är, liksom stressande tidsbrist och fluktuationer i arbetstillgången, svåra att undvika.

Pappersåterbruk

Det växande behovet av hushållning med naturresurser i konflikt med den

växande förbrukningen av papper för tidningar, reklamflygblad m m har tvingat fram återvinning av papper runt om i landet. Men inte överallt. Angered och därmed Gårdsten hör till de områden, där pappersavfall blandas med hushållssopor och bränns upp. Trots att Angered med sin koncentrerade bebyggelse torde erbjuda idealiska förutsättningar för rationell pappersinsamling.

En produktionsgrupp kring pappersåterbruk kunde antingen ägna sig åt enbart insamling och vidareförsäljning, eller välja att förädla råvaran till någon lämplig produkt — halvfabrikat eller färdigvara. Exempel på halvfabrikat är papier-maché och på färdigvara byggnadsisolering — för den senare produkten utvecklar CAITS (se ref) en process just för lokal råvaruförsörjning. CAITS-processen innebär också återvinning av glasavfall såsom engångsflaskor.

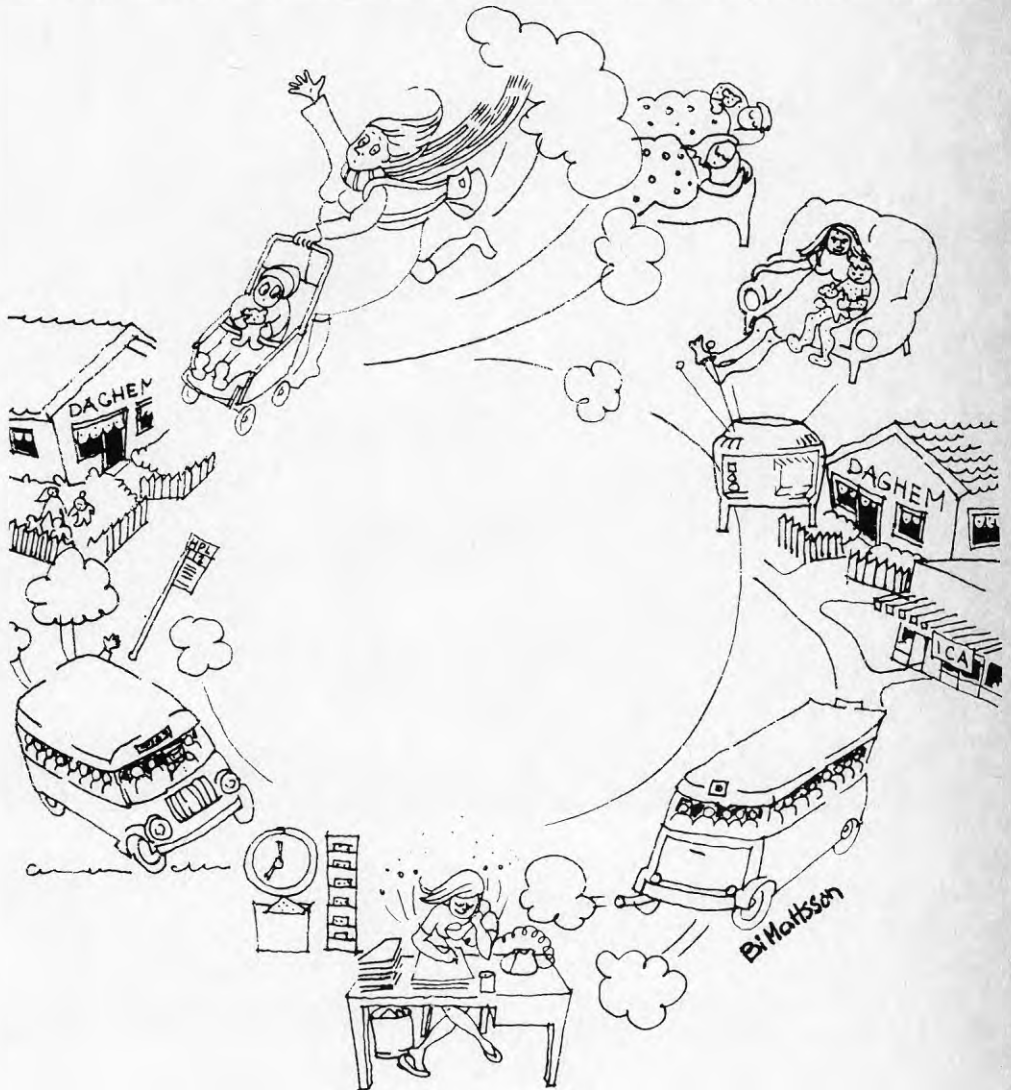
Försöksverksamhet med lokal produktion av ett nytt byggnadsisoleringsmaterial skulle bli särskilt intressant om det kopplades till lokala försök med energisparande (Skapa arbetstillfällen här i Angered och sänk Din värmekostnad genom att lämna in Dina gamla tidningar och tomglas till oss!").

5. Bildberättelse

Detta är berättelsen i bilder om hur två experiment med lokal produktion, textilverksta'n och bageriet växte fram.

Förkortad variant efter ett bildband av Lennart Widenberg.

Utgångspunkter för det arbete som har bedrivits av forskargruppen Arbetet och bostad i Gårdsten är ett problem som många av våra större städer dras med, nämligen funktionsuppdelningen. Med funktionsuppdelning i detta sammanhang menas att bl a boendet, arbetet, kommersiell och för den delen även offentlig service, kulturkonsumtion osv geografiskt sett är mer eller mindre separerade från varandra. Bakom detta fenomen döljer sig framför allt två orsaker. För det första ett stadsplaneringsideal som innebär att man av olika skäl, bl a miljömässiga, bör hålla funktionerna strikt åtskilda. Den andra orsaken är av ekonomisk natur, att det av rationalitetsskäl är lönsamt att t ex ha arbetsplatserna placerade på vissa ställen och bostäderna på andra.

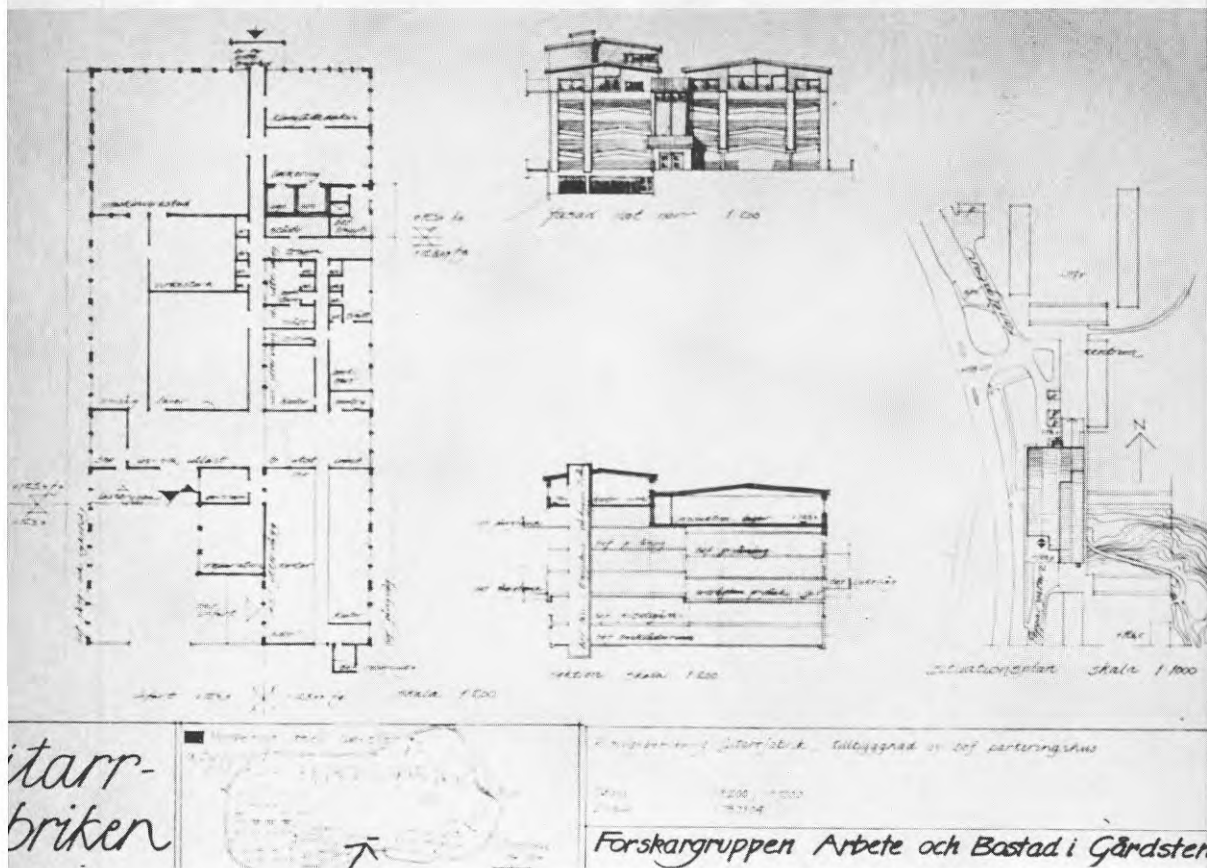
Det här är en flygbild över Gårdsten, en stadsdel som ligger ca 15 km nordost om centrala Göteborg. I området bor ca 5 000 personer men det finns plats för 8 000. Av de ca 3 000 lägenheterna har en stor andel hela tiden varit outhyrda, upp till 35%. Här bor främst arbetarbefolkning och låginkomsttagare. Familjerna är unga och det finns många ensamstående kvinnor med barn. Ca $\frac{1}{3}$ är invandrare och av dessa är finländarna i majoritet. Omflyttningen är mycket hög, statistiskt sett byts befolkningen ut vart tredje år. Men många har bott här länge, en del ända sedan området var nybyggt. Och de trivs. Gårdsten byggdes runt 1970 och är ett resultat av det s k miljonprogrammet som innebar att en miljon bostäder skulle byggas i landet under en tio-årsperiod för att komma till rätta med den under 60-talet alltmer påfrestande bostadsbristen. Bostadsbristen i sin tur orsakades av den högkonjunktur som då rådde i och med att industrierna ropade efter arbetskraft från både när och fjärran, en arbetskraft som också behövde tak över huvudet.

Vi, dvs forskargruppen, har arbetat med dessa problem sedan mitten av 70-talet. Eftersom problemen griper in i så många olika ämnesområden, från den byggda miljön till människors psyke, har vi arbetat tvärvetenskapligt. I gruppen ingår därför folk från Arkitektur på Chalmers och ekonomi, kulturgeografi, socialt arbete och psykologi från Göteborgs Universitet. Vårt arbetssätt har varit aktionsforskning, dvs samtidigt som vi handfast och på olika sätt verkat för arbetsplatsintegrering i Gårdsten har vi också dokumenterat, analyserat och avrapporterat processen.

Forskningsmedel har vi fått från olika forskningsråd i Kungliga huvudstaden. Mest från Statens råd för byggnadsforskning, men även från Arbetskyddsfonden och Delegationen för social forskning.

Det första projektet, som pågick 1977—80, gick mest ut på att försöka få redan befintliga företag att flytta ut till Gårdsten. Vi inriktade oss på företag som av en eller annan anledning behövde nya lokaler. De kanske t ex behövde utvidga sin verksamhet eller det område de befann sig i kanske skulle saneras och att de då behövde nya lokaler. Med hjälp av enkäter, annonser, kommunala kontakter fick vi kontakt med många företag. Så småningom koncentrerade vi oss på att arbeta med 3—4 stycken, bl a en gitarrfabrik, en syfabrik och en charkuterifabrik.

Genom att företagen var relativt små och ej skulle innebära olägenheter för omgivningen skulle man genom om- eller tillbyggnad kunna integrera dessa i bostadsmiljön. Här har vi utformat ett förslag på hur gitarri-fabriken på ett finurligt sätt skulle kunna placeras ovanpå ett parkeringsdäck.

Tyvärre ville det sig inte med dessa företag och skälen till detta var framför allt två. För det första krävs en aktiv medverkan från kommunens sida för att realisera en sådan lokalisering. Men den aktiva medverkan fanns inte — uppenbarligen beroende på att den kommunala apparaten är uppdelad i väl avgränsade sektorer där ingen av sektorerna ansåg sig ansvarig för frågeställningar som rör arbete—bostad. Problematiken hamnade därför mellan tjänstemännens stolar. Det andra skälet var att det ur företagets perspektiv tog alldeles för lång tid mellan det egna beslutet att flytta, till dess att man skulle kunna göra det, främst beroende på att det inte fanns tillräckligt anpassade lokaler.

Gårdstensverkstan startades som förut nämnts på forskargruppens initiativ 1977.Handledning av arbetet har skötts av konsthantverkare som från början betalades av AMS och det har gällt ungefär 1½ tjänst. Lokalerna som under de tre första åren bestod av en trerumslägenhet uppläts av Göteborgshem. 1980 flyttade Verksta'n till nya lokaler i ett loftgångshus på samma gård som förut. Där disponerar man fyra tvårums- och en enrumslägenhet för sina olika verksamheter.

Då det gäller verksamhetens art beskrev en av de första konsthantverkarna den så:

”Syftet med verksamheten har varit att bygga upp en bild- och textilverkstad för, och i samarbete med, hemanarbetande kvinnor i Gårdsten. Det känns oerhört viktigt att arbeta med dessa kvinnor, som genom bristen på barnomsorg och avsaknad av jobb är de kanske mest isolerade. Det känns viktigt att tillsammans med dem återerövra handens kunskap, som nästan är bortglömd, men som det finns en djup längtan efter”.

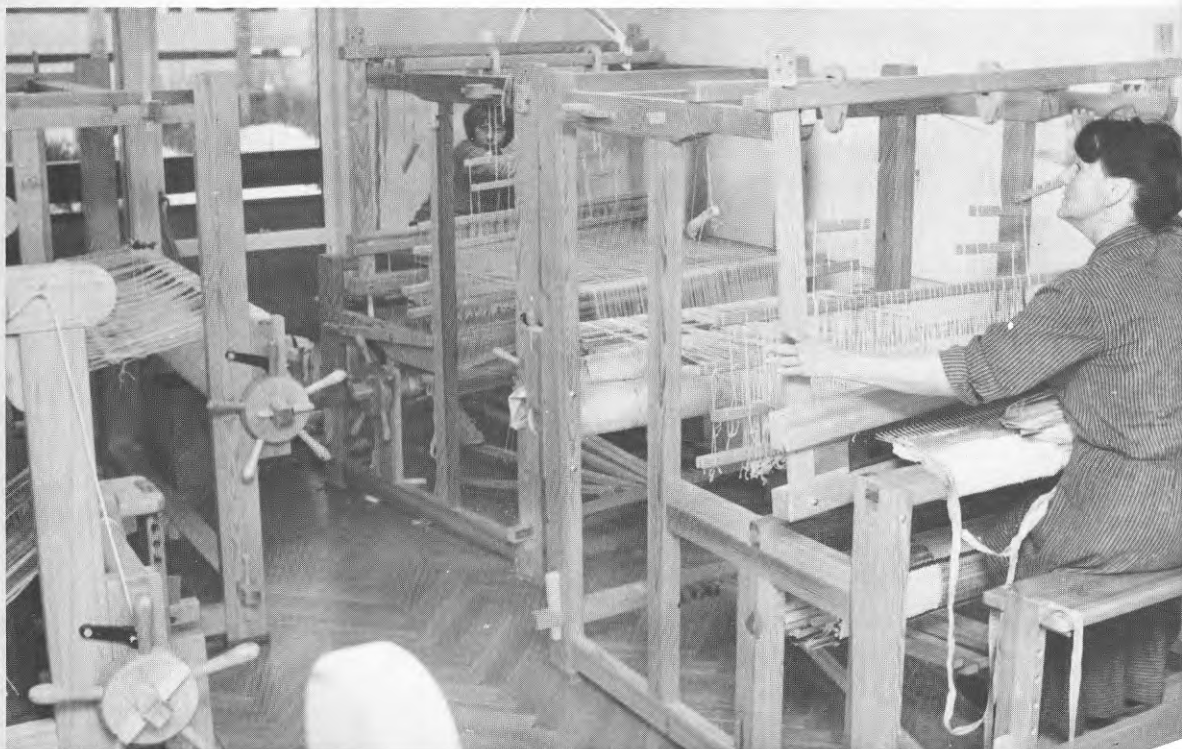
I den öppna verksamheten deltar ca 30 kvinnor i veckan. De kan arbeta med olika former av textilt arbete, som här med tovning.

Man kan också spinna . . .

. . . eller växtfärga.

Men det vanligaste är att man väver och då mest trasmattor.

Eftersom omflyttningen av de boende i Gårdsten är så pass hög som den är måste man med jämna mellanrum gå ut och informera om verksamheten så att nyinflyttade får kännedom om den. Mestadels gör man det genom att dela ut flygblad men ibland, som här, att man sätter upp ett stand i stadsdelen med försäljning av olika produkter, lotteri och informationsverksamhet.

Verksta'ns existens har mer eller mindre hela tiden varit hotad av nedläggning pga risken för indragna anslag. För att vara bättre rustad inför hoten organiserade man sig som ideell förening 1979.

En gång om året brukar också tomten dyka upp och påpassligt nog brukar han göra det vid julfesten.

Föreningen Gårdstensverksta'n har ca 100 gårdstensbor som medlemmar som regelbundet träffas på medlemsmöten för att dryfta både problem och glädjeämnen. Och här möts alla generationer.

Den sociala delen av livet i Gårdstensverksta'n har stor betydelse. Här har många bekansksaper gjorts, mest till vardags, men även till fest.

Ett viktigt inslag i Verksta'n är barnen. Och att det finns verksamhet för dem. För det kan vara svårt för mammorna att koncentrera sig på vävningen om hon samtidigt måste ta hand om sitt barn. Och barnet eller barnen måste man i de flesta fall ta med sig eftersom man inte har daghemsp plats om man inte förvärvsarbetar. Därför har det varit tvunget att det funnits organiserad barnverksamhet.

I Verksta'n har det också sedan 1980 funnits en intern lunchservering som drivs av en gårdstensbo, vid namn May. Där kan både Verksta'ns personal, besökare, forskargrupp och andra som är inkopplade i projektet äta - god och billig hemlagad mat.

Skolbarn kan utsättas för olika slags korvstoppning. En mer sympatisk variant utförs här med May som instruktör. Det var en SIA-verksamhet med inriktning på matlagning som bedrivits och kan bedrivas i Verksta'n.

Eftersom Verksta'n under hela sin tillvaro setts som en försöksverksamhet och därför också hela tiden stått inför hot om nedläggning har man mer eller mindre kontinuerligt fått ligga på kommunen för att få anslag. Anslagen har givits för högst ett år i taget, ibland bara för tre månader, och det har ju inte skapat någon arbetsro precis. Understundom händer det att någon kommunalpolitiker och några tjänstemän besöker Verksta'n för informationsutbyte.

Den till projektet knutna kommunala stödgruppen bestod av representanter från olika kommunala organ som fritids-, skol- och socialförvaltning, stadskontoret, näringslivssekretariatet samt från bostadsföretaget Göteborgshem. I början av projektet hade vi regelbundna s k referensgruppsmöten, men allt eftersom projektet led och vi märkte att frågorna runt det var mycket svårare att driva än vad vi hade räknat med så inriktade vi oss istället mer på individuella kontakter med berörda organ. Och det var en erfarenhet som vi gjorde ganska tidigt, att det var svårt att få kommunen att inta en drivande roll trots att man hela tiden var välvilligt inställd till projektet och till oss i forskargruppen, åtminstone när vi träffades.

För att få kontakt med gårdstensbor som hade idéer om lokal produktion och som ville vara med om att jobba för dessa gick vi ut på lite olika sätt. Ett sätt var att skriva om det i den lokala tidning, Gårdstenstidningen, som då fanns och som gavs ut av ett grannskapsarbetarprojekt i samarbete med forskargruppen. I brist på både pengar och arbetskraft upphörde tidningen sedermera.

Ett annat sätt för oss att nå ut var genom utdelande av flygblad. Detta följde vi upp dagen efter genom att knacka dörr. På det viset träffade vi många intressanta människor som kom med olika synpunkter och idéer om vilka slags verksamheter som skulle behövas i området.

Vi affischerade också och kallade till möte om att starta nya arbetsplatser. I allt detta förberedelsearbete hade vi stor hjälp av elever på Socialhögskolan. De gjorde sin praktik i socialt arbete hos forskargruppen. Här sätter Raija, en av våra första praktikanter, upp en affisch.

I ärlighetens namn kan man säga att vi inte fick det gensvar som vi hoppats på, då det gällde att nå människor som skulle vilja försöka starta och arbeta i någon produktionsgrupp. Men trägen vinner. Här har vi ett möte, där vi, förutom att diskutera en textil produktionsgrupp, även kunde börja arbetet med att försöka få igång en bagerigrupp, eftersom tre arbetslösa polacker dök upp och ville vara med om att starta ett bageri.

Arbetet med den textila produktionsgruppen fortsatte, bl a genom att Verksta'n sökte pengar hos kommunen, för att man på ett mer målinriktat sätt skulle kunna utveckla produktionsdelen. Kommunen sade ja till detta, genom att bidra med pengar för en halv tjänst. Och arbetet kunde börja. Det första man gjorde var att ta fram ett mönster för vad som betecknades som Gårdstensmattan. Här begrundar Pirjo framtagna mattprover. Pirjo var den första som började arbeta i produktionsgruppen. Dessförinnan hade hon arbetat mycket med vävning i Verksta'ns öppna del och på så vis skaffat sig erfarenhet.

Efter ett tag började två andra kvinnor, Sirkka och Eila här till vänster, att arbeta i produktionsgruppen, eftersom Pirjo skulle vidareutbilda sig inom textilyrket. Sirkka och Eila hade också tidigare besökt Verksta'n mycket.

Till stor del bestod arbetet i början av att ta fram mattor med olika färgkonstellationer för marknadsföringsändamål.

Man vävde också mattor på beställning, där beställaren kunde komma med sina egna personliga önskemål.

Förutom att man besökte inredningsarkitekter och inköpare hängde man också upp mattor på olika institutioner och offentliga ställen, eller som här i form av en utställning på Konsthantverkshuset.

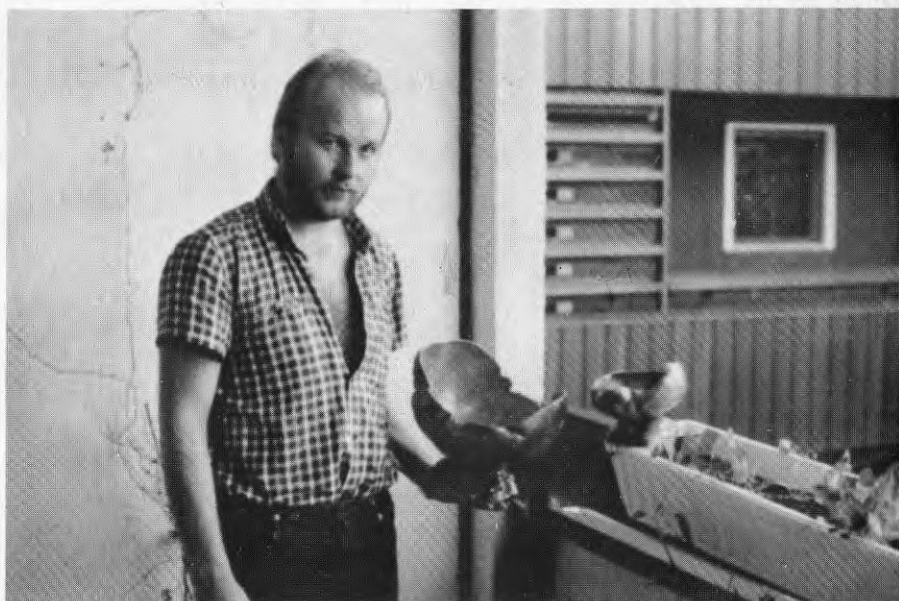
Som råmaterial använder man uttjänta lakan som köps in från en tvättfirma. Sedan utförs allt arbete, från färgning till knytning, av produktionsgruppen. Problemet med den här typen av hantverksmässig produktion, där kvaliteten sätts i främsta rummet är att den inte kan konkurrera med industriellt producerade mattor i prismässigt avseende. Därför har man hittills varit beroende av det tillskott som garantilönen från kommunen utgör, för att hålla priserna nere på en konkurrensmässig nivå. Men förhoppningen är att den kvalitetsmässiga produkten så småningom skall få en utslag, så att produktionsgruppen blir självbärande.

I början var det mest frågan om beställningar från privatpersoner, men i ett senare skede har man även fått beställningar från både privata företag och offentliga sektorn. Här levererar Sirkka och Eila en beställning på ca 70 meter mattor till ett vårdhem för handikappade barn.

En annan produkt som man håller på att utveckla i Verksta'n är mjuka leksaksdjur. Avsikten och förhoppningen är att de skall kunna säljas till t ex daghem.

I våra fortsatta strävanden i projektet fick vi kontakt med en kille från Gårdsten som tillsammans med en kompis ville starta snickeriverksamhet. Bl a ville de tillverka sådana här skålar. Andra produkter som de hade tänkt sig var gunghästar och olika typer av heminredningsartiklar. Så vi gick upp till Utvecklingsfonden, för de skulle behöva låna 60 000 för inköp av maskinutrustning. Utvecklingsfonden ville å sin sida ha en ekonomisk kalkyl för den första tvåårsperioden och överlämnade en massa blanketter som skulle fyllas i. Det gick sedan en tid utan att snickerikillen hörde av sig, men sedan träffade vi honom, och då sade han att han hade överlåtit idén till några kompisar i Haparanda som hade satt igång med skåltillverkningen. Skälet var att han tyckte att Utvecklingsfonden inte hade ställt upp tillräckligt mycket, och att de verkade vara krångliga. Den här killen övergick sedan till att arbeta med import och export av rör med verksamheten förlagd till Herrljunga. Men han bor kvar i Gårdsten.

I våra försök att få igång en produktionsgrupp med cykeln som utgångspunkt arrangerade vi tillsammans med fritidsförvaltningen i Gårdsten och andra organisationer några årliga cykeldagar. På dessa kunde man ge sig ut på olika långa cykelturer beroende på deltagarnas ålder, kondition och sådant.

Priser i form av cyklar och tillbehör lottades ut bland de cirka hundra deltagarna.

VAR MED OCH STARTA CYKELVERKSTAD I GÅRDSTEN

På cykeldagarna informerade vi om projektet Lokal produktion för intresserade, samtidigt som vi tog upp namn på de som gillade idén och ville jobba med den. Sedan hade vi möten några gånger, varvid det visade sig, att de tre som var seriöst intresserade hade väldigt olika åsikter om vad man skulle hålla på med. En var mest inriktad på reparation, en ville mera driva det som en föreningsverksamhet för att fånga upp barn och ungdomar, och den tredje var mest inriktad på tävlingsverksamhet och sammansättning av mer exklusiva cyklar. Det hela ledde till att gruppen inte gick att hålla samman, utan den löste upp sig själv. Därefter hade vi kontakt med ytterligare ett par killar, men där huvudproblemet var, att dessa inte ansågs vara tillräckligt seriösa av finansieringsorgan och/eller bostadsföretag. Men en av killarna startade sedermera en verksamhet i Surte, som mest går ut på att reparera leksaker och trehjulingar på daghem och fritidshem. Trots mycket arbete från forskargruppens sida ville det sig alltså inte riktigt med en cykelproduktionsgrupp i Gårdsten.

Hösten 1979 började vi inom forskargruppen och tillsammans med den då nybildade referensgruppen diskutera möjligheterna att få i gång ett bageri i Gårdsten. Men det var först ungefär ett år senare som arbetet intensifierades, och det var också då vi fick kontakt med de första personerna som var allvarligt intresserade av att arbeta med oss i ett bageri. Det är de tre som här sitter till vänster. De var polacker och gick på AMU-kurser, mest för att lära sig svenska. En av dem var kvalificerad bagare. Övriga personer på bilden tillhör forskargruppen, varav de två närmaste till höger, Marianne och Raija, som då var praktikanter, i ett senare skede av projektet på både ett bildligt och bokstavligt sätt hamnade i bagerismeten.

Därefter kunde vi börja planera för bageriet på ett mer konkret sätt. Här på bilden diskuterar vi ihop med Göteborgshem. De hade för avsikt att bygga om hela centrumbyggnaden och försöka fylla den med nya hyresgäster.

Samtidigt började vi fundera över vilken företagsform bageriet skulle vara bäst betjänt av. Aktiebolag, handelsbolag, kommanditbolag, ekonomisk förening, stiftelse eller någon annan variant. Vi började forska i frågan, sökte besvara den med bagarnas hjälp. Efter att också ha rådfrågat många sakkunniga, men fått olika rekommendationer, beslutade vi oss för att bilda en ekonomisk förening, eftersom den formen bäst stod i överensstämmelse med våra intentioner, att driva bageriet i arbetskooperativ form. Fördelen var också att vi inte skulle behöva skaka fram femtiotusen, som vi annars skulle ha behövt om vi bildat aktiebolag. En annan fördel var att ingen i föreningen skulle vara personligt ekonomiskt ansvarig om bageriet skulle gå i konkurs. Så småningom skulle vi däremot bli varse en stor svårighet med den ekonomiska föreningsformen, nämligen då vi ville låna pengar. Hur som helst så anlätade vi en företagskonsult som var specialiserad på arbetskooperativ och löntagarägda företag för att få hjälp med stadgeutformning och allt annat praktiskt för att bageriet skulle få juridisk status.

En huvudtanke bakom uppbyggnaden av lokala produktionsgrupper, var att man skulle börja i liten skala, så att t ex behovet av kapital skulle kunna hållas lågt. Därefter skulle produktionsgruppen växa i en långsam men säker takt, tills den nått en skala som var lagom stor för att den skulle vara tillräckligt lönsam, samtidigt som småskalighetens positiva egenskaper behölls. Därför försökte vi i första hand få tag i enkla och begagnade men funktionsdugliga maskiner till bageriet. Den här robusta 32-åriga degblandaren fick vi till skänks från ett bageri som bedömt den vara omodern. Det var Gårdstensbageriets första inventarie, men sedan tog det två år innan den kunde tas i bruk. Och det berodde inte på maskinen.

Vi fick också nys om begagnad bageriutrustning, som var till salu från ett nedlagt konditori. Vi åkte och tittade på den och för tiotusen skulle vi få en ugn, en degblandare, vispmaskin, kyl och frys, plåtar m m. Här inspekteras ugnen av Anders som är bagare och som också ville jobba för bageriet. Efter några veckors beslutsångest bestämde vi oss för att köpa utrustningen. Betalningen ordnades genom att vi i forskargruppen, plus några andra intresserade personer som trodde på idén, sköt till nödvändigt antal pengar ur de egna plånböckerna. Vi hade förhoppningen att få dessa tillbaka när hela finansieringsfrågan hade lösts genom ett lån från Utvecklingsfonden.

Utrustningen flyttades in i den lokal som vi så småningom fick tillgång till i centrumlängan. Vi började så smått att gå igenom maskinerna och måla upp dem. Parallellt med detta muskelarbete arbetade våra hjärnor med att få fram en ekonomisk kalkyl, och efter mycket räknande hit och dit, kom vi fram till att det skulle behövas ett startkapital på 120 000, till dels inventarier och dels till andra kostnader innan inkomsterna skulle börja flyta in.

Därefter gällde det att få tag i dessa pengar någonstans.

Först gick vi till en privat affärsbank och hörde oss för om vi skulle kunna få låna de 120 000. Efter att ha gått igenom våra ekonomiska kalkyler sa dom ja, men på villkoret att vi gick i personlig borgen för hela lånet. Det villkoret kunde vi inte ställa upp på, för vi tyckte inte att det var forskargruppens uppgift att riskera sina privata tillgångar. Och ur bagarnas perspektiv var risken alltför stor. Dessutom hade de inga privata egendomar som de kunde ställa som säkerhet.

Därför gick vi till Utvecklingsfonden med den föreställningen att den skulle vara mer generös. Vi presenterade projektet och alla ekonomiska kalkyler. De skulle, som de sa, titta på det, och det gjorde de länge och väl innan de sa vad de tyckte. Framför allt gillade de inte att bageriet skulle drivas som ekonomisk förening, en sådan visste man inte var man hade. Det skulle vara bättre med aktiebolag. Dessutom såg de helst att vi i den ekonomiska föreningen ställde upp med eget kapital. Hur som helst så började här en långvarig diskussion och förhandling mellan oss och Utvecklingsfonden. Kontakten med fonden skulle, som det senare visade sig, vara i 1½ år innan en uppgörelse skedde. Vi tyckte att fonden ställde orimliga villkor, medan de tyckte att vi inte tog tillräckligt höga ekonomiska risker. Och allt drog, som sagt, ut på tiden.

För de bagare som hittills varit med i gruppen blev situationen alltmer påfrestande. Otåligheten ökade och efter ca 6 månader drog de sig ur, eftersom de tyckte allt var så osäkert och att kommunen och dess olika organ inte ställde upp tillräckligt. I stället satsade de på att få jobb någon annanstans. För projektet innebar det ett bakslag, men när vi hämtat oss från det började vi leta efter nya intresserade. Genom att bli annonserade fick vi kontakt med dessa personer. Ett dilemma i detta sammanhang var att hälften av de intresserade kom från Gårdsten, men inte var utbildade bagare, medan den andra hälften var utbildade och kvalificerade, men inte kom från Gårdsten. Vi gjorde därför en kompromiss och erbjöd medlemskap till två ur vardera kategori.

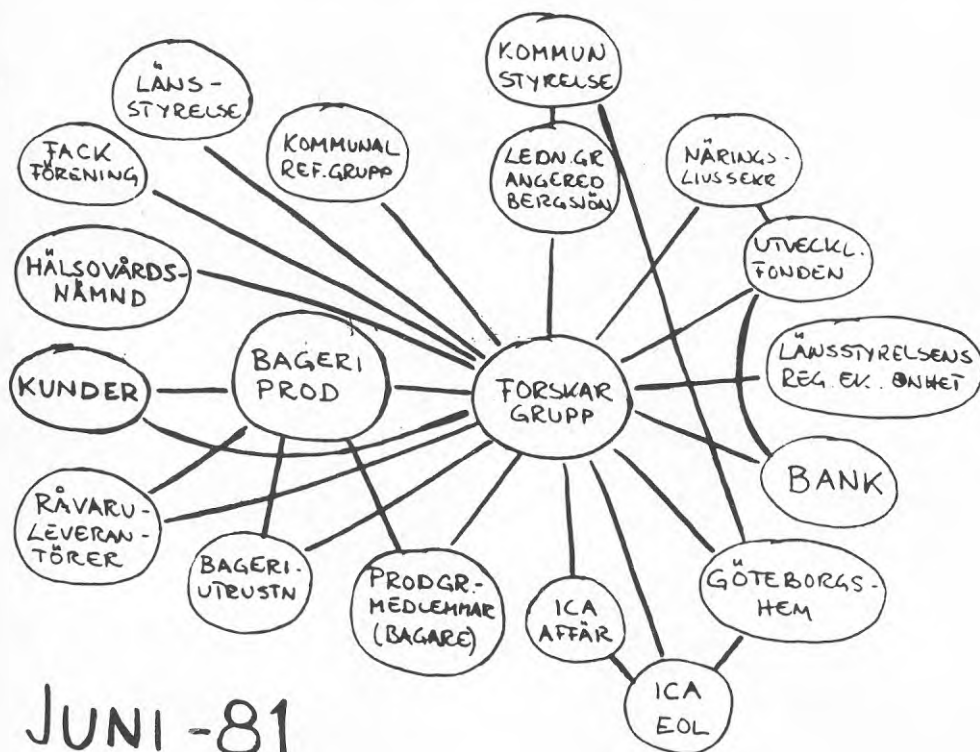

Vi fortsatte att jobba med finansieringsfrågan. Den här bilden är från ett möte på kommunen, där också Utvecklingsfonden är med. Utvecklingsfonden preciserade sina krav för att låna ut pengar, och kravet var 25% av lånesumman i borgen. Vi å vår sida menade att det ur bagarnas perspektiv skulle innebära för stort risktagande för att de skulle acceptera det. Vi prövade också om det skulle vara möjligt att kommunen gick i borgen för ett vanligt banklån, men det gick inte, eftersom det skulle strida mot kommunallagen. Kommunen får nämligen inte stödja eller bedriva privat företagsamhet som kan konkurrera med det privata näringslivet. Vi frågade också Göteborgshem om de kunde gå i borgen, men det ingick inte, som de sade, i deras rutiner. Slutligen prövade vi också frågan om man skulle kunna bilda en kommunal stiftelse. För om en sådan fanns skulle kommunen kunna gå i borgen för stiftelsen, som i sin tur skulle kunna låna ut pengar till bageriet. Men det tillvägagångssättet föll på, att det skulle ta för lång tid för att bageriet skulle kunna dra nytta av en sådan stiftelse.

Alltings seghet orsakade mycket huvudbry och missmod bland både forskare och bagare.

I juni 1981 hade våra ansträngningar med att lösa lokalfrågan, frågor runt själva produktionen och runt juridik och organisation, samt finansieringen inneburit många och omfattande kontakter. Bilden visar de kontakter som vi visste om hade förekommit, men det är möjligt och mycket troligt att det hade förekommit ytterligare kontakter som vi inte fått kännedom om. Sen bör man kanske poängtera att vissa av kontakterna varit få, medan andra varit väldigt omfattande.

JUNI -81

Men för att vi inte skulle hamna i apati och handlingsförlamning började vi probbaka. Det gjorde vi i forskargruppens och Gårdstensverksta'ns lokaler, med handkraft och vanliga hushållsugnar. För den, som vi hoppades, blivande bagerilokalen i centrumbyggnaden kunde ju inte alls användas, eftersom den inte alls var iordninggjord, utan endast fungerade som uppställningsplats för den utrustning vi köpt in. Dessa välgräddade bröd som Bohdan visar upp är av polsk härkomst. Bohdan hade kommit från Polen och jobbat i bageri där. Han var väldigt intresserad av att jobba i bageriet, eftersom han var på jakt efter ett jobb. Längre var han också med i arbetsgruppen.

Ja, otåligheten tog ännu en gång ut sin rätt, och den andra omgången bageriintresserade drog sig ur, när allt tog så lång tid, och då mest beroende på svårigheten att få tillgång till startkapitalet på för bagarna rimliga villkor. Men skam den som ger sig. I oktober hade vi organiserat den tredje omgången bageriintresserade. Det var ur den här gruppen, för att gå händelserna i förväg, som den slutliga gruppen på fyra bagare växte fram.

Vi började också testa marknaden på ett mer konkret sätt genom att sälja bröd på Angereds torg. Det var lite kallt och det gick lite trögt, men visst fanns det intresse för bröd ifrån Gårdsten.

vi fortsatte att tjata på kommunen om våra svårigheter att få loss pengar. Här sker det i form av ett möte med den sk Ledningsgruppen för Angered och Bergsjön. Det är en politikergrupp speciellt sammansatt för att hantera frågor som rörde just Angered och Bergsjön. Mötet resulterade i att vi skulle göra en skriftlig framställan på några A4-sidor som kunde ligga som underlag för ett kommunalt agerande. Det gjorde vi också med förhoppningen att Utvecklingsfonden på detta sätt indirekt skulle bli mer generös i sina villkor. Men förgäves. Utvecklingsfonden sade nej till en låneansökan, som vi hade skickat in långt innan, och vårt tjat fortsatte, på utvecklingsfond, på Näringslivssekretariat, på tjänstemän . . .

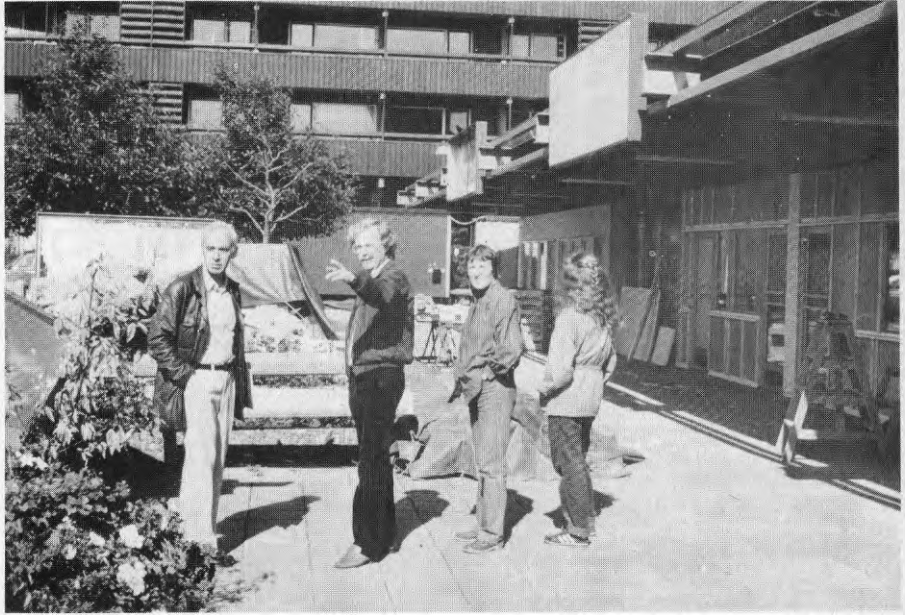
För att inte tappa sugen provbakade vi mellan varven. Här produceras det finska hålkakor. Vi använde som förut forskargruppens och Gärdstensverksta'ns lokaler.

Tiden gick och medan bageriets förverkligande tycktes stå stilla hade Göteborgshem fått tag i hyresgäster som också ville flytta in i den för bageriet aktuella centrumlängan. Ombyggnadsarbetena påbörjades för en servicebutik, en frisörsalong, en områdesexpedition för Göteborgshem och för en utökad barnavårdscentral. Under tiden hölls ytan för bageriet reserverad i väntan på att finansieringsfrågan skulle lösas.

Pressen från Göteborgshem blev större, och snart var de tvungna att ha ett klart besked om det skulle bli ett bageri eller inte, för de var tvungna att fortsätta med sin ombyggnad av centrumlängan. Vid ett föga muntert möte mellan Göteborgshem, bagare, Utvecklingsfond, Näringslivssekretariat, SE-bank och forskargrupp gick vi, dvs bagare och forskargrupp motvilligt med på att uppfylla Utvecklingsfondens senaste krav för utlåning av pengar. Kravet lydde på att bageriet skulle drivas som aktiebolag, vilket i praktiken då innebar att vi skulle vara tvungna att satsa 50 000 av egna pengar. Utvecklingsfonden skulle då låna ut 70 000 och SE-banken skulle då också ställa en checkkredit på 50 000 till förfogande. Men i och med denna utveckling var det ingalunda klappat och klart.

Det var Utvecklingsfonden som fortfarande var tveksamma. Man ville hela tiden ha in kompletterande uppgifter, och sen hade de ju sina byråkratiska rutiner som de måste följa. En representant för fonden besökte oss också i Gårdsten för att försäkra sig om sakernas tillstånd. Ca två månader efter att vi hade gått med på deras krav om att bilda aktiebolag fick vi skriftligt besked om att de beviljat lånet. Men till vår fasa upptäckte vi att de ytterligare hade skärpt villkoren genom att kräva borgen för hela lånebeloppet. Det kunde vi inte acceptera, för i så fall hade vi lika väl kunnat ta det lånet som vi blivit erbjudna från den bank som vi hade varit i kontakt med för 1½ år sedan. Och det hade varit absurt. Så vi satte igång nya förhandlingar med Utvecklingsfonden, och så småningom gick de med på att enbart kräva borgen för 25 000 av hela lånesumman som var på 70 000.

På ett möte i september -82 bestämde vi oss för att slå till, dvs att bilda ett aktiebolag och då få loss pengarna. Detta gjorde vi samtidigt som vi hoppades att få pengar från ett helt annat håll, nämligen ur en donationsfond. Vi hade fyra månader tidigare sökt 120 000 kr ur en kommunal donationsfond, och sedan dess hade vi med ett visst intresse följt ärendets gång genom den kommunala apparaten. Tipset att söka hade vi fått av ett par kommunalpolitiker.

Sammantaget innebar den rådande situationen att ett hyreskontrakt på bagerilokalen skrevs under mellan Göteborgshem och Gårdstens Bageri.

En sista insats för bageriets del fick de vanliga spisarna i forskargruppens lokaler göra i samband med ett bullbak inför invigningen av de övriga verksamheterna i centrumlängan. Bagerilokalerna blev inte klara till dess.

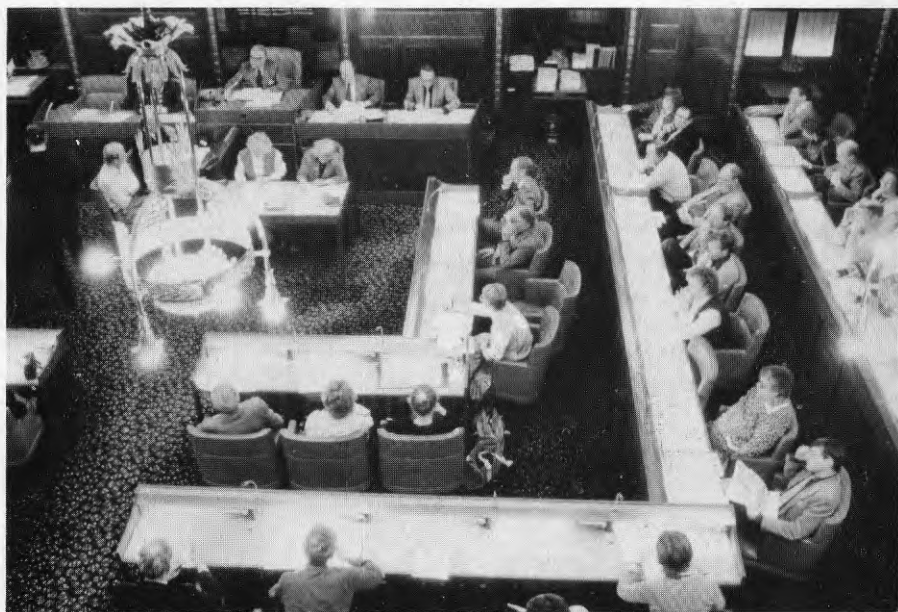
Så småningom kom dock en ordentlig ugn på plats, plus bakkbord och allt annat.

Äntligen kunde den över tre år gamla idén om ett bageri i Gårdsten förverkligas. Skylt spikades upp . . .

Bageriet kunde invigas i början av december 1982. Gårdstensbor, bostadsförvaltare, kommunala tjänstemän, politiker, släkt och vänner, tidningar och andra intresserade kom på besök och smakade på olika sorters bröd.

Mitt i den vevan kom ett glädjande besked. Kommunfullmäktige sade ja till donationsfondspengarna! Vi slapp bilda aktiebolag och behövde därför inte gå in med eget riskkapital. Vi kunde alltså fortsätta med bageriet som ekonomisk förening, och dra en djup suck av lättnad.

Den slutliga gruppen av bagare kom att bestå av dessa fyra av studentens allvar lätt roade kvinnor. Längst till vänster står Birgitta, som förutom arbetet i bageriet också jobbar på dag- och fritidshem på halvtid. Sedan är det Paula som har en gedigen bageriutbildning med sig från Finland. Till höger står Raija och Marianne, som från början var socialhögskoleelever, men som genom sin praktik hos forskargruppen blev så engagerade i bageriprojektet att de blev kvar där. Av dessa är det endast Paula som bor i Gårdsten. Det finns flera förklaringar till att det har blivit så, men en är att de flesta av de gårdstensbor som innan medverkat var i en sådan social och ekonomisk situation, att de inte hade möjlighet att vänta på att bageriet skulle komma igång, och det var ju nästan hela tiden osäkert om det skulle komma igång. Att dessa fyra orkade hålla ut, berodde mycket på att de inte satt i sjön ekonomiskt sett, eftersom de antingen hade något annat arbete eller studerade med studiebidrag eller studielån.

Ja, nu gällde det att gå igång en reguljär produktion av bröd och bryta sig in på marknaden och konkurrera med både jätdebagerier och mindre bagerier. Det främsta vapnet i den kampen var att inrikta produktionen på nyttigt osötat matbröd med bra råvaror utan att använda konserveringsmedel, färgämnen, konsistensgivare och annat skumt.

En stor del av tiden gick i början åt till att lägga upp och lära sig administrativa rutiner. Här får bagarna hjälp av forskargruppens ekonom med bokföringen.

Fördelen med bageriets lilla skala är att alla behärskar alla momenten i produktion, administration och distribution.

För att väcka intresse för brödet gick vi i början också ut med försäljning på olika torg i Angered, samtidigt som vi delade ut flygblad.

Här undertecknas kollektivavtal mellan bageriet och den fackliga organisationen Göteborgs Lokala Samorganisation, populärt kallad syndikalisterna. Att bageriet drivs som ett arbetskooperativ innebär inte att det inte finns anställda. Alla fyra som jobbar i bageriet är anställda men de ingår också i och utgör dessutom majoritet i bageriets styrelse. I styrelsen ingår dessutom tre personer från forskargruppen plus suppleant. En viktig punkt i demokratihänseende är att principen "en man — en röst" råder. Detta till skillnad då från t ex ett konventionellt aktiebolag, där antalet aktier, dvs storleken på det insatta kapitalet avgör inflytandet.

Här tas nygräddade russinfrallor ut ur ugnen.

På morgonen körs brödet ut till olika ställen. Man säljer både till affärer i Angered och i centrala stan. Dessutom levererar man en del till olika institutioner, typ daghem, vårdhem... Beträffande lönsamheten kan man konstatera att det tog ganska lång tid, ca 9 månader, att få upp försäljningen innan debet och kredit gick ihop för första gången.

Sammanfattningsvis: De mest synbara effekterna av projektet Lokal produktion i Gårdsten utgörs av Gårdstensverkstan med ett tiotal arbetstillfällena och Gårdstens Bageri med fem stycken, samt då verksamhetens produkter i form av trasmattor, mjuka djur och bröd av hög kvalitet. Dessutom har forskargruppens arbete resulterat i nya kunskaper som har förpackats i en trave forskningsrapporter. Andra mindre synbara resultat utgörs av, att dessa frågeställningar i mindre och större omfattning har vunnit gehör hos tjänstemän och politiker på den kommunala nivån, vilket, om förnuftet får råda, borde resultera i ett mer flexibelt tänkesätt och agerande, och agerande inför alternativa idéer och projekt om arbete, arbetslöshet och stadsplanering.

6. Erfarenheter från deltagarna i processen

Lennart Widenberg Inga Malmqvist

6.1 Metod för utvärdering genom intervjuer

För att sammanfatta: Metoden för utvärdering av psykologiska, sociala och pedagogiska effekter i föreliggande forskningsprojekt har sin grund i hermeneutiken. Rent praktiskt innebär det att man arbetar med intervjuer i form av djupgående samtal som noggrant dokumenteras och sedan återförs till den intervjuade för kontroll och ev. korrigerings. Materialet redovisas sedan så fullständigt och omsorgsfullt som möjligt för att förhindra att individuella och personligt färgade aspekter blir bortsorterade i hanteringen. Genom detta förfaringsätt kan förhoppningsvis den person som tar del av materialet identifiera sig med den intervjuade. Därigenom kan han förstå och bedöma det personliga värde arbetet i en produktionsgrupp har för deltagaren. På detta sätt kommer produktionsgruppsmedlemmarna själva på ett mera direkt sätt att besvara frågor som rör betydelsefullhet och upplevelser i samband med arbetet i produktionen. Och däri ligger själva utvärderingen.

I princip finns det två olika metoder för utvärdering vilka i vetenskapsteoretiskt sammanhang har sina ursprung i två olika vetenskapliga traditioner: Positivismen och Hermeneutiken. Dessa två traditioner representerar två fundamentalt olika sätt att förhålla sig till tillvaron i allmänhet och människan i synnerhet. Detta avspeglas också markant då det gäller vilken metod man tillämpar i sin forskning. I grunden är det alltså en fråga om olika samhälls- och människosyn.

Positivism

Positivismen, eller den logiska positivismen, är den i västvärlden helt dominerande inriktningen, vilket till stor del har en historisk förklaring. Den positivistiska metoden är kopplad till ett naturvetenskapligt forskningsideal och eftersom naturvetenskapen har haft oerhörda framgångar på livets arena sedan slutet av 1800-talet och framåt, har detta forskningsideal framstått som ett föredöme även för samhälls- och humanvetenskaperna. Positivismen som metod har därmed också fått hög status och betraktats som "den enda vetenskapliga". Forskningen inom samhälls- och beteendevetenskaperna har av dessa skäl (frivilligt och tvunget) arbetat efter denna metod. Det naturvetenskapliga forskningsidealet har haft sådan genomslagskraft att den utvecklats till ett slags konventionalism dvs att den nära nog totalt genomsyrat forskningsvärlden så att andra synsätt har haft oerhört svårt att hävda sig.

Det yttersta målet för det naturvetenskapliga forskningsidealet är att finna de lagbundenheter (kausalsamband) i tillvaron (och då även i det sociala livet) som antas ligga fördolda. Avsikten är att finna och formulera allmängiltiga lagar som då helst skall vara uttryckta i matematisk-statistisk form t ex i stil med en kemisk formel. Forskningsidealet avspeglas i socialvetenskapligt sammanhang i de statistiska undersökningsmetoder man använder och i redovisningen av undersökningsresultaten. Socialvetenskapen i positivistisk tappning syftar också till att i likhet med naturvetenskapen predicera skeenden dvs att om man sätter in dom och dom åtgärderna kommer det och det att inträffa.

Man sätter alltså likhetstecken mellan fysiska och sociala fenomen. Klarast kommer detta till uttryck inom den psykologiska inriktning som benäms behaviourism. I dess klassiska form bortser man från de mänskliga aspekter som s.a.s inte är mätbara med naturvetenskaplig måttstock. Mänskligt medvetande hamnar t ex utanför det mätbara vilket innebär att fenomenet "medvetande" inte ses som intressant, åtminstone inte i vetenskapliga sammanhang. Citat: "Behavioristen har ingenting att säga om medvetandet. Hur skall han kunna det? Behaviorismen är en naturvetenskap." (Watson, 1929)

Eftersom man inom det naturvetenskapliga forskningsidealet är ute efter att formulera och bevisa förekomsten av allmängiltiga lagar, intresserar

man sig endast för enskilda fenomen om de kan bidra till denna allmängiltighet. Detta positivistiska angreppssätt inom samhälls- och beteendevetenskapen innebär att man inte tar hänsyn till det specifikt personliga och individuella. I stället klassificeras människorna och stoppas in i "hanterbara" boxar som t ex kön, yrke, inkomstgrupp osv. Människan avhumaniseras genom att det individuella och unika skalas bort. Detta i syfte att förenkla tillvaron och göra den statistiskt hanterbar. Det betyder att man presenterar en tillvaro som inte finns i verkligheten. Denna förenkling sker också så gott som alltid genom att man inte tar hänsyn till de komplexa sociala sammanhang människan lever i.

En av grundsatserna inom positivismen är att man skall skilja på fakta och värderingar. Vetenskapen skall vara objektiv dvs man skall se på tillvaron utan att blanda in subjektiva värderingar. Om man blandar in subjektiva värderingar och känslomässighet minskar den vetenskapliga trovärdigheten på ett drastiskt sätt enl. positivismen. Detta synsätt innebär också att forskaren inte ska "blanda sig i" det han studerar eftersom han då kommer att påverka skeendet varvid objektiviteten försvinner. Forskaren skall endast vara åskådare — ej deltagare. Han måste hålla sig på distans från det han studerar för att garantera objektivitet och opartiskhet. Hans personliga värderingar skall ej påverka forskningen.

Hermeneutik

Hermeneutiken, som i allt väsentligt står i skarp motsättning till positivismen, är mycket mer mångfacetterad och svårgripbar än positivismen. Skälen till detta är framför allt två. För det första ligger det i hermeneutikens natur att vara heterogen och mångskiftande. För det andra har denna tradition hamnat i skuggan av positivismen vilket då har inneburit svårigheter att vinna gehör och förståelse för denna i större kretsar. För det andra ligger det i hermeneutikens natur att vara heterogen och mångskiftande.

Mest utmärkande för denna inriktning är att den gör en strikt åtskillnad mellan naturvetenskaper och socialvetenskaper. Positivismen hör hemma hos naturvetenskapen och hermeneutiken hos socialvetenskapen. (Begreppet hermeneutik har sitt ursprung i grekiskan och betydde från början "tolkning av bibliska texter" men har sedermera fått betydelsen "allmän tolkningslära" där avsikten i första hand är att *förstå* — inte att förklara.)

Ett utmärkande drag hos ett socialvetenskapligt forskningsideal, till vilket då hermeneutiken som metod är kopplad, är att det inte gör anspråk på att ta fram generella lagar som är evigt sanna. Tvärtom måste varje fenomen förstås utifrån sin tidsepok och sitt samhälle vilket då innebär att kunskapen är relativ. Även naturvetenskapliga sanningar ses som relativa eftersom de också är produkter av den kultur de växer fram ur. Den vetenskapsteoretiska debatten om paradigmskiften ger stöd åt denna tes.

Hermeneutiken har som syfte att tolka och att förstå tillvaron och menar att varje fenomen, vare sig det är av fysisk eller social karaktär, kan tolkas olika och ha olika innebörd beroende på vem, var och när det tolkas.

Att tillämpa ett kausalitetstänkande inom socialvetenskaperna vore att reducera sociala skeenden till fysiska sådana vilket då också innebär att människor objektiviseras och avhumaniseras.

Beträffande fakta och värderingar menar man att det inte går att göra någon åtskillnad mellan dessa. Skälet till detta är att framtagna "objektiva fakta" också är ett resultat av mänskligt handlande. Fakta är då också utsatta för subjektivism. Hermeneutiken sträcker sig ännu längre i denna fråga och menar att man inte heller *bör* göra någon åtskillnad. Detta ställningstagande har en avgörande betydelse för en forskares roll. Främst kommer forskaren att bli ansvarig för den kunskap han tar fram i form av fakta och dessutom hur han prioriterar mellan dessa fakta. En grundsats blir att *fakta i sig* är värderande.

Hermeneutiken betonar också att forskaren bör arbeta med att förändra tillvaron i enlighet med sina värderingar, vilket då står i direkt motsats till positivismens krav på att forskaren endast skall förklara tillvaron och förhålla sig objektiv (en omöjlig uppgift enl. hermeneutiken). Konsekvensen blir att forskarens arbete kommer att präglas av personligt engagemang och distanslöshet till det han studerar. Han blir en deltagare och då även en som påverkar och förändrar. Och skäms inte för det!

Sammanfattning

Att sammanfatta skiljelinjerna mellan dessa båda vetenskapsteoretiska inriktningar låter sig svårligen göras. Ett litet försök kan i alla fall bestå i en redovisning av "nyckelord".

Nedanstående tabell är ett sådant försök.

	Positivism	Hermeneutik
Forskningsideal	Naturvetenskapligt	Socialvetenskapligt
Människosyn	Objekt	Subjekt
Relation fysiska — sociala fenomen	Enhetligt	Åtskilt
Kunskapsintresse	Kausalförklaring Prediktion	Förståelse Postdiktion
Relation fakta — värderingar	Åtskilt (enl positivismen själv)	Enhet
Relation forskare — det utforskade	Distanserad observation	Engagerad interaktion
Forskaren som part	Opartisk (enl positivismen själv)	Partisk
Typ av data	Kvantitativa hårddata	Kvalitativa mjukdata

Val av metod

Valet av metod för utvärdering av de psykologiska, sociala och pedagogiska effekterna inom föreliggande projekt grundar sig framför allt på två aspekter. Den ena är moralisk och den andra praktisk.

Moraliska skäl

Som tidigare nämnts och som (förhoppningsvis) har framgått skiljer sig positivismen och hermeneutiken fundamentalt åt då det gäller människosyn. Positivismen objektifierar människan medan hermeneutiken subjektifierar. Att objektifiera innebär att man behandlar människan som ett objekt utsatt för händelser med konsekvensen att hon inte görs ansvarig för sina handlingar. Subjektifieringen däremot betyder att hon ses som en aktiv, handlingskraftig människa med egna valmöjligheter och eget ansvar.

Schumacher (1977) har behandlat denna problematik angående vetenskaplig metod och vetenskapens objekt. Han skissar upp en modell av en tillvaro bestående av fyra olika nivåer. Det som karaktäriserar en högre nivå jämfört med den närmast lägre, är att den högre innehåller en fundamental kvalitativ egenskap som den undre då saknar. Vidare kan inte den högre nivån existera utan att den innehåller den lägre nivåns egenskaper. Därför kan man inte lägga in några värderingar i detta sammanhang i stil med att lägre = sämre osv. För att konkretisera denna modell kan man säga att den "lägsta, minst utvecklade" nivån består av oorganisk materia t ex mineraler. Nivån över denna består av organisk materia som växtriket. Den tredje nivån utgörs av djurens värld och den fjärde av människans. Schematiskt kan modellen beskrivas enligt följande:

Nivå	Egenskapsfaktor	Existensområde
4	$m + x + y + z$	- människa
3	$m + x + y$	- djur
2	$m + x$	- växt
1	m	- mineral

Kortfattat innebär faktor m: "livlöshet"

x: "liv"

y: "medvetenhet"

z: "självmedvetenhet"

Poängen är att varje närmast högre nivå innehåller ytterligare en signifikant egenskap som just ger den nivån dess karaktär. Om man vill göra det riktigt svårt för sig kan man spekulera över huruvida det finns en nivå 0 (intighet) och nivå 5 (övermänsklighet, gudomlighet). Men dessa svårigheter låter sig inte tagas itu med inom denna skrifts ram.

Att vara en människa innebär alltså att man består av oorganisk materia (m), organisk materia (x) dvs materia med "liv", medvetenhet (y) dvs en form av själslig förmåga som gör att man kan uppfatta tillvaron och aktivt reagera på den. Slutligen tillkommer den för människan unika egenskapen att vara självmedveten, eller mer adekvat, medveten om sig själv (z). Att vara medveten om sig själv betyder i detta sammanhang att man s.a.s. har förmågan att se sig själv "utifrån". Egenskapen innebär då också att man kan identifiera sig med andra personer och utifrån detta perspektiv även betrakta sig själv. Denna unika mänskliga egenskap saknas hos djuren (åtminstone och med säkerhet enligt definitionen).

I denna "egenskapspyramid" ingår vissa andra variabler som är betydelsefulla då det gäller den vetenskapliga synen på tingens ordning och valet av vetenskaplig metod. Det gäller framför allt variablerna "enkelhet — komplexitet", "bundenhet — frihet", "manipuleringsförmåga", "passivitet — aktivitet", "konkret — abstrakt" och "objekt — subjekt". Dessa variablers förhållande i pyramiden kan beskrivas enligt följande:

	komplex	frihet	abstrakt	subjekt
$m + x + y + z$				
$m + x + y$				
$m + x$				
m				
	enkel	bundenhet	konkret	objekt

Den viktigaste variabeln beträffande valet av vetenskaplig metod är subjekt — objektvariabeln. I ett tidigare avsnitt redovisades två vitt skilda och motstridiga metoder: positivismen och hermeneutiken. Positivismen har ett naturvetenskapligt forskningsideal och hermeneutiken ett socialve-

tenskapligt. Logiskt sett bör då positivismen användas inom naturvetenskapen och hermeneutiken inom socialvetenskapen. Det innebär att den positivistiska metoden har sitt allra största värde när den tillämpas på (m)-nivån medan hermeneutiken är mest adekvat på (m + x + y + z)-nivån. Att använda en positivistisk forskningsmetod inom social- och humanvetenskaperna ter sig därför ganska meningslöst. Det är ungefär som att försöka väga människosjälen med våg dvs att objektifiera det subjektiva och kvantifiera det okvantifierbara.

Varför är då positivismen den helt överskuggande metoden även inom socialvetenskaperna? Skälen är framför allt två: Det första skälet är, som tidigare nämnts, historiskt och har sin förklaring i den explosionsartade utvecklingen inom naturvetenskap och teknik. Det andra har att göra med vad vetenskap är (och bör vara) enligt gängse mening. Väldigt förenklat är andemeningen i rådande definition att man skall *förklara* tillvaron, dvs komma fram till varför vissa skeenden inträffar, skeenden som har sin grund i orsak — verkantermer. Genom att i experiment manipulera med vissa variabler undersöker man effekten av denna manipulation. Denna teknik tillämpas då även av positivisterna inom socialvetenskaperna: Först undersöker man vilka effekter vissa speciella åtgärder har på den enskilda människan eller på grupper av människor. Det erhållna resultatet tillämpas sedan för att erhålla önskade effekter. Grovt sagt är det alltså en manipulationsverksamhet som grundar sig på en människosyn där människan ses som ett objekt vilket kan manipuleras i den riktning manipulatören önskar. Men till positivisternas bedrövelse uppför sig för det mesta människorna inte som dom enligt teorierna borde göra. Metoden måste förfinas resonerar man och jobbar träget vidare. En stilla undran i sammanhanget kan vara: Vad är det som utgör drivkraften i denna typ av arbete? Förmodligen är det en strävan mot ökad kunskap, och då en kunskap som baseras på ett kunskapsideal vilket i sin tur har sina rötter i en djup önskan, medveten eller omedveten, om den totala kontrollen. Dvs en önskan om att behärska varje objekt och varje omständighet inom livets alla områden oavsett om det gäller natur, samhälle eller kultur. Och verktyget i denna strävan att kunna kontrollera och predicera tillvaron är då positivismen, uppbackad av det i vår kultur statusmässigt högststående naturvetenskapliga forskningsidealet.

För att sammanfatta: Den positivistiska metodens tillämpning inom socialvetenskaperna ger ett lika vederhäftigt och exakt intryck och är lika tillförlitlig som t ex en polsk tågtabell. Tabellen är exakt och utförlig men det penibla är att tågen i verkligheten går lite hur som helst och ibland inte alls. För det andra innebär metoden att människan dehumaniseras till ett objekt vilket är moraliskt oförsvarbart.

Därför är det nödvändigt att utveckla en metod, som t ex hermeneutiken, vilken på ett kvalitativt sätt skiljer sig från positivismen i både värderingsmässigt och praktiskt hänseende och låta denna ta sin rättmätiga plats in-

om socialvetenskaperna. Ett första steg i denna riktning är det våghalsiga äventyret att *inte* tillämpa positivistiska metoder inom dessa vetenskaper *trots* bristen på utvecklade och allmänt accepterade alternativ.

Praktiska skäl

För att en undersökning enligt gängse värderingar (positivistiska) skall anses tillräckligt vetenskaplig måste vissa villkor vara uppfyllda. Framför allt gäller det undersökningsmaterialets storlek. En tumregel i dessa sammanhang brukar vara att det behövs minst 30 personer i den undersökta gruppen för att man skall kunna göra en statistisk bearbetning och något så när kunna generalisera erhållna resultat.

Ett annat sätt att öka den vetenskapliga digniteten är att utveckla mer eller mindre sofistikerade undersökningsmetoder. Till de mest utvecklade hör de hypotesprövande undersökningarna där man arbetar med en eller flera experimentgrupper som jämförs med en eller flera kontrollgrupper. Vitsen är att man på detta sätt avser att undvika olika former av felkällor som kan påverka resultaten. I slutändan av "experimentet" prövar man de i förväg uppställda hypoteserna så att en utvärdering kan göras.

Ytterligare ett krav tillkommer med denna undersökningsmetod, nämligen kravet på kvantifierbarhet. Det betyder att man måste gå ut med hårt strukturerade enkäter eller frågeformulär för att kunna fånga in och omvandla subjektiva upplevelser till kvantifierbara enheter. Det ligger alltså på forskarens uppgift att utforma och strukturera frågeformuläret/enkäten vilket innebär att det är *han* som slutgiltigt väljer ut och formulerar de frågeställningar som känns angelägna. Konsekvensen blir också att de olika frågorna och frågeområdena inom formulärets ram får samma dignitet trots att "svaranden" kanske tycker att en del frågor är väldigt viktiga medan andra ses som totalt oväsentliga. Denna svaghet kan troligtvis elimineras (vilket kanske också görs i vissa sammanhang) genom att man tillför någon slags vikt- eller väsentlighetsvariabel för de olika frågorna. Det tråkiga är emellertid att ju mer man förfinar instrumentet, desto mer hamnar man i metodologismens klor. Med metodologism menas att metoden och den alltmer sofistikerade resultatbearbetningen har blivit ett självändamål. Arbetet har s.a.s. börjat leva sitt eget liv avskilt från verkligheten. Slutprodukten, dvs undersökningsresultaten, blir visserligen alienerade, och det är ju inte så bra, men å andra sidan är dom ju per definition vetenskapliga.

Vinsten med att arbeta med kvantitativa metoder är alltså att materialet blir lätthanterligt och i traditionell mening vetenskapligt. Det beklagliga i sammanhanget är att mycket av tankar, åsikter, upplevelser och känslor reduceras ner och bearbetas till blodfattiga siffror, variabler, faktorer, derivator och tabeller. Ursprungligheten blir ett minne blott.

Eftersom för utvärderingen berörda produktionsgruppsmedlemmar inom detta forskningsprojekt är fåtaliga, kan man inte använda kvantifierande metoder. "Undersökningsmaterialet" är inte tillräckligt stort för att genom statistisk bearbetning kunna göras vederhäftigt. Ett ytterligare argument för att inte arbeta med den positivistiska inriktningen är att det strängt taget är omöjligt att tillämpa systemet med kontrollgrupper dels pga det fåtaliga antalet och dels därför att de berörda i mångt och mycket har så olika bakgrund och livssituation. "Bakgrundsvariablerna" är så individuella och olika att det vore direkt felaktigt att göra en utvärdering med standardiserande metoder, vilka förutsätter att bakgrundsvariablerna något så när kan hållas konstanta.

För att sammanfatta: Av ovan redovisade skäl, moraliska och praktiska, vore det felaktigt att göra en social utvärdering av projektet baserad på ett positivistiskt synsätt.

Hur då då?

En hermeneutisk ansats för utvärdering är strävan mot en så direkt förmedling som möjligt av tankar och upplevelser. Den direktaste varianten, det personliga mötet mellan "den utvärderade", dvs produktionsgruppsmedlemmen i detta fall, och avnämaren, som kan vara forskare och beslutsfattare, är ganska svår att genomföra pga tidsmässiga och geografiska skäl. I kvalitetshänseende är dock denna metod den mest överlägsna.

En annan, mer vanlig, variant är att man med olika hjälpmedel dokumenterar förda samtal mellan forskare och "utforskad". För att garantera det kvalitativa kravet krävs det att samtalet förs på den intervjuades villkor så att det verkligen är hans/hennes tankar och upplevelser som kommer till uttryck. Genom dessa samtal av mera djupgående karaktär är det dessutom möjligt att påvisa personliga attityder och upplevelser vilka då direkt kan sättas i samband med den personliga historien och den nuvarande personliga livssituationen. Detta förfaringsätt ställer höga krav på intervjuaren eftersom hans/hennes egen sensibilitet har en avgörande inverkan på resultatet. Det är en fråga om att kunna identifiera sig med den intervjuade, att s.a.s. kunna se och uppleva ur den intervjuades perspektiv (detta är en direkt frontalkrock med positivismens postulat om distans mellan forskare och "utforskad"). För att samtalet skall kunna komma ner på djupet krävs också att forskaren tar av sig den eventuella expert- eller besserwiskerkostymen så att mötet sker på lika villkor och på mänsklig basis. I annat fall riskerar man att samtalet kommer att hämmas pga bristande förtroende.

Nästa svårighet gäller förmedlingen av den intervjuades tankar och upplevelser till en vidare krets. Vad som gäller är att kunna behålla ursprunglighet och genuinitet så att andra människor har möjlighet att identifiera sig med den intervjuade trots att intervjumaterialet förmedlats via forskaren.

Om nu mediet för förmedling är det skrivna ordet krävs det alltså av forskaren/författaren/förmedlaren att han/hon i tillräckligt hög grad behärskar mediet. Konststycket består i att först fånga in den intervjuades åsikter och upplevelser, sedan att så lite som möjligt förändra materialet samtidigt som det måste ges en sådan form att det kan "gå hem" hos den målgrupp man vänder sig till. För att kontrollera "ursprungligheten" bör man be den intervjuade läsa igenom den nedskrivna intervjun så att eventuella felaktigheter och missuppfattningar kan korrigeras. Detta bör ske så fort som möjligt. Risken är annars att "mellankommande variabler" ändrar uppfattning hos den intervjuade vilket gör att han/hon kanske inte känner igen sig i intervjun.

För att sammanfatta: Metoden för utvärdering av psykologiska, sociala och pedagogiska effekter i föreliggande forskningsprojekt har sin grund i hermeneutiken. Rent praktiskt innebär det att man arbetar med intervjuer i form av djupgående samtal som noggrant dokumenteras och sedan återförs till den intervjuade för kontroll och ev. korrigerings. Materialet redovisas sedan så fullständigt och omsorgsfullt som möjligt för att förhindra att individuella och personligt färgade aspekter blir bortsorterade i hanteringen. Genom detta förfaringsätt kan förhoppningsvis den person som tar del av materialet identifiera sig med den intervjuade. Därigenom kan han förstå och bedöma det personliga värde arbetet i en produktionsgrupp har för deltagaren. På detta sätt kommer produktionsgruppsmedlemmarna själva på ett mera direkt sätt att besvara frågor som rör betydelsefullhet och upplevelser i samband med arbetet i produktionen. Och däri ligger själva utvärderingen.

Produktionsgrupperna samt övriga parter

De resultat som redovisas i detta kapitel baseras till största delen på ett omfattande intervjuarbete. De intervjuade är personer, som i olika grad varit inblandade i projektet, alltifrån de som arbetar i en produktionsgrupp, till sådana som vi endast haft sporadisk kontakt med. Det betyder, att denna redovisning inte endast omfattar deltagarna i de förverkligade produktionsgrupperna, utan också andra personer, som direkt eller indirekt haft inverkan på projektets förlopp.

För överskådlighetens skull sker redovisningen utifrån ett "partsperspektiv", trots att inställningen i olika frågor inte behöver vara relaterad till vilken part man tillhör, utan att det mycket väl kan vara en fråga om t ex individuella värderingar. Parterna och antal intervjuade inom resp. grupp framgår av tab. 6.1.

Gårdstensverksta'n,	produktionsgrupp	3 st
	barnstuga	2
	matlag	1
	handledare	7
Gårdstens Bageri,	produktionsgrupp	5
	förberedelsegrupp	4
Cykelgrupp		3
Bostadsföretag,	Göteborgshem	3
	Bostadsbolaget	1
Finansieringsorgan,	Utvecklingsfonden	1
	SE-banken	1
Kommunala förvaltn.,	Näringslivssekretariat	2
	Socialförvaltningen	4
	Skolförvaltningen	1
	Fritidsförvaltningen	4
	Stadskontor	3
	Fastighetskontor	
Kommunala politiker		2
Facklig organisation		1

Totalt 48 st

Tabell 6.1: Antal intervjuade personer inom projektet och deras fördelning på olika parter.

Gårdstensverksta'n — intervjubaserade resultat

Av de 20 personer, samtliga kvinnor, som under olika långa perioder haft en något så när regelbunden inkomst i Verksta'n, har 13 intervjuats. Av utrymmesskäl redovisas nästan enbart sådana resultat, som har en förhållandevis stark anknytning till Verksta'n och projektet Lokal produktion. Det innebär t ex, att s k bakgrundsvariabler endast behandlas summariskt.

Kvinnorna i Verksta'n

De kvinnor, som i olika omfattning har, eller har haft, sin försörjning i Verksta'n, omspannar ett brett åldersregister, från 20 år och upp till pensionsåldern. Ca hälften är födda och uppvuxna i Göteborg, de andra i övriga Sverige och Finland. Beträffande de intervjuades bostadsort är det påfallande, att alla som jobbade i produktionsdelen, barnstugan, eller matlaget bodde i Gårdsten, eller den angränsande stadsdelen Lövgärdet. Däremot bodde ingen av handledarna i Gårdsten, eller någon annan stadsdel i Angered, utan samtliga bodde i Göteborgs centrala eller västra delar.

Första kontakten

Ett informationsblad om Verksta'n, som stoppades in i brevlådan hemma hos de kvinnor, som sedermera kom att arbeta i produktionsgruppen och matlaget, var orsaken till, att de fick kännedom om verksamheten och blev besökare.

En av kvinnorna i barnstugan bodde på samma gata som Verksta'n och blev på så vis nyfiken, intresserad och engagerad. Den andra kvinnan fick kontakt via Arbetsförmedlingen, som då resulterade i ett beredskapsarbete i Verksta'n.

Så gott som samtliga handledare, förutom två, fick kännedom om Verksta'n och erbjöds arbete där, via kollegor, som redan jobbade där. De allra första handledarna engagerades genom forskargruppen, när Verksta'n skulle starta 1977.

Det är framför allt två skäl som angavs, för att man ville börja som handledare i Verksta'n. Det första var, att man såg arbetet som spännande, intressant och pedagogiskt och socialt viktigt. Det andra skälet var av mer försörjningsmässig natur, att arbetet gav en viss garanterad inkomst, och därmed en viss stabilitet i ett, för övrigt ekonomiskt osäkert, konstnärsliv.

Inställning till Verksta'n och dess betydelse i allmänhet och till dess öppna del i synnerhet

Samtliga intervjuade tycker, att Verksta'n har en mycket viktig funktion, i synnerhet genom att den fungerar som en social träffpunkt. Många isolerade och ensamma människor kommer i kontakt med nya människor, varvid viktiga bekantskaper knyts.

Mycket viktigt tycker man också att det är, att besökarna kan syssla med all slags textilt arbete, att det är en meningsfull och utvecklande verksamhet, som stärker mångas självförtroende.

Bland övriga positiva yttranden kan nämnas, att man anser, att det är en otvungen och prestationsfri atmosfär i Verksta'n, präglad av hemkänsla.

Däremot pekar flera på dilemmat, att det är de som redan har ett relativt starkt självförtroende, som vågar komma till Verksta'n, medan de som kanske mest skulle behöva besöka verksamheten inte vågar.

Men sammantaget hävdar samtliga, att verksamheten är mycket viktig, och att sådan skulle behövas i varje stadsdel, och då inte bara för kvinnor, utan också för män.

Inställning till produktionsgruppen som sådan

Många av de intervjuade betonar produktionsgruppens positiva inverkan på den öppna delen. Kvalitetstänkandet sporrar, genom att produktionsgruppen framställer kvalitetsmässigt högklassiga produkter. Dessutom ger gruppen en helt annan tyngd i Verksta'n, genom att verksamheten inte kan avfärdas som "terapi och lek". Man betonar också den positiva inverkan arbetet och den alltmer utvecklade yrkesskickligheten har haft på kvinnorna i produktionsgruppen, bl a i fråga om självförtroende.

Det stora problemet, då det gäller produktionsdelen, anser man annars vara, att produkterna blir dyra, vilket också ses som konstantverkets allmänna dilemma. Detta problem kanske skulle kunna lösas med en effektiv marknadsföring, något som brister enligt några av de intervjuade.

Inställning till barnstugan och matlaget

Intervjuerna visar, att man tyckte, att det var lite si och så med barnpassningen, då man inledningsvis hade en flicka från Ungdomscentrum, som svarade för denna. Men sedan hon slutat och ansvaret togs över av en något äldre och mer entusiastisk kvinna, stabiliserades denna del och började fungera väldigt bra. Numera ses barnstugan, som två kvinnor delar ansvaret för, som outhärlig. Fungerar inte barnpassningen, så fungerar inte någonting i Verksta'n. Man får ingen arbetsro och allt blir kaos.

Beträffande matlaget, såg man det som en trevlig kontaktpunkt mellan Verksta'ns olika avdelningar och mellan Verksta'n och forskargruppen, där olika saker dryftades.

Handledarnas inställning till sitt arbete i Verksta'n

De flesta betonar, att arbetet var mycket roligt och som socialt gav mycket, i form av känslomässigt utbyte och gemenskap, samt att det också var lärorikt och gav nya erfarenheter. Positivt tyckte man också att det var

med den demokratiska arbetsformen, så att man i hög grad själv kunde bestämma arbetets uppläggning.

Arbetet kunde också vara mycket jobbigt. Framför allt gällde det den periodvis återkommande osäkerheten, om Verksta'n skulle få anslag eller inte, dvs om kommunen skulle få låta den överleva. Flera av handledarna ansåg dessutom, att arbetet var socialt påfrestande, genom att många av besökarna hade stora personliga och sociala problem. Mycket energi gick åt till att vinna deras förtroende och hjälpa till med att ge dem tillbaka ett självförtroende. Under Verksta'ns första år underlättades inte detta arbete precis av att handledarna var anställda som beredskapsarbetare, vilket innebar, att de var anställda på högst sex månader i taget.

Av övriga synpunkter av negativ art, kan nämnas frånvaron av fasta riktlinjer för verksamheten och att jobbet var så krävande, att man ofrivilligt tog med sig det hem. Denna arbetsbörda ansågs delvis bero på, att Verksta'ns besökare inte var vana, att ta egna initiativ, något som medförde att alltför mycket arbete överläts på handledaren.

Produktionsgruppens inställning till sitt eget arbete

Alla tre intervjuade tyckte det var mycket givande att jobba i produktionsgruppen. Framför allt såg man vävningen som en skapande verksamhet, där man direkt kunde se produktionsresultatet. Dessutom utvecklade man hela tiden sin yrkesskicklighet. Självbestämmandet gjorde också, att man själv kunde reglera sin arbetstid och på så vis anpassa arbetet i produktionsgruppen till annat arbete och andra plikter. Inkomsten av arbetet utgjorde också ett tillskott i privatekonomin. En viss skillnad i inställningen till arbetet kunde emellertid notras mellan de båda kvinnorna, som sedan -81 jobbat i produktionsgruppen. Arbetet hade för den ena kvinnan en allvarigare innebörd, eftersom den $\frac{1}{2}$ -tidslön hon erhöll från Verksta'n var hennes enda inkomst. Den andra kvinnan, som förutom $\frac{1}{4}$ -tidslönen från Verksta'n, också hade inkomst från ett $\frac{1}{2}$ -tidsarbete på Volvo, såg mera hobbybetonat på arbetet i produktionsgruppen. Eftersom Volvojobbet utgjorde den huvudsakliga inkomstkällan, skulle det inte i privatekonomiskt avseende innebära något större problem om hon blev utan jobb i Verksta'n.

Till det negativa med arbetet hörde, att man tyckte det var svårt med marknadsföringen, att nå ut till nya kunder. En annan negativ sak var, att arbetet tidvis kunde vara väldigt ryckigt och stressigt, beroende på stora beställningar och krav på snabba leveranser. Slutligen utgjorde den osäkra framtiden, dvs om garantilönen från kommunen drogs in, ett orosmoment.

6.1.2 Gårdstensverkstan — deltagande observation; intryck, kommentarer och reflektioner

Resultaten i detta avsnitt utgör ett komplement till de intervjubaserade resultaten. Det betyder, att de intryck som erhållits genom den deltagande observationen och som står i samklang med intervjuerna ej redovisas här. Eftersom de intervjuade i viss mån och av förklarliga skäl, framför allt, lyfter fram det positiva i verksamheterna, blir den komplettering av resultaten, som intrycken från den deltagande observationen utgör, av mer negativ art. Detta beror på, att de positiva aspekter, som tidigare kommit fram, ej återupprepas här.

Det allmänna intrycket är annars, att forskargruppens bild av Gårdstensverkstan stämmer väl överens med intervjurest resultaten, som visar, att verksamheten utgör en mångsidigt användbar och kulturellt mångfacetterad vardagsmiljö.

Verkstans sociala betydelse visar sig bl a, genom att flera besökare i Verkstan, som flyttat från Gårdsten, även efter utflyttningen kommit på återbesök, mer eller mindre regelbundet. Dess sociala betydelse och behovet att träffas och bara pratas vid, visar sig i många sammanhang, bl a vid styrelse- och årsmöten, där det "sociala pratet" får stort utrymme och ofta inkräktar på mötenas formella syfte. Detta upplevs visserligen som jobbigt för en del, men trevligt för andra. De regelbundet återkommande och allmänt uppskattade festerna utgör också ett konkret bevis på Verkstans värdefulla sociala funktion.

Dilemmat angående ideal och real demokrati visar sig, genom att det är handledarna som i mångt och mycket definierar och styr verksamheten, trots att det formellt sett är medlemmarna (besökarna) som skall ha inflytandet. Detta beror naturligt nog på, att handledarna är anställda och därvidlag står för kontinuiteten, vilket också innebär, att det är dom som har mest överblick över, och mest kunskap om, verksamheten. Emellertid är det mycket svårt att påvisa i vilka frågor och i hur pass hög grad ev. intressemotsättningar föreligger.

Då det gäller konflikter, har det, liksom i de flesta sociala sammanhang, förekommit mer eller mindre öppna sådana. Bl a har det gällt

- personfrågor (att man personlighetsmässigt inte kan dra jämnt).
- klassfrågor (att man pga olika bakgrund skiljer sig i inställning i olika frågor).
- kvalitetsfrågor (att man har olika inställning till vilken typ av alster, som man bör arbeta med i Verkstan — att vissa betonar hög kvalitet och konstnärligt innehåll, medan andra har lägre ambitioner).
- Konkurrensfrågan (att de som väver mattor i den öppna delen prismässigt kan konkurrera ut produktionsgruppens mattor).

För produktionsgruppens del har ett visst missmod skymtat fram hos de kvinnor som arbetar där, ett missmod som har sin grund i insikten, att det verkar vara mycket svårt, för att inte säga omöjligt, att få produktionsdelen självbärande. Detta förhållande har lett till, att man inte upplever arbetet som i traditionell mening ett riktigt jobb.

Beträffande avsättningsmöjligheterna för produktionsgruppens mattor kan man konstatera, att den lokala marknaden (Gårdsten, Angered) är alldeles för liten. Marknaden har i stället bestått av privatpersoner med en relativt hygglig ekonomi samt institutioner på andra håll i Göteborg.

Försöken att finna samarbetsformer mellan Verksta'n och Gårdstens Bageri, för att öka styrkan hos båda verksamheterna, har inte lyckats i någon större utsträckning. Skälet till detta torde till största delen vara gruppernas olika förutsättningar. T ex bestäms Verksta'ns överlevnad av kommunala anslag, medan bageriets bestäms av marknaden. I vissa skeden har också en viss konkurrens om uppmärksamhet i kontakten utåt kunnat noteras. Anledningen till detta beror troligen på behovet av profilering och marknadsföring av den egna verksamheten, vilket då sker på bekostnad av en utveckling av samarbetet.

Eftersom Verksta'n varit inrymt i ett bostadshus har verksamheten, av vissa grannar, upplevts som störande, eftersom dunket från vävstolarna fortplantat sig i bjälklagen. Å andra sidan finns det exempel på negativt inställda grannar, som efter kontakt med Verksta'n intagit en odelat positiv attityd.

Under några kritiska perioder har vissa personer i Verksta'n varit kritiskt inställda till forskargruppens sätt att agera. Det har gällt perioder, då Verksta'ns existens varit hotad. Forskargruppen ansågs då inte samarbeta med Verksta'n, utan i stället prioritera förvaltningskontakter, i arbetet med att finna lösningar på överlevnadsproblemen. Dessa kontakter över huvudet på Verksta'n upplevdes som frustrerande, eftersom man då inte visste hur man själv skulle agera.

Forskargruppen har också mötts av diverse syrliga och ironiska kommentarer som någon gång också övergått i en klart uttalad irritation över att vissa i forskargruppen hellre satt centralt och jobbade med projektet i stället för på lokalkontoret i Gårdsten. Detta innebar i viss mån att tilltron till dessa personer och deras syften med projektet naggades i kanten.

Den under flera år långa kampen för att lösa barnpassningsfrågan upplevdes som fruktansvärt jobbig. Framför allt gällde det socialförvaltningens passiva motstånd, att i samarbete finna konstruktiva lösningar på detta problem. De berörda tjänstemännen upplevdes som oerhört rigida och regelmässiga på gränsen till absurditet.

Mycket påfrestande upplevdes också allt förekommande pappersarbete i samband med de nära nog kontinuerliga ansökningarna till kommunen om anslag. Dessutom upplevdes kommunens mycket långa handläggningstider av bidragsansökningarna som enerverande. Det innebar bl a, att man i Verksta'n ofta inte innan semestrarna visste om man hade pengar till verksamheterna efter semestern, samt om man som anställd var arbetslös.

6.1.3 Gårdstensverkstan — intervjuer

Pirjo, medlem i Gårdstensverksta'n sedan -79, pionjär i produktionsgruppen, men jobbar nu på halvtid som handledare i verkstan.

Pirjo är en kvinna i 25-årsåldern, som i två perioder har bott i Gårdsten, 1976—77 och 1979—83. Annars har hon ett förflutet i Norrköping. Bor sedan hösten -83 i ett område, som kan betecknas som halvcentralt. Är sammanboende och har också en son på 6 år.

Under den tid hon bodde i Gårdsten trivdes hon bra i området, men trots det sålde hon sin HSB-lägenhet där och flyttade till en lägenhet med andrahandskontrakt närmare centrum, när hon nu fick chansen. Nu vill hon absolut inte flytta tillbaka till Gårdsten, för hon tycker att det är mycket lugnare och trevligare där hon bor nu. Omvärderingen beror på att hon, när hon bodde i Gårdsten, inte visste hur bra man kunde bo. Nu hade hon ett område att jämföra med och märkte den stora skillnaden.

Sitt engagemang i Verksta'n beskriver Pirjo så här:

”Jag har varit medlem i Gårdstensverkstan sedan hösten -79. Jag fick reda på att den fanns genom en lapp på socialbyrån. Då var jag här flera dagar i veckan. Tidigare gick jag på kvällskurser, för jag har alltid varit intresserad av vävning. Jag kände ingen i verkstan när jag började, men det var lätt att komma in. Det hänger på en själv om man ska få kontakt.

När jag började i verkstan vävde jag först mattor åt mig själv, och sedan gjorde jag ett draperi åt förskolan på Kanelgatan. I produktionsgruppen började jag i november -80. Jag jobbade ensam då och höll på i två månader på deltid, 4 timmar per dag. Sedan fanns det inte anslag till mera, och jag började på en 1-terminskurs i vävning”.

Efter kursen i vävning gick Pirjo igenom ytterligare en 1-terminskurs på gymnasienivå, denna gång i sömnad. Därefter försköts intresset något, på så vis att hon läste in gymnasiets 2-åriga sociala linje. På hösten -83 började hon återigen på Gårdstensverksta'n, denna gång som handledare, och på halvtid. Förutom detta arbete jobbar hon sporadiskt som vårdbiträde på ett sjukhem. Några bestämda framtidsplaner har hon inte utan vill mer s.a.s känna sig fram. Bl a har hon sökt in på journalisthögskolan.

Så här tycker Pirjo om Verksta'n:

”Det mest positiva med verkstan är att man kan göra allt här, växt- och batikfärga, karda och spinna ull t ex. Personalen tycker jag är bra, och det är också bra att det är gratis. Men för mig personligen skulle det inte spela någon roll om det skulle kos-

ta pengar för jag är så intresserad ändå. Sedan är det bra att vävperioderna i den öppna delen är begränsad till två veckor, så att man anstränger sig lite under den tiden. För har man mer tid på sig väver man nog inte mer för det.

Jämfört med hur vi hade det tidigare i de andra lokalerna, tycker jag att dessa fungerar bra. Förut var det alldeles för trångt.

Verkstan är betydelsefull för många. Fler skulle nog vilja komma, men många är rädda för att gå hit. Man måste påminna folk om att verkstan finns och få folk att inse vad fint det är att ha detta i Gårdsten. Fast en del tycker nog att det skulle finnas andra aktiviteter också, som keramik t ex, men det finns det ju möjligheter till i Blå Stället i Angered centrum. Sedan blir nog många lite besvikna när de kommer hit, i och med att de tror att det är som en terapiavdelning, så att de inte behöver ta egna initiativ.

Jobbet i produktionsgruppen var det roligaste jag har haft. Jag skulle kunna tänka mig att jobba med det igen. Det var tråkigt att sluta, men jag var tvungen att prioritera utbildningen. Sedan var det ju också bestämt att Sirkka och Aila skulle börja där.

Sirkka, jobbar i Gårdstensverksta'ns produktionsgrupp på halvtid.

Sirkka som är i 35-årsåldern är gift och har två barn. Hon och hennes familj har bott i Gårdsten sedan 1978. Ursprungligen kommer hon annars från Finland, men när hon var 7 år flyttade familjen av arbetsmarknads-skäl till Sverige och Hällefors. Hon har också bott i Olofström, eftersom hennes man fick jobb där. Sirkka är utbildad till apotekstekniker och har också jobbat som sådan, både när hon bodde i Hällefors och Olofström och så småningom också i Askim, när nu familjen flyttat till Göteborg. Hennes man har hela tiden i Göteborg arbetat på Volvo personvagnar. Först bodde familjen i en vanlig hyreslägenhet, men flyttade för ett par år sedan in i ett småhusområde med bostadsrätt, som också ligger i Gårdsten. Varför blev det just Gårdsten då?

”Anledningen till att vi hamnade i Gårdsten var, att här var det lätt att få tag i lägenhet, och vi såg Gårdsten mer som en tillfällig anhalt tills vi hittade något bättre. Vi hade ju hört att Gårdsten var så hemskt och så. Men vi började trivas jättebra här, och våra barn fick ju kompisar, så nu tror jag inte att vi kommer att flytta ifrån området.

Det som inte är så bra med Gårdsten är, att det knappt finns några affärer och annat som behövs, utan det finns *bara* boningshus. Det är ju helt annorlunda här, om man jämför med mindre orter och byar, där affärer och allt finns inom räckhåll. Det bästa här är ju annars den fina naturen, och att vi har tillgång till den betyder ju en hel del, för vi är ganska friluftintresserade. Vi tycker om att fiska och promenera eller cykla runt i naturen”.

Sirkka hamnade i Verksta'n pga ett flygblad som singlar in genom brevlådan:

”När jag bott i Gårdsten i 14 dagar kom det ett flygblad som informerade om Textilverkstan. Och just då så väntade jag på jobb, så jag gick dit. Det var väldigt bra, på så vis att det var otvunget, och att man kunde gå dit utan att behöva prestera något. När jag sen fick jobb blev det färre besök där, men jag höll kontakt hela tiden. Ja, nu är det väl jag som har varit med i Verkstan längst. Innan jag kom till Verkstan hade jag aldrig vävt utan bara sytt. Att väva lärde jag mig sen allteftersom, fick ju personlig handledning, och sen gick jag på en kurs också”.

Sirkka har nu jobbat i produktionsgruppen sedan våren -81 och för det mesta på halvtid, fast ibland blir det mer och ibland mindre, beroende på hur mycket man har att göra. Om jobbet tycker hon så här:

”Det bästa med det här jobbet är, att man direkt ser resultatet av det man gör, att man producerar något, vilket gör att man känner sig nöjd. En förutsättning är ju, att man tycker om att väva. Sen trivs jag med arbetskompisarna, för det gäller ju att komma överens med varandra om planering av olika arbetsuppgifter och sånt. Sen är det ju bra, att jag har nära hem, och att vi har fria arbetstider, och att vi är fria att kunna bestämma över själva arbetet. Det är ju en frihet under ansvar naturligtvis. Det är ju också hemskt bra, att jag kan ha med mig min pojke här, i och med att det är så nära mellan arbetet och bostaden, och att han också kan vara i barnstugan här.

Att jag har jobbat här så länge nu har ju inneburit att min yrkesskicklighet har ökat. Allting går mycket snabbare nu. Man märker just när man får stora beställningar, att man rationaliserar allting, färgning och sådant. Så visst har man utvecklats väldigt”.

Ja, jag har ju jobbat här ett bra tag nu, men jag tycker fortfarande, att det går lite trögt. Vi har det hemskt svårt med marknadsföringen. Det är ju just det som är bristen hos oss, att vi inte kan marknadsföra våra varor. Det känner man ju, att vi skulle behöva få ut mattorna mycket mer, så att dom sågs, och folk fick veta om att vi fanns. I så fall tror jag, att vi skulle ha mycket mer beställningar också, men den här Bräcke—Östergårdsbeställningen gjorde ju, att det blev lite fart, men det var ju det, att vi fick göra den under så kort tid. Så det var väldigt stressigt. Den var rolig att göra, men det var hemskt stressigt, så man kände liksom, att så här ska vi inte jobba, att man jobbar halvt ihjäl sig en period och inte ha något jobb sen under en dödperiod. Vi skulle istället vilja ha så lång tid på oss, att vi fick jobba i lugn och ro, och i den takt som vi själva ville ha.

Så det negativa med det här arbetet är, dels att det är så ryckigt, men framför allt, att man inte vet hur framtiden ter sig, att man inte vet, om man har arbete framöver. Framtiden för både Verksta'n och produktionsgruppen är väl som vanligt osäker. Vi har hört rykten om, att kommunen inte kommer att ställa upp med någon garantilön för produktionsgruppen, och då kommer det ju inte att gå, men det är ju bara rykten. Vi vet ju aldrig någonting. Som det nu är, betalar kommunen en halvtidstjänst, men om den försvinner, så kommer det inte att fungera”.

För jag tror inte, att det går att få produktionsgruppen helt självbärande, för då skulle vi behöva höja priserna kraftigt, och då skulle mattorna bli för dyra, så framtiden är nog inte så ljus, för det är lite osäkert alltihop.

Annars tror jag, att det här med att starta lokala produktionsgrupper är ett bra sätt att få igång verksamheter i bostadsområden, för det är helt klart, att vi behöver jobben där vi bor”.

Aila arbetar på kvartstid i Gårdstens-
verksta'n och halvtid på Volvo.

Aila med familj har bott i Gårdsten sedan början av 70-talet. Hon och hennes man kommer annars från Finland, men flyttade 1970 till Sverige, främst av ekonomiska skäl. Bosatte sig först i Bergsjön, som är ett annat ytterområde i Göteborg, men flyttade efter något år till Gårdsten, eftersom man dels ville komma närmare naturen, och dels ha tag i en tvåa som då fanns lediga i Gårdsten. När det sedan blev tillökning i familjen flyttade man in i en större lägenhet, en trea, inom samma delområdet i Gårdsten.

Så här tycker Aila att det är, att bo i Gårdsten:

”Ja, vi har ju inte bott i andra delar av Göteborg, så vi kan inte jämföra hur det är, att bo här mot andra delar av stan. Men man känner inte så mycket att man bor i en storstad här, och det tycker jag är en fördel. Vi har ju hund också, som så många andra här i Gårdsten, och det är ju bra då, att skogen är så nära. Fast vi är ändå inte så mycket ute i naturen, men det är ändå känslan av att man kan gå ut i naturen om man vill, som är det viktiga.

Jag tycker det är mycket bättre här än vad många säger, som har den uppfattningen att det är lika hemskt här som i Hammarkullen och Bergsjön. Gårdsten har fått så dålig klang. I alla fall är det väldigt lugnt där vi bor, även sent på kvällarna. Det har aldrig varit någonting som stört.

Jag måste säga att det är väldigt barnvänligt här i jämförelse med stan. I synnerhet är gården här bra för småbarnen. Det kanske blir svårare när dom kommer upp i tonåren, men hittills har det varit bra för pojkens del.

Nackdelen med Gårdsten är att det inte finns någon bank här, men det är konstigt hur fort man vänjer sig, och liksom ställer in sig på att åka dit man behöver. Ange-red centrum ligger ju så pass nära, och där finns det mesta man behöver, så att man slipper åka till stan, men i Gårdsten finns ju bara affär och post, men jag är ju upp-växt på landet, så jag är van vid att det inte finns någon service, men det kanske är värre för andra, som är från stan, och som är vana vid att ha allting inpå knutarna”.

Både Aila och hennes man jobbar på Volvo, Aila på halvtid. Hon har jobbat där i över 14 år, dvs ända sedan hon kom till Sverige. På våren -81 började hon arbeta i Verksta'ns produktionsgrupp på kvartstid. Sin första kontakt med Verksta'n fick hon via ett flygblad i brevlådan. Det var 1979, och flygbladet resulterade i, att hon gick en vävkurs i Verksta'n en gång i veckan. Sedan bokade hon in sig på vävstolar i flera omgångar och vävde mest under kvällar och helger. Innan Aila kom i kontakt med Verksta'n hade hon aldrig vävt, så det hon har lärt sig har hon lärt sig helt och hållet i Verksta'n.

Sitt arbete i Verksta'n beskriver Aila så här:

”Mitt arbete i verkstan går mest ut på att väva trasmattor, för vi har ju ofta en del beställningar liggandes inne. Vi håller också på att väva färgprover på den ena väv-

stolen, och där finns ju en hel del att göra, och på den andra väver vi till försäljning. Vi färgar, river trasor och väver. Vi väver även efter skisser som beställaren gör, och då gäller det att komma så nära önskemålen som möjligt.

Det bästa med det här jobbet i Verksta'n är ju att jag själv kan bestämma min arbetstid. Det var därför jag också kunde börja här, att jag i stort sett kunde anpassa jobbet efter mitt andra jobb på Volvo. Sen är det ju också det här, att det är så annorlunda jämfört med Volvo. Här är man mera med och ser hur man får någonting gjort. Man ser resultatet av sitt arbete. Jag tror det är väldigt viktigt för människan att få arbeta med händerna och skapa någonting också, för här gör vi alla arbetsmomenten från början till slut. På Volvo flyttar jag på bilar, tankar, fyller på glykol och sådant. Det produceras 37 bilar i timmen så arbetet blir ju väldigt monotont. Jobbet i Verksta'n är ju helt annorlunda. I och med att jag jobbar så liten tid här så, höll jag på att säga, tar jag inte det här jobbet så allvarligt. Det blir mer ett hobbyarbete. Jag håller det på den nivån. Det blir mer som avkoppling.

Annars tycker jag den här arbetsfördelningen mellan Verksta'n och Volvo fungerar bra, men den här arbetsplatsen i Verksta'n känns väldigt osäker. Jag är ju så van vid att ha en fast inkomst, för jag har nu jobbat över 13 år på Volvo, så det skulle vara väldigt svårt att släppa det jobbet. Det har blivit så, att den delen står för stabiliteten i ekonomin, men jobbet i Verksta'n är ju mycket roligare, men rent ekonomiskt betyder det inte så väldigt mycket. Vi har ju rätt så bra betalt på Volvo, och i och med att jag enbart jobbar kvällsskift, så blir det ännu bättre än på dagtid. Lönen från Verksta'n innebär ju trots allt ett tillskott, och om jag inte hade jobbat där, så hade jag sökt något annat jobb de veckorna jag inte jobbar på Volvo. Jag skulle inte kunna börja jobba dagtid på Volvo, eftersom det mycket är för pojken skull som jag enbart jobbar på kvällen. Då är jag hemma på morgonen, och det är det som är det viktiga, att jag kan vara med och skicka iväg ungen till skolan''.

Då det gäller lönsamheten för produktionsgruppens del, är Aila ganska pessimistisk och kanske också realistisk:

''När det gäller lönsamheten, och att få produktionsgruppen självbärande tror jag är hemskt svårt. Vi skulle vara tvungna att höja priserna enormt, men hur mycket har jag inte funderat över, men när vi jobbade som intensivast under en period räknade vi lite på det och kom på ett ungefär fram till att inkomsterna räckte till alla kostnader förutom arbetsgivaravgiften. Priserna skulle i så fall behöva höjas med lika mycket, och då skulle mattorna bli väldigt svårsålda. Vi har nu rationaliserat arbetet så mycket som går. Ska vi göra allt arbete för hand, så kan vi inte komma upp till många fler meter per månad. Det finns ju visserligen någon slags mekaniska vävstolar har jag hört, men då blir ju inte mattorna handvävda.

Det blir ju ännu mera jobb, om man skall väva efter skisser, och inte från färdiga mönster. Då får man ju provfärga, och då tar ju det flera timmar innan man ska kunna komma igång. Trasmattan räknas ju inte till riktigt konsthantverk heller, så att man kan ta pris efter det, så man kan inte ta ut höga priser heller. Det finns ju mycket, mycket billigare trasmattor att köpa i affärerna, men det är ju förstås inte samma kvalitet som dom vi gör här. De är antagligen fabriksgjorda.

Ja, hur det går för produktionsgruppen i framtiden, beror väl mycket på kommunen, för som jag har sagt tidigare, så kan jag knappast tro, att det kan bli självbärande. Men jag har inte tänkt så mycket på det här ekonomiska, för jag är ju liksom inte helt beroende av arbetet här. Jag kanske tar lite lättare på det, för om produktionsgruppen läggs ner, så innebär det inte någon katastrof för min del''.

Ailas syn på samhällsutvecklingen i allmänhet, och problemen med ar-

betslöshet, och människors förmåga och initiativ till att dra igång egna verksamheter beskriver hon så här:

Annars tycker jag att det ser illa ut med jobb och så i allmänhet, och att arbetslösheten ökar. Det kanske går lite väl långt med all mekanisering och liknande, så det kanske vore lika bra att man gjorde mer saker för hand, för att få människor i arbete. För om det gick jämt ut med dyra maskiner och att anställa människor, så skulle det vara bättre att betala människorna med pengarna som annars skulle gå åt till att köpa maskiner. Jag tänker t ex på skogsarbete, om det är nödvändigt med så mycket maskiner, när det står så mycket folk utan arbete. Så är det säkert inom många andra branscher också.

Jag tror att det också är jobbigt att vara egen företagare, med att just ha dom här arbetsgivare- och sociala avgifterna. Dom är så höga, att företaget måste vara väldigt lönande, för att man ska kunna ha folk anställda. Det kanske betyder, att folk inte vågar satsa på att starta ett eget företag. Det är nog mest den ekonomiska delen som avskräcker. Sen tror jag mycket mer på bageriet, att det kan bli lönande, än den här mattproduktionen, så inom många områden skulle det nog kunna finnas små företag, som skulle löna sig, men jag vet inte . . . Nu för tiden verkar folk lita mer på samhället på det viset, att dom själva inte tänker, att dom också är en del av samhället. Folk kanske inte är så pigga på att börja med något eget heller. Dom vill inte satsa på sig själva helt och hållet. Vad det beror på har jag inte funderat på så mycket, men det kanske är, att vi har lite av ett förmyndarsamhälle, så att man alltid har någon över sig, och på det viset inte känner, att man kan bestämma över sig själv, och lita på sig själv”.

Eva-Lena jobbar tre dagar i veckan i Gårdstensverksta'ns barnstuga.

Eva-Lena, som är i 20-årsåldern, bodde till helt nyligen i Lövgärdet, som är en grannstadsdel till Gårdsten. Där bodde hon i över 13 år och trivdes jättebra. Anledningen till att hon trots detta lämnade Lövgärdet, var att hon flyttade ihop med sin kille, som bor i en mera centralt belägen stadsdel.

Eva-Lena har gått barnskötarutbildning, men eftersom hon inte kunde få ett reguljärt arbete inom yrket, fick hon genom Arbetsförmedlingens försorg ett beredskapsarbete i Verksta'n på 6 månader. Det var alltså så hon kom i kontakt med Verksta'n. Detta ledde sedan till att hon blev fast anställd på deltid. Hon försörjer sig dessutom på att arbeta extra i bl a en affär i Lövgärdet. I Verksta'n har hon nu arbetat i snart två år, och så här tycker hon om verksamheten:

”Jag tycker det fungerar jättebra. Det finns ju så många som sitter hemma och inte har någonting att göra — då kan de komma hit och bara sätta sig och prata om man vill det. Det bästa av allt är att man träffar så många och olika människor, men att man ändå blir som en stor familj.

Många av dom som kommer hit är ju gamla besökare, men det kommer även nya, bl a genom att man tar med sig sina vänner. De flesta som kommer hit är ju kvinnor förstås. Det är nog bara ett par tre som är män, som brukar komma ibland. Man kanske borde göra något för männen också, som snickeriverksamhet eller liknande”.

Då det gäller själva barnstugan säger Eva-Lena att om man är ensam kan man ta emot högst 5—6 barn, men om man är två kan man ta emot upp till 10 stycken. Problemet är att man har det lite för trångt, för i och med att barnen är i olika åldrar, från några månader och upp till 5 år, måste några av barnen ibland kunna sova, och då måste det vara tyst, vilket kan vara svårt i en vanlig tvårumslägenhet, så större utrymme är vad man önskar.

Kim arbetar i Gårdstensverkstans barnstuga på halvtid.

Kim flyttade till Gårdsten 1976, men på våren -84 flyttade hon och hennes familj in i ett hyresradhus i Lövgärdet. Hon är i 25-årsåldern, gift och har två barn, som är fyra resp. sex år gamla. Hennes man är plåtslagare, och själv har hon arbetat med lite av varje, bl a på bilskola och på skrivbyrå. Hon har också gått en kontorsutbildning. När hon bodde i Gårdsten bodde hon på samma gata som Gårdstensverksta'n, och så här kom hon i kontakt med Verksta'n:

”Jag har hela tiden tittat på Gårdstensverkstan men inte vågat gå dit, men för två och ett halvt år sedan tog jag pojken i handen och gick upp. Det var vid jultid, men May var här och visade mig runt, och sedan gick jag hit varje dag. Jag började väva, sy och sticka på maskin. Man kan nästan säga att jag bodde här. Jag var bara hemma och sov. Sedan så pratade jag med Susan som var i barnstugan. Hon skulle flytta från Sverige, och då sa jag till henne att jag kunde börja i barnstugan, och så blev det, och nu har jag arbetat här i mer än två år”.

Kims upplevelse av jobbet i barnstugan och Verksta'ns betydelse över huvud taget beskriver hon så här:

”Det är lite jobbigt med lokalerna, i och med att man måste springa ut på loftgången för att komma till de andra lägenheterna. På vintern när man har små barn här, får man ta en filt om dem när man skall gå ut, och resten av ungarna kanske springer ut i strumporna både när det är snö och tö, så utrymmena kunde ju vara bättre. Vi brukar ha ca sex barn här. Det är olika olika perioder. Vissa dagar kan det vara upp till tio stycken. Är det flera babies kan det vara jobbigt, men vi är ju alltid två stycken som jobbar här.

Jag träffar mycket människor här, och jag älskar att ha kontakt med folk. Det är alltid roligt med nya bekantskaper. Jag tycker arbetet i Verkstan är bra, för alla säger vad dom tycker, och sedan är det ingenting mer med det. Jag har varit på många arbetsplatser förr, men aldrig upplevt det så bra som här.

Jag hoppas verkligen att det finns en framtid för Verkstan, så att den kan finnas kvar, för den betyder mycket socialt sett. Den är bra för många som är ensamma, som annars skulle sitta hemma och kanske dricka.

Jag själv hade nog inte känt en kotte här i Gårdsten, om jag inte hade varit här på Verkstan. Här i Gårdsten är det väldigt isolerat. På dagarna är alla på sina arbeten och alla barn på dagis, och på kvällarna är alla med sina familjer”.

May, en kvinna i 65-årsåldern, som står för tillagning av lunch i Verksta'n och är en flitig väverska.

May har bott i Gårdsten sedan 1970, dvs sedan området blev byggt. Innan dess hade hon bott på Hisingen i över 40 år, men när hon blev änka flyttade hon därifrån, och då till Gårdsten. I Gårdsten har också tre av hennes barn bosatt sig. Under sitt yrkesverksamma liv har May arbetat i textilaffär, som kassörska på biograf och en klubb. Hon har varit spårwagnsförare och har också jobbat på Volvo och i Pressbyrån. Hon trivs väldigt bra i området men . . .

” . . . det bästa med Gårdsten är Verkstan. Det är nummer ett i alltihop. Det är fem år sedan jag fick kontakt med Verkstan första gången. Jag fick en broschyr i brevlådan, och jag tittade och tänkte att jag skulle gå upp, men det dröjde, och jag tänkte på det igen, men det dröjde. Så en dag tänkte jag att jag banne mig skulle gå upp ensam; alla är nog så att man vill ha någon med sig, men jag gick upp ensam och sen kom jag aldrig därifrån. Jag är där ännu. Ja, den där broschyren gjorde att det satt i huvudet, att det var nånting jag skulle undersöka, för det lät så bra. Sedan var det ju 'operation dörrknackning', där en representant från en forskargrupp gick omkring och pratade om att det behövdes arbetsplatser i området. Och det är ju framtidens melodi. Det måste ju finnas arbetsplatser och verkstäder här ute också, så folk får nära till sina arbetsplatser så de slipper att åka 2—3 mil varje dag.

Sedan jag kom till Verkstan, väver jag mattor så fort jag kommer åt. jag är lyckligast när jag sitter vid en vävstol, för då glömmar jag hela världen. Det är rena nervmedicinen. Jag stressar av precis. jag hör inte de omkring mig, när jag sitter och väver. Det är kompensation för det vardagliga på något sätt. Man går upp på morgonen, bäddar. Sedan är det disk, dammsugning, matinköp och sedan är det mat och sedan disk — den där slentrianen — det är så skönt att den kan brytas med någonting annat. För när man har hållit på att väva en hel dag och blivit trött på det kan det vara riktigt skönt att komma hem och diska. Det kompletterar vartannat. Här på Verkstan kan man få göra allting, väva, sticka, karda, spinna, växtfärga, färga tyger och göra tryck. Man kan sy och man får ju hjälp med allting. Jag har inte sysslat med allt det här. Jag håller mest på med vävning, dvs bildvävning och vanlig vävning, det är mitt huvudintresse. Sen är det ju andra som tycker att andra saker är roligare. Här är många, många fina saker gjorda. Här kommer t ex unga och medelålders och gamla kvinnor och sätter sig och tittar på det här och tänker: 'Det här vill jag göra!' Människor som inte har haft någon aning om , att de verkligen kan åstadkomma ett riktigt litet konstverk. Dom har aldrig tänkt att de skulle kunna duga att göra en sådan grej. Sedan går det jättest fint”.

Ja, May står för matlagningen också. Att det blev på det viset beskriver hon så här:

”Det här med maten började så, att när vi var i 'gamla' Verkstan bestämde vi att vi skulle lägga ihop pengar till mat, så skulle den som hade tid göra middag, och den som hade tid diska, men det blev väldigt rörigt och ihopkört. Det gick inte att få någon ordning på det. När vi kom hit till de nya lokalerna diskuterade vi, att vi skulle ha bättre ordning med maten, för ett lagat mål mat om dagen är det bästa som finns. Jag åtog mig att stå för detta. Från början var det meningen att det bara skulle vara vi i verkstan, men eftersom vi tyckte att även forskargruppen hörde till oss, så fick även de vara med. Sedan kom några andra till, och nu är vi ett lagom lag som äter, och det kräver faktiskt en halvtidstjänst för matlagning kan man säga, för man har att göra hela förmiddagen, om man vill ha det något så när. I snitt äter här un-

gefär tio personer per dag, och det tycker jag är lagom stort för att behålla det familjära. Annars blir det ju restaurang. En människa klarar inte av mera för det är ju inköp och förberedelser också. Det är ju inte bara att sätta på maten. Vi har ju inte plats för fler heller. Fast, hade vi haft större lokaler, så vet i tusan om det inte hade blivit mer ändå. Människan är ju sådan att hon tänker 'kan man inte utnyttja det här också'? Det är ju så. Men det är bra som det är, för det blir hemmiljö på det här viset. Samtidigt träffas alla på en gång, och man kan diskutera vad som händer, och man lär känna varandra. Så det blir en bra sammanhållning här, och alla trivs."

Nina, konsthantverkare, medverkande vid Gårdstensverkstans initiering och handledare under dess första år.

Nina kom i kontakt med Gårdsten och forskargruppen, genom att hon via en annan konsthantverkare tillfrågades av Lars Ågren, professor på Arkitektur, Chalmers, om hon, liksom den andra konsthantverkaren, ville vara med om att arbeta för Gårdstensverksta'n. Det ville hon eftersom hon då hade en skral inkomst, nyetablerad konstnär som hon var. Detta var på sommaren 1976. Hon och den andra konsthantverkaren, Agnes, kunde påbörja arbetet, och då med lön från AMS, eftersom anställningen skedde i form av beredskapsarbete. Så här ungefär beskriver Nina att det började:

"Vi stod där i området, Agnes och jag. Vi hade inte ens en lokal, och vi visste inte var vi skulle vara någonstans, så vi gick omkring och pratade med olika folk bl a med en på Göteborgshem. Så småningom fick vi tillgång till en lägenhet på sommaren -76. Vi började så smått med förberedelserna, för att kunna sätta igång på hösten, ordnade med telefon, kontaktade en sjuksköterska som jobbade i området. Hon hade alltså kontakt med mammor som hade problem och som var ensamma och behövde komma ut och göra något. Hon hjälpte oss väldigt mycket, och genom henne träffade vi tre kvinnor som hade barn. De sa, att de ville lära sig en massa saker. De skulle alltså bilda en slags kärntrupp hos oss, och verksamheten skulle sedan sprida sig, tillsammans med en broschyr som vi hade gjort, och som vi delade ut i området. Ja, på hösten sedan började vi sätta igång. Det var jättesvårt. Vi lånade ihop grejor, bl a lånade jag ut en vävstol, och jag tror att Agnes hade med sig en också. Hon tog också med sig material för textiltryck. Det var så det började.

Ja, idéerna för verksamheten kom ju från Lars Ågren och forskargruppen, och intentionen var, att verksamheten främst skulle vara för invandrarkvinnor och vara av konstnärlig art, men det skulle inte, så vitt jag kommer ihåg, vara någon speciell inriktning. Det som blev viktigast under det första halvåret var att laga mat, baka, koka kaffe eller bara sitta och prata. Då det gällde forskargruppen, så hade vi bra kontakt och ett gott förhållande med dom, men inte så att vi samarbetade. Vi ville inte ha med dom att göra egentligen, så att det blev dom som bestämde. Detta gällde också AMS. Jag tror att vi inför dom markerade, att vi själva ville sköta verksamheten och inte bli styrda. Vi var också väldigt rädda för att ha med socialförvaltningen att göra, så att dom gick in med pengar och tog över, för det ville vi inte. På det viset hade vi det bra, att det inte var någon som styrde oss".

På frågan om hur det var att jobba i Verksta'n under de ett och ett halvt år hon var där svarar hon:

”Ja, det var ganska jobbigt. Det var jobbigt därför att, dels skulle vi skaffa fram pengar och arbetsmaterial till verksamheten, och dels skulle vi vara där med de här människorna och göra saker tillsammans med dom. Tiden som vi hade till vårt förfogande räckte liksom inte till. Så var det ett annat problem, och det var barnen. Vem skulle vara tillsammans med barnen, när de var i vår verkstad? Ja, dom kunde ju inte vi ta hand om också. Därför kom det rätt fort upp en fråga om, att vi måste skaffa någon som kunde ta hand om barnen. Det gjorde vi också så småningom, en flicka. Sen var det besvärligt att komma underfund med vad vi skulle ha för arbetstider, om vi skulle jobba halva dagar eller skulle försöka täcka upp hela veckan eller vara där på kvällarna. Det där provade vi, olika sätt.

Sen tyckte jag, att det blev socialt jobbigt på slutet att träffa så många olika människor, där alla var så starka sociala personligheter och som naturligtvis hade svåra saker att jobba med, som de flesta människor har. Det kunde vara mycket misshandel och sådant. T ex hade vi en kvinna hos oss som blev mycket misshandlad. Bl a fick hon sina tänder utslagna. Ja, det tar ju på en, om man skall hjälpa till med sådana saker också, men jag kan inte säga, att det blev någon slags renodlad social verksamhet, att dom bara kom och öste ur sig sina problem. Det var inte det, för dom gav ju en massa också. Det var ju generösa människor, men det var jobbigt”.

Diskussionen om att starta en produktionsgrupp hade egentligen legat i luften ända sedan Verksta'n startade och då främst från forskargruppens sida, men även i Verksta'n. Nina erinrar sig, att diskussionen gick så här:

”Vi pratade mycket om att ha en lokal produktion, men där skar det sig lite mellan Agnes och mig. Jag har för mig, att jag inte tyckte att vi skulle ha det i första hand . . . Agnes och jag hade eviga diskussioner om det här, diskussioner som också var fruktbara, det tror jag ju. Jag har för mig, att jag inte ville dra igång den här lokala produktionen, åtminstone inte så snabbt. Jag tyckte det var viktigare att få bra kontakt med de här människorna, och att dom fick ägna sig åt sig själva, t ex att lära sig sy. Jag minns, att jag blev så förvånad, att de inte kunde laga sina kläder, inte sticka och brodera och sådant, som jag trodde, att alla kunde, speciellt kvinnor som gick hemma. Så småningom kom ju den lokala produktionen igång. Sista halvåret jag var där, började en finska väva mattor på en vävstol. Då hade vi förmodligen tiggat ihop en vävstol. Det var hemskt mycket jobb med att få material. Vi gjorde eviga ansökningar om pengar, och tiggde och bad folk.

Ninas inställning till Gårdsten som stadsdel är inte så värst positiv:

”Jag tycker den är fruktansvärd. Jag kan inte försvara någonting där. Jo, att det är vacker natur. Det tycker jag, och jag har ju bott i sådana stadsdelar själv, V. Frölunda t ex. Jag tyckte det var hemskt att bo där, men jag tycker Gårdsten är ännu värre, dels för att det inte finns något gatusystem som fungerar i relation till individen, och sen att det inte finns, åtminstone på den tiden jag jobbade där, något socialt umgänge på naturliga platser, inget torg t ex, där man naturligt möts, inte mycket affärer. På den sidan där vi jobbade fanns den där barnavårdscentralen och någon liten servicebutik. Man blev så utsatt där på något sätt”.

På frågan om hon tror, att det skulle kunna växa fram fler sådana här verksamheter i Gårdsten och andra liknande stadsdelar, så tror hon det, men att det behövs insatser utifrån.

”Sådant här startar inte av sig själv, utan det måste komma hjälp utifrån, som förmedlar kunskap och sätter igång processen. Ett sätt är ju då, att initiativet kommer uppifrån, som det gjorde, då det gällde Verksta'n. Jag tror, att om man själv utifrån ingenting skulle ta ett sådant initiativ, så skulle det bli mycket svårare. Sen är det viktigt att man är med en längre tid, helst två år, och att man satsar hårt på att få igång det”.

Numera ägnar sig Nina helt åt sin konstnärsvksamhet, och sin inkomst får hon genom att sälja sina tavlor på utställningar, genom stipendier och en del annat.

Margret, textilkonstnär. Handledare
i Gårdstensverksta'n 1979—80.

Margret är född och uppvuxen i ett mindre samhälle i Värmland. Hon flyttade till Göteborg 1968 och utbildade sig till textilkonstnär på Konstindustriskolan. 1978 kom hon genom kollegor i kontakt med Verkstan och arbetade sedan där som handledare under ett år. Hennes erfarenheter från Verksta'n beskriver hon så här:

”Vi sökte olika arbetsformer, prövade oss fram och diskuterade målsättningsfrågor. Vi vände oss framför allt till kvinnor. I Gårdsten fanns annars många olika invandrargrupper, och de som var lättast att få kontakt med av dessa var finländarna. De sydamerikanska och arabiska kvinnorna var svåra att få med, eftersom kvinnorna inte fick gå ut för sina män. Det blev mest att arbetet inriktades mot svenskor och finskor. De blev målgruppen. Annars var arbetet roligt men krävande, eftersom det inte fanns några klara riktlinjer.

Ett problem var barnpassningen. Det kom en flicka från ungdomsgruppen, dvs arbetslösa ungdomar under 25 år, och henne fick man med 100% bidrag. Det gick inte så bra, eftersom hon mest brydde sig om sitt utseende. Många föräldrar klagade och ville inte lämna sina barn till henne”.

En stor del av tiden för konsthantverkarna gick åt till att skaffa fram resurser, pengar och/eller material från olika kommunala organ:

”En stor fråga gällde att skaffa fram pengar till att starta produktionsgruppen. Vi hade livliga diskussioner med socialförvaltning, fritids- och skolförvaltning och då mest med de lokala cheferna, men också med de centrala. Min erfarenhet från dessa möten var, att representanterna ofta var intresserade och positiva till idéer, men skeptiska till olika konkreta förslag, som de ofta tyckte var orealistiska. Men de föreföll vara lite imponerade av Verksta'ns idéer och tyckte nog att diskussionerna var intressanta, eftersom de var annorlunda mot vad man var van vid i sitt förvaltningsarbete. Näringslivssekretariatets representant var mycket positiv.

Men många gånger var förvaltningsrepresentanterna mycket byråkratiska. Verksta'n låg då under socialförvaltningen, och de båda tjänstemän man hade kontakt med där var i överkant försiktiga och rädda att lämna ifrån sig ansvar och blev väldigt upprörda om Verkstan handlade på eget bevåg. Det var motigt för Verksta'ns personal att ständigt behöva fråga om allt, trots att de hade en egen budget”.

Av forskargruppen har Margret positiva erfarenheter och är övertygad om att forskargruppen har haft stor betydelse. Forskargruppen hade mest kontakter utåt utanför stadsdelen, medan Verksta'n försökte nå ut inom stadsdelen, till de boende. Om Verksta'ns och liknande verksamheters funktion i förorter tror Margret att dom är viktiga. Problemet är att nå ut till dem som verkligen behöver vara med i sådana verksamheter. Sen när

det gäller produktionsgruppen, tror hon, att det kan vara svårt, att skapa en konkurrenskraftig sådan.

Strax efter det att Margret hade slutat i Verksta'n, flyttade hon och hennes man ut på landet, och hon arbetar nu som egen företagare, konsult och lärare. När det gäller förorter och stadsboende över huvud taget säger Margret avslutningsvis:

''Jag kan nu inte tänka mig att bo i en lägenhet inne i stan eller i en förort. Jag vill ha frihet i mitt boende, som jag nu har på landet. Jag bodde tolv år i Göteborg, och de sista åren i V. Frölunda, men jag kände mig aldrig hemma i stan. Jag förstår mycket väl, att det måste vara mycket svårt för folk från andra länder som bott i småsamhällen och på landet, att finna sig tillrätta i våra förorter. Självfunderade jag aldrig på att flytta till Gårdsten, trots att det är vackrare där än i V. Frölunda''.

Elsa, textilkonstnär, handledare i Gårdstensverksta'n 1978—79

Elsa är en kvinna i 45-årsåldern, född i Göteborg, men som under sin uppväxttid bodde på många olika ställen, mest i småstäder. När hon var 18 började hon på Slöjdföreningen, textillinjen. När hon hade avslutat sin utbildning hade hon ett eget företag och arbetade med textila inredningar till hotell, fritidsgårdar och liknande. Denna tid, som omfattade omkring 10 år, beskriver hon som ''guldåren''; när man arbetade ihop med arkitekter och inredare, och när det skulle vara lite så där småtjusigt.

''När jag tänker på det nu efteråt, så gjorde vi egentligen dekorativa inslag i offentlig miljö, sådant som man inte kunde köpa metervara av. Jag gjorde ju inte konstverk, utan mera en slags dekorativa lösningar. Bilder kunde jag inte göra då, för sådant lärde vi oss inte''.

''Det vände ungefär 1969, då det, liksom för mig, vände för många. Då hände det saker, som gjorde, att jag blev tvungen att se på världen, mig själv och mitt arbete. Jag fick en radikal inställning och började fatta att jag hade något att berätta. Plötsligt gick det att göra bilder, inte med detsamma, utan det blev mer former. Jag började acceptera syntetmaterial som arbetsmaterial, vilket betydde större frihet. Ja, det som hände då, runt 1969, gjorde att den här blockeringen förlöstes och jag fick något viktigt att berätta. I den här vevan skilde jag mig, flyttade ifrån radhuset och träffade nya människor, som gav mig nya tankar. Jag hörde talas om att det hände något i Paris, och i London. Begrep ingenting. Politiskt hade jag inte ett ord, som jag kunde använda. Jag var oroad för världsläget och ville ta ett asiatiskt fosterbarn, för vad skulle man göra . . . Men jag fortsatte lite grann med de här uppdragen, och det var medan jag jobbade med Trefaldighetskyrkan som jag träffade Lars Ågren, och vi pratade då om Gårdstensverkstan. Då hade jag sådana där tankar, att det var viktigt att rättfärdiga sitt arbete och dela med mig av skapandet, för jag var ju så privilegierad på något sätt, så jag började arbeta i Verksta'n 1978 . . .''

''Agnes och Nina hade då varit där i ett år och blivit nedtagna på jorden. Man kan ju ha hundratals idéer, men att förverkliga dem är ju en annan sak. Jag försökte väl att hålla mig på marken men märkte ju ändå när jag kom till Gårdsten hur schablonmässigt vi tänker om livet i dessa områden, vi som går här i innerstan och har högre utbildning. Att det var ett trist och erbarmeligt område, och att det är synd om människorna som bor där. Men de blir ju störförbannade om man tycker synd

om dem. Det är ju inte på det viset man skall tänka. Jag fick faktiskt respektera att detta var deras hemort. Att den sedan är taskigt byggd på olika vis, och att det finns en massa felaktigheter, det ska man inte ventilera där. För då blir folk sårade. De har ju inte kunnat välja något annat. En del hävdar ständigt, att här vill jag leva och här vill jag dö. Man lever ju i en totalt annorlunda värld. Det var omruskande”.

Elsa jobbade i Verksta'n i ett år ungefär, och hon tycker att det var en jobbig period, då hon säkert blev av med en massa illusioner, utan att för den skull bli pessimist. Så här beskriver hon sina erfarenheter av arbetet i Verksta'n:

”Det tog lång tid innan man fann och vann förtroende hos besökarna. Det var ju upplagt så för oss handledare, att vi arbetade på AMS-anställningar, som var begränsade till 6-månadersperioder. Det var ju så destruktivt. Det är ju så, att om Verksta'n skulle få någon betydelse för de människorna som kommer dit, så måste det uppstå personliga kontakter. Hade de fått kontakt med någon handledare och denna var tvungen att sluta, så inte flyttade de över kontakter till den som kom, utan de försvann i stället. Visserligen fick vi ju förlängda perioder, men det gick ju åt så väldigt mycket tid, väldigt mycket tid och kraft till att bråka om detta, oroa sig, ringa och fixa. Tid som istället borde användas till att arbeta med det man skulle. Det har lag järt mig, att det inte är lätt att dra igång sådana här saker”.

”Sen var det ju jobbigt med den här oförståelsen från olika myndigheter, och att ingen ville kännas vid oss. Sen blev det ju fritids- och socialförvaltningen, men de var ju så vana vid, att man skall kontrollera människor, så då blev det ju problem, när man inte visste hur man skulle hantera denna märkvärdiga grupp, som vi då sågs som och som liksom inte gick att kontrollera. Vi bestämde ju själva våra arbetstider, medan dom ville, att vi skulle ha fasta tider. De kunde ringa och bli väldigt uppbragta, när vi inte var där. Sen var det ju jobbigt, när vi ville driva igenom olika saker, och att man inte kunde få klara besked. Jag klarar inte av konfrontationer med byråkrater. Jag blir så förbannad. Så mycket av min kraft gick åt, att skriva arga brev till Lars Ågren och alla möjliga andra. Man blev så less på allting. Vi förstod att det förhandlades och diskuterades om oss, men vi fick ingenting veta, men forskargruppen var ju snälla och vänliga och stödde oss, när de kunde, och när vi behövde. Fast de höll ju på med det mer övergripande, så annars fick ju vi kontakta och fixa själva”.

En målsättning i Verksta'n har ju varit, och är, att man skall vända sig till i första hand kvinnor och invandrare i Gårdsten, så att de kommer ur sin eventuella isolering och bli mer aktiva och självständiga. Elsas syn på detta:

”Jag har väl blivit lite desillusionerad över det här, att man skall kunna entusiasmera människor, att det är lätt, och att det går. Det är ju ett oerhört tungt arbete; just det här långdragna, sega arbetet med att hjälpa människor att få självkänsla. Jag menar, rädda människor har ju inte en chans, och det insåg man ju, att kvinnorna härute aldrig själva skulle kunna sätta igång och driva sådana verksamheter. De har ju inte det skinnnet på näsan, som att hålla på att ringa till Göteborgshem och bjuda ut kommunalpolitiker och sitta och dricka kaffe med dom och höra deras farhågor ”att om ni får pengar här, så kan det ju hända, att andra i en annan stadsdel också begär det”. Och så vidare, men jag tror ju säkert, att några av dom som kommit in i Verkstan och börjat jobba där har fått mera skinn på näsan”.

”Och jag tycker ju absolut, att det är en bra verksamhet. Det knöttrade sig på armarna, när jag ringde ut för att beställa en matta och Sirkka svarade att, 'Gud, det har vi inte tid med nu. Vi har så mycket att göra!' Hon började ju besöka Verksta'n,

när jag var där. Då arbetade hon som farmaceut på apotek, men så blev hon så fäst vid Verksta'n, att hon släppte det där farmaceutjobbet och började enbart att arbeta i produktionsgruppen, och hon kan ju ha sina barn med sig — det är perfekt”.

Andrea, konsthantverkare, handledare i Verksta'n hösten -79 — våren -82.

Andrea är född i Tyskland, men när hon var 2,5 år flyttade familjen till Sverige och Östersund. Efter gymnasieutbildning flyttade hon till Stockholm och gick en ettårig förberedande konstnärlig utbildning på Nyckelviksskolan. Sedan flyttade hon till Göteborg och gick först ett år på Hovedskous målarskola, där hon mest jobbade med grafik. Efter det blev det Konstindustriskolan i fyra år, textila linjen. På våren -79 var utbildningen avslutad, och på hösten samma år började hon i Verksta'n. Hur det gick till beskriver hon så här:

”Jag kände Agnes och Nina som hade börjat. Det var helt enkelt så, att vi träffades i något sammanhang, och de berättade om Gårdstensverkstan, och jag tyckte, att det lät väldigt spännande. Sânt jobb skulle jag vara jätteintresserad av att hålla på med. Jag fick kännedom om Gårdstensverkstan redan när jag gick sista året på Konstindustrin. Då var jag ute några gånger och besökte Verkstan, och jag vikarierade också några veckor sammanlagt för Nina, när hon var sjuk. Jag sa också det, att efter jag gått ut skolan skulle jag vara hemskt intresserad av att jobba där, om det fanns möjligheter till det. Ja, så började jag då på halvtid på hösten. Då hade både Agnes och Nina slutat, så då var vi liksom ett helt nytt gäng”.

När Andrea började i Verksta'n visste hon ganska väl vad hon gav sig in på — att det var dåliga anställningsförhållanden, i och med att reglerna för beredskapsarbete begränsade anställningstidens längd, och att detta förhållande motverkade Verksta'ns idé om att bygga upp ett personligt och stadigvarande förhållande mellan handledare och Verksta'ns besökare. Detta var speciellt känsligt i Verksta'ns uppbyggnadsfas, dvs innan den funnit sin form. Att det trots detta fungerade, anser Andrea beror på, att handledarna redan innan de började i Verksta'n kände varandra så pass väl, att man ungefär hade samma mål för ögonen, så att det inte blev några större konflikter. Sedan blev det så, att man bildade en förening och fick sina pengar direkt från kommunen via socialförvaltningen, vilket innebar att AMS blev fränkopplade, då det gällde handledarnas anställning. Det betydde att anställningarna inte blev tidsbegränsade av sådana skäl, utan det ständiga problemet blev i stället att få fram pengar över huvud taget. Så här ser Andrea på tiden i Verksta'n:

”Det var hemskt roligt att jobba där, men också hemskt jobbigt. Jag kan nog säga, att det är det bästa jobb jag haft. Det som var jobbigt, var just den här osäkerheten att man inte visste, vad som skulle hända, mer än ett halvår i taget, och att så mycket tid gått åt att söka pengar. Hela tiden fick vi kämpa för vår existens och 75% av tiden gick väl åt, för att ringa samtal och försöka hitta lösningar, för att få det hela att gå ihop. Det var jättejobbigt. Det som blev lidande på det var ju arbetet med att få kontakt med gårdstensborna och göra Verksta'n känd. Vi hann ju med det, men

hade vi inte haft allt det andra arbetet omkring, så hade vi kunnat gå ut på ett helt annat sätt och mycket snabbare hittat former för hur verkstan skulle fungera. Det handlar väldigt mycket om, när man startar försöksverksamhet, att hitta former, hitta rutiner som passar just oss, men i och med att förhållandena var som dom var, så var det många idéer som ikullkastades och det var så mycket arbete man gjorde i onödan”.

”Det viktiga var alltså, att det skulle vara en verkstad för hemarbetande kvinnor, och inte att man skulle jobba efter färdiga förlagor, som kurser gör, att inte vi som handledare skulle komma och säga, att så här, och så här ska det vara, utan vi ville bygga upp verkstan tillsammans. Jag tror att vi kanske hade en övertro till folks initiativförmåga. Jag tror, att vi hade förväntat oss, att folk skulle ta tag i verkstan mera än vad de gjorde. Folk är inte vana att höra ’kom här och tala om hur du tycker att din verkstad skall fungera. Hur skall vi lägga upp höstens arbete?’ Det var nog rätt mycket förvirring. De är så vana att bli bjudna på färdiga program. Jag vet inte, nu efteråt, om verkstan var lite för lös eller för vag i början. Man kanske borde haft ett mer bestämt program. Allt eftersom åren gick, desto mer bestämda blev vi. Det har jag sett i våra dagboksanteckningar. I början var det så mycket ’kom och tala om vad du vill. Hur skall vi göra?’ och så där. Sedan har det mer och mer blivit, att nu gör vi det och det. Vi blev mer bestämda, mer auktoritära. Sen har det ju faktiskt funnits en hel del blande de boende som har varit nyckelpersoner och som var med från första början, och som fortfarande är aktiva”.

I samma veva som Andrea började i Verkstan, började ett mera intensifierat arbete, med att få igång produktionsgruppen:

”Vi diskuterade väldigt mycket, hade hemskt mycket möten om hur vi skulle få igång det här med lokal produktion, och det var jättesvårt, för att vi visste inte hur det hela skulle finansieras, och det här med arbetstider och barnpassning och allt det. Det var så hemskt mycket frågor som hängde i luften, som vi inte visste hur vi skulle tackla, och hur vi skulle få pengar till. Vi kom väl inte igång med någon mattproduktion förrän våren -80, då vi fick beställningar från några som kände till verkstan. Det var väl ett första försök. Jag tror vi hade 3—4 mattbeställningar då. Jobb för 2—3 000 kr. Det var som ett första testjobb, men det var inte alls de kvinnorna som gjorde mattorna som är med i produktionsgruppen idag. Vi hade ju inte alls fått löst det här med barnpassning. Vi var inne på massor av olika lösningar. Vi pratade om att starta ett familjekooperativt dagis, och det verkade jättekrångligt, och otroligt svårt att få bidrag till. Vi hade mycket kontakt med förskolebyrån om de här barnen kanske kunde komma i förtur. Det var så mycket regler och bestämmelser som inte gick att förena med det sättet vi såg oss tvungna att arbeta på. De här kvinnorna, som var intresserade av att jobba i produktionsgruppen, kunde ju inte vänta hur länge som helst, på att få barnpassningsfrågan löst, vilket gjorde att dom inte kunde hänga kvar, vilket i sin tur betydde att hela situationen förändrades”.

”Barnpassningsfrågan var en av de svåraste frågorna vi brottades med i Verkstan, och den var nog den absolut viktigaste, något som vi kanske inte insåg från början. Det visade sig ganska snart, att det var rätt omöjligt att få det att fungera i Verksta’n över huvud taget, om barn i olika åldrar sprang omkring och nålar, saxar och vävspännare låg framme. Det blev trångt och brötigt, och mammorna fick ingen arbetsro”.

Efter att ha arbetat i Verksta’n i 2,5 år slutade Andera, eftersom hon skulle flytta från Göteborg. Ett annat viktigt skäl hade att göra med arbetet i Verksta’n:

”Jag kände mig utarmad. Jag hade jobbat heltid så mycket, kanske 1,5 år. Jag kände att arbetet tog så enormt mycket av min tankeverksamhet, att jag kände, att jag behövde göra något annat. Jag fick inte tid att utveckla mig själv som konstnär. Dels hade jag långa arbetsresor och arbetsdagar, och dels tog jag nästan alltid med mig jobbet hem, grubblade och fortsatte att göra skrivarbete hemma. Vi gjorde nog alla så, att vi tog med oss hemska mycket av jobbet hem. Det är väl först nu, under det sista året som verksamheten blivit väldigt stabil och kan fungera mer som en normal arbetsplats. Man fyller nu i en ansökan om pengar en gång om året, och det finns det ju mallar för hur man skall göra”.

Verksta'n har ju under arbetets gång haft kontakt med olika parter, som på olika sätt, och i olika grad ömsesidigt påverkat varandra. Andrea upplever kontakten med några av dem så här:

”Med forskargruppen hade vi ganska lite kontakt tycker jag. Vi åt ju först lunch tillsammans, men hade sedan skilda arbetsuppgifter och arbetsroller, men när det gällde att söka pengar hjälptes vi åt. Sedan var forskargruppen inblandad när produktionsgruppen sattes igång. Den var mycket med på möten och hjälpte till i starten. Annars har vi inte haft så mycket kontakt i själva arbetet liksom, utan vi skötte det mesta själva”.

”Av de organisationer och grupper som fanns i Gårdsten, hade vi nog mest samarbete med barnvårdscentralen. Det berodde framför allt på, att en av dom som jobbade där var en av stammisarna i Verksta'n. Hon var med ända från början och var Verksta'n trogen hela tiden, och hon kom regelbundet med mamma—barngrupper. Hon var personligen hårt engagerad i Verksta'n och kom också upp med andra kvinnor. Vi hade också mycket kontakt med fritids med växtfärgningskurs och att en del av personalen kom och arbetade i Verksta'n”.

”Vår kontakt med Göteborgshem var väldigt liten. Det var forskargruppen som skötte den kontakten, och det var mest då det gällde hyrorna och att få dem subventionerade. Vår kontakt inskränkte sig till de tillfällen då vi ville ha hjälp med att dela ut informationsblad om Verksta'n till hushållen. Annars tror jag nog att dom såg positivt på Verksta'n”.

”Då det gällde politiker och tjänstemän inom kommunen, så var det både de som motarbetade oss och de som hjälpte. Det fanns ju de som hjälpte till, annars hade inte Verksta'n stått där den står.

Annars tycker jag att den här kontakten med förvaltningar har varit väldigt jobbig. De är tjänstemän, och de har sina arbetsuppgifter. De har sitt sätt att tänka på. De måste försvara förvaltningen och skydda förvaltningen. De måste representera den i alla lägen. Förvaltningens intresse gick många gånger stick i stäv mot verkstans. Sedan har det varit en hel del politikerkontakter som har varit betydligt mer positiva. De har kunnat vara friare gentemot Verksta'n än tjänstemännen. Näringslivssekretariatet var ju också ett bra stöd. Därifrån fick vi ju pengar till slut. Det finns ju bra personer inom varje förvaltning, men sedan kanske just den personen inte har så mycket att säga till om”.

Andreas upplevelse av Gårdsten som stadsdel är inte särskilt ljus och har heller inte varit det under den tid hon arbetade där:

”Jag hade inga erfarenheter av en sådan förort, utan jag bodde i innerstan som alla andra handledare. Jag upplevde den stadsdelen som jobbig direkt från början, men ju fler människor jag lärde känna i jobbet, desto mindre tänkte jag på hur det såg ut, men varje gång jag hade varit därifrån ett tag, så tyckte jag det såg för djävligt ut när jag kom tillbaka. Så tycker jag fortfarande. Jag tycker det är fruktansvärt hur

det området är byggt. Jag kan faktiskt inte hitta många positiva saker i det sättet att bygga en stadsdel. Det enda skulle vara trafiken; att trafikplaneringen är bra för barnens skull, och att det är fin natur runt om. Det är det enda.

”Grundfelet är husen, de jättestora husen, deras utseende. Jag upplever miljön som brutal. Det ser nerslitet ut fastän det är ett så pass nytt område, och sedan det här att de som är där på dagarna är mest unga kvinnor och barn. Det finns inte den omväxlingen som finns i centrala stan. Men jag tycker för den skull inte att man ska behöva riva, utan man skulle kunna göra mycket för att förbättra som att t ex se till att det fanns fler arbetsplatser”.

På frågan om Verksta'n betytt något för Gårdsten, och om man skall fortsätta med den typen av verksamhet svarar hon:

”Jag tycker absolut att Verksta'n har haft betydelse för Gårdsten, men att vi inte har kunnat nå ut till dem som bäst behövt det. De som har kommit har varit ganska handlingskraftiga, och jag tror det är hemskt viktigt att de flesta som kommer mår ganska bra, för då har man möjlighet att ta hand om en och annan som har det jättejobbigt. Jag märkte att om det var flera som hade det jobbigt i Verkstan, så blev det nästan alltid kris.

”Jag tycker det är en otroligt viktig verksamhet. Det är ett bra sätt att få jobba pedagogiskt. Trots alla turer och sådant där, så ställer jag till 100% upp på den här idén. Det skulle finnas en sådan verkstad i varje bostadsområde, men det behövde ju inte bara vara textilverkstad. Det kan vara liksom vilket annat hantverk som helst, eller musik. Vad jag upplever som unikt med den här verkstan, är nog formen. Verkstan får ju bra med anslag från kommunen via Socialförvaltningen. Det kan man inte säga annat. Det finns ingen chef i verkstan som säger så här och så här skall ni göra. Man kan hela tiden väldigt självständigt bygga upp sin målsättning. Man får jobba med alla delarna. Man får jobba med de sociala kontakterna, städa, ha hand om administration. Det är en total arbetssituation, som gör, att det inte blir långtråkigt på ett sådant jobb”.

”Sen tycker jag att produktionsdelen ingår som en jätte viktig del i det hela. Jag förstod inte hur viktig den var när jag började i verkstan, för då var jag så inne i det här med den öppna verksamheten. Nu efteråt tycker jag att den är otroligt viktig, för annars kan man vifta bort en sådan där verkstad och säga att det liksom är lekstuga och terapi. Det blir en helt annan tyngd i Verksta'n, och sedan har man märkt att produktionsgruppen har sporrat kvalitetstänkandet. De i den öppna delen har skärpt sig otroligt när det gäller att väva mattor sedan produktionsgruppen kom igång”.

Caroline, textilkonstnär och hand-
ledare i Gårdstensverkst'an 1980—83.
Nu tjänstledig. (-84)

Caroline, som är i 30-årsåldern, har vuxit upp på lite olika ställen, bl a i Linköping och Jönköping. I Göteborg har hon hela tiden bott i Majorna, dvs i centrala stan. Sin textila utbildning har hon fått i en skola i Stockholm och på Konstindustriskolan i Göteborg, som hon gick ut våren -80. På hösten samma år började hon i Verksta'n. Kännedom om Verksta'n hade hon innan, eftersom hon kände några av dem som jobbade där. Caroline var också intresserad av att börja arbeta i Verksta'n, och när ett par av konsthantverkarna slutade, gick hon upp på Arbetsförmedlingen

och tryckte på. På det viset fick hon då först anställning i form av beredskapsjobb, som sedan övergick till ett ordinarie, i och med att föreningen Gårdstensverksta'n bildades, av vilken hon anställdes. Så här tycker Caroline bl a om hur det har varit att jobba i Verksta'n:

”Ett tag var det jobbigt och motigt i arbetet tyckte jag, men det beror ju på i vilken fas i utvecklingen Verksta'n befann sig. I början var det jobbigt med mycket papper och ekonomi, när vi fick pengar direkt från kommunen, och själva skulle lägga upp vår egen bokföring. Vi hade ju hand om löner och arbetsgivaravgifter och alltihop. Det tog lång tid innan vi fick in rutinen, och det tog så mycket tid från det arbete vi egentligen skulle syssla med. Ingen av oss kunde något sådant innan tror jag, så vi fick lära oss alltihop själva. Med forskargruppen diskuterade vi mer allmänt och stort om ekonomin, så de här vanliga praktiska grejerna fick vi läsa oss till och successivt lära oss. Nu flyter det, men att hela tiden försöka få fram nya pengar — det är ju alltid jobbigt. Vi har ju fått söka pengar varje år och ofta inte fått veta om vi skulle få några förrän väldigt sent. Det har jämt varit så, att vi veckan innan sommaruppehållen inte har vetat om vi fått pengar för hösten, och om vi skulle kunna komma tillbaka och jobba då. Vi har ju visserligen kunnat ringa och har då kunnat få något slags besked, men aldrig något definitivt svar”.

Carolines upplevelse av arbetet i socialt avseende, dvs det här med att träffa så mycket människor i Verksta'n och Verksta'ns kontakt med gårdstensborna, uttrycker hon så här:

”Ibland har det blivit väl mycket kontakter, så att när man kommit hem på kvällarna har det känts, att man inte orkat med fler människor den dan. Nu när jag tänker på det efteråt, och nu när jag har jobbat ensam med mitt eget hela våren, så har jag märkt, att jag saknat dessa människor, och att den delen har varit viktig för mig, att få träffa folk och så mycket olika människor”.

”Sen när det gäller människorna som kommer till Verksta'n, är det väl alltid så med sådana verksamheter, att de människor som man kanske helst skulle vilja ha med, de kommer inte. Det är ju de som orkar ta tag i sina liv och orkar ta initiativ som kommer. Sen är det ju så, att många av dom som kommer hit bara är här en kort period, för att sedan försvinna. Då vet man ju, att de går vidare på andra saker, så man behöver ju inte vara speciellt orolig. De hittar andra vägar som de trivs med”.

”Jag tror att Verksta'n fyller en viktig funktion för de som bor härute. Många av besökarna har ju just Verksta'n som gemensam grej när de träffas i andra sammanhang. Jag tror t ex, att det är lättare att be någon sitta barnvakt en kväll som man suttit och vävt ihop med, än att be sin granne, som man kanske inte känner så väl. Verksta'n fungerar som en gemensam punkt och gemensamt samtalsämne. På det sättet tror jag Verksta'n är viktig för många, och för flera har den varit det enda ställe man haft att gå till för att kunna prata med någon”.

Då det gäller produktionsgruppen tycker Caroline att mattdelen, där Aila och Sirkka jobbar, har blivit stabil. Det svåra har varit och är fortfarande, att få ut mattorna, dvs marknadsföringsdelen. Hon tycker att man kanske borde ha en särskild person som jobbade med den.

Sambandet och kontakten mellan Verksta'ns öppna del och produktionsgruppen tycker Caroline är viktigt:

”De komplementerar varandra. Det skulle vara svårt, att vara utan den ena eller andra. Inspirationen från den öppna delen gör produktionen mer levande, för skulle

man bara sitta och väva mattor skulle det bli ett rutinjobb. Nu kan man gå till den öppna delen och hämta inspiration, genom att göra något annat, som att spinna eller färga. Man kan hela tiden skolas på det sättet, och det tror jag är väldigt viktigt, för att enbart väva dagarna i ända, kan nog bli väldigt monotont och jobbigt. Likadant är det för den öppna delen väldigt fint, att ha produktionsgruppens mattor att titta på. Man ser att det är kvalitet, och de som jobbar i den öppna delen är kvalitetsmedvetna på ett naturligt sätt, utan att man behöver prata så mycket om det”.

Om barnpassningen säger Caroline så här:

”Den är ju nästan A och O för att Verksta’n skall kunna fungera. Utan den blir det kaos”.

Och om lokalerna:

”Lokalerna här har inte fungerat speciellt bra, eftersom man inte har någon kontakt mellan lägenheterna, utan att man måste gå ut på loftgången, för att komma från en del av Verksta’n till en annan. Man blir ganska ensam i varje lägenhet då. Fast tillräckligt med utrymme har vi haft. Sedan tror jag också det är viktigt att begränsa Verkstan. Det låter kanske lite konstigt, men blir det för stort, så tappar vi den karaktär som är så viktig, att man känner samhörighet. Blir det för stort lokalmässigt och för mycket verksamhet, så tror jag man tappar den biten”.

En sak som Caroline betonar som positiv, är den arbetsform man har i Verksta’n, att man delar på allt arbete:

”Man får ett helt annat intresse för sitt arbete. Vi har hjälpts åt med allting och tagit samma ansvar, och på det viset har man lärt sig väldigt mycket. I och för sig kan det bli mycket snack och lite tungrott i och med att samma diskussion kan komma upp gång på gång, i synnerhet då man bytt folk, men det är viktigt med dessa diskussioner. Det har varit roligt att jobba i Verkstan just genom att man har kunnat påverka och styra”.

Caroline har haft tjänstledigt från Verkstan under -84 och jobbat med egna grejor men planerar att börja i Verksta’n igen efter nyår.

Eva, textilkonstnär och handledare i Gårdstensverkstan under en 2-årsperiod

Eva är en kvinna i 40-årsåldern, som egentligen har två yrken; textilkonstnär och mellanstadielärare, fast som lärare har hon inte jobbat särskilt mycket. Anledningen till att hon började i Verksta’n var, att hon blev tillfrågad, om hon ville jobba där, och eftersom verksamheten stämde väl överens med hennes eget intresse, började hon.

”Dels har jag ett pedagogiskt intresse. Genom att jobba i Verksta’n fick jag en längre kontinuitet i kontakten med människor. Jag har varit med i olika slags verksamheter och ofta har det varit så, att man träffat människor ett par dagar i följd. Sedan har man inte setts mer. I Verksta’n fanns helt andra möjligheter, en daglig kontakt som var väldigt fin och som gav en sådan god hemkänsla”.

”Dessutom arbetade jag då som textilkonstnär, och det yrket är ju inte särskilt inkomstbringande, och de flesta av oss har ju arbete vid sidan om. Därför passade det också bra för mig att kunna få en säker månatlig inkomst. Så det blev en halvtids-tjänst”.

Om arbetet som handledare i Verksta'n tycker Eva så här:

”Jag tycker det var roligt att arbeta där, och det känns, som det varit en väldigt viktig period för mig därute. Jag träffade kvinnor, för det var ju mestadels kvinnor, i olika åldrar och som befann sig i olika skeenden i sina liv och som kom från olika bakgrund och från olika länder. Det var väldigt spännande att komma så tätt inpå människor.

”Sedan var det väldigt fint att vara tre stycken handledare, för då kunde vi lägga upp vår arbetstid väldigt fritt. När jag t ex fick ett beställningsarbete på ett textiltryck kunde jag jobba mer koncentrerat med det och under en annan period mer koncentrerat i Verksta'n. Sen var det också så, när jag var där, att det var en som jobbade på heltid och två på halvtid. Det blir tungt för den som har heltid, eftersom hon får hålla i kontinuiteten. Sedan var det ju det här med formuleringar och ansökningar till kommun och hela det här med det administrativa... Jag vet perioder då man tyckte det var direkt störande om någon av besökarna kom och bad om hjälp. Då tyckte man ju att det var bakvänt, när man önskade att ingen kom”.

Då det gäller produktionsgruppen tycker Eva, att den är en väsentlig del i hela Verksta'n, genom att det är viktigt för kvinnorna att ta vävande och kvinnohantverk på allvar, så att den typen av verksamhet inte bara ses som en hobby, utan också som en utkomstmöjlighet. Produktionsgruppen utgör då ett levande bevis på en utveckling från hobby till professionalism. Samtidigt är hon medveten om problemen med att få produktionsgruppen att gå ihop ekonomiskt — hon vet ju själv hur det är, i och med att hon själv är textilkonstnär, och inte enbart kan leva på sina egna arbeten. Ett sätt att lösa det här för produktionsgruppens del vore, tycker hon, att kommunen, förutom ett visst direkt ekonomiskt bidrag, även kunde garantera ett visst inköp av produkterna.

Evas uppfattning om vilken betydelse Verksta'n har haft och har uttrycker hon på detta vis:

”Verksta'n fyller en sådan viktig funktion, att den skall ses som en rättighet, och inte någonting som på nåder skall få existera. Den är en självklar del av mänsklig verksamhet och mänsklig kontakt och den har två funktioner som är oerhört viktiga båda två. Den sociala delen, och att man gör något produktivt. Problemet är ju, att det inte finns sådana verksamheter på flera håll. Det skulle t ex behövas en i både västra och östra Gårdsten. Ställen som är lättillgängliga och som man så småningom använder på ett självklart sätt. Det tar tid eftersom det finns mycket rädsla för att gå till sådana här verksamheter, i dessa områden som inte har någon historia. Människorna är nyinflyttade och har inte den trygghet i varandra som behövs. Men vi har sett många exempel på kvinnor, som länge varit hemma, ensamma och isolerade, som sedan kommit hit och gradvis fått den självkänsla som behövs, för att bryta sin isolering och komma vidare”.

Eva tycker alltså det är väldigt viktigt med verksamheter typ Gårdstensverksta'n i sådana områden som Gårdsten. Hennes uppfattning om stadsdelen som sådan?

”Jag blev naturligtvis skrämmd av skalan, av den här stora delen som avgränsar den östra och västra delen och av slitaget. Jag tyckte det var fult, och jag kunde faktiskt känna, att det utstrålade ett slags människoförakt. Men det är väl så, att man så småningom växer in och blir hemtam, om man bor här, att det som man först fixerade sig vid, blir ovidkommande. De gårdstensbor som kom till Verksta'n var ju väldigt positiva till Gårdsten och tyckte att här kan man visst leva och ha ett gott liv. De såg ju många positiva kvaliteter och ställde ju inte upp de här klagovisorna som kom från utomstående. För så talar inte människor om det område dom bor i.

”Visst finns det utvecklingsmöjligheter. Som det här med, att man bygger radhus, som i viss mån garanterar, att folk stannar kvar och som då gynnar hela Gårdsten. Det är ju väldigt mycket av den här problemtiden som andra nybyggda områden har gått igenom”.

I den kontakt som Verksta'n hade med representanter för kommunen, för att bli få fram medel för Verksta'ns drift, var också Eva inblandad. Hennes bild av dessa möten är denna:

”Jag tror det fanns ett positivt intresse, som delades oberoende av partitillhörighet. Men sedan var det väldigt svårt för dem att förstå. Vi fick om och om igen förklara Verksta'ns konstruktion. De blandade ihop väldigt mycket av de olika aktiviteterna därute. Ibland trodde de man pratade om bageriet, när man pratade om den textila produktionen. De hade en oklar bild, därför att detta inte liknar något som de är vana vid. Det här är inte någon vanlig modell, utan något som vuxit fram och har en icke byråkratisk form. Det är svårt för dem att fatta. Det kanske är lättare för vanligt folk än för de människorna som sitter och har ett slags fyrkantigt tänkande”.

Relationerna till forskargruppen beskriver hon så här:

”Jag tycker inte att vi hade mycket samarbete. Vi träffades vid lunchtid och dryftade en del över bordet där, men ibland kunde det kännas ungefär som 'Var finns vi med i det hela'? Jag tror nog att det var lite olyckligt, men jag vet inte vem man skall skylla på. Det kunde lika gärna vara vi, som inte krävde mer information, och det kunde också vara en tidsproblematik. Forskarna kom och gick, och hade även andra arbeten. Visserligen var det meningen, att vi skulle vara självständiga, men ändå var vi beroende av forskarna, och det var ju ofta dom som var våra talesmän. Även om vi var med på olika möten, så kände man, att forskarnas ord vägde tyngre än vad våra gjorde. Och ibland undrade man vad forskarna gjorde, genom att vi inte kontinuerligt fick veta vad som hände. Dessutom kändes det, som om vi var ute på ett väldigt praktiskt plan. Men det är väl lätt att tycka, att det var vi som stod för verkligheten”.

Då det gäller framtiden och samhällsutvecklingen tycker Eva, att det finns krafter i samhället, som arbetar i en positiv riktning:

”Det är visserligen små grupper som spränger sig in här och där, men de står väldigt mycket för hoppet i samhället. De betyder, att man blir påmind om sin förmåga, vad det än är, och att man kan komma till uttryck, så att man inte blir stum och lägger skulden på sig själv. Kan man drömma och önska hur det skulle vara i Gårdsten, så önskar jag att Gårdsten får blomstra, att de får sin cykelverkstad och träverk-

stad, och får tillgång till allt detta, som de vill syssla med, på ställen, där man kan träffas och göra det här ihop, och på så vis kunna byta erfarenheter och få mer kunskap”.

Efter det att Eva hade jobbat i Verksta'n under cirka två år, flyttade hon och hennes familj till Koster. Det var anledningen till att hon slutade i Verksta'n. Efter ett år på Koster flyttade de tillbaka till Göteborg, och nu arbetar hon på egen hand med konstnärlig verksamhet.

Pia, textilkonstnär och handledare i
Gårdstensverksta'n sedan 1981

Pia, som är i 40-årsåldern, är född och uppvuxen i Finland. När hon var 18 år flyttade hon tillsammans med sina föräldrar till Borås. Där gick hon först på Textilinstitutet. Sedan jobbade hon i några år, dels i Karlstad och dels i Köpenhamn. Sedan var hon utrikes ett tag, bl a gick hon på en konstskola i USA. När hon kommit tillbaka till Göteborg, jobbade hon först som frilans under en treårsperiod. När sedan Verksta'n ringde och erbjöd henne jobb, tackade hon ja, eftersom hon ville ha ombyte. Sedan 1981 har hon jobbat heltid i Verksta'n, men skall minska omfattningen till fyra dagar i veckan, eftersom hon vill jobba lite med egna grejor också.

Pia bor i Västra Frölunda, och har gjort det sedan tio år tillbaka. Hennes uppfattning om Gårdsten och andra liknande stadsdelar är ganska positiv: ”De är inte alls så rysliga som många säger. De är ju väldigt levande. Gårdsten är ju en stadsdel under utveckling och det är ju alltid spännande med sådana stadsdelar. Den mesta kritiken mot Angered tycker jag bara är dumheter. Kritiken kommer ju från folk som aldrig varit här och inte vet något. Och från journalister som kommer hit på små studiebesök”.

Sitt jobb i Verksta'n beskriver hon så här:

”Dels så hjälper jag dem som skall väva, trycka eller sy, i alla de här olika textilhantverken, och dels så sköter jag ju det administrativa; söker anslag och gör bokföringen. Sedan planerar vi hela tiden verksamheten och försöker få den att utvecklas. Till det skall det nog vara t ex konstnärer och konsthantverkare, dvs personer som är lite mer kreativa. Annars är det lätt att verksamheten bara blir en institution så småningom. Då det gäller själva jobbet här, trivs jag bra med det. Jag tycker det är förfärligt trevligt, och kan inte få ett bättre”.

Verksta'ns betydelse och funktion i stadsdelen är stor tycker Pia:

”Jag tror den har en väldigt stabiliserande funktion. Det är ofta så, att precis i början när människor flyttat hit till Gårdsten, så hittar de till Verksta'n, och sedan är de väldigt måna om att inte tappa kontakten. Vi har väldigt många, som har kommit hit i fem års tid”.

”Sedan tycker jag, att sådana här verksamheter borde finnas på flera ställen, men att det nog blir för dyrt. Det är ju hela tiden en kostnadsfråga. Annars är det ju för-

färligt fint. Det är ju många som kommer åkande från andra stadsdelar, från Hisingen och Kortedala t ex. Det är positivt för verksamheten. Det kommer kanske in andra idéer på så vis. Men majoriteten av besökarna kommer ju ändå från Gårdsten.

”De flesta som kommer till Verksta'n är vuxna, från 18 år och uppåt. Många är arbetslösa, men för deras del, tror jag, att de kan få en väldigt meningsfull fritidssysselsättning här, och som stärker deras självförtroende så, att de sedan kan gå vidare och skaffa sig ett nytt jobb. Sen då det gäller de ungdomar som kommer hit som beredskapsarbetare, så hänger det mycket på deras självförtroende om de skall komma vidare. Men ofta är de ju väldigt barnsliga, och tror att man kan ta ett jobb på trekvart. Det är klart, att då får de aldrig ett jobb. Här i Verksta'n fostras de också, genom att vi diskuterar allt, och då också arbetsdisciplin, för ska man ha ett jobb, ska man också sköta det, genom att komma i tid varje dag, och sådana elementära grejer”.

Om produktionsgruppen säger Pia:

”Tidigare hade jag en del med den delen att göra, men nu sköter de sig själva. Det är klart, att jag sitter ju därinne och pratar med dem varje dag, men nu gör de ju allt arbete själva, gör egna formgivningar på mattorna och sköter marknadsföringen. De är liksom ett litet fristående företag, och det var ju det som var meningen från början.

”Sen tror jag, att man kan utveckla produktionsgruppen, men inte så att man tar in fler för att det skall bli någon massproduktion. Det tog jättelång tid att lära upp dem som jobbar där. det tog väl två år, att komma fram till den kvalitet som de har idag. Nu väver de ju helt suveräna mattor, och har man börjat sälja mattor som är riktigt högklassiga, kan man ju inte gå tillbaka och sälja mattor, som vävts av nybörjare. Däremot har vi ju tänkt lite på det här med textiltryck. Det skulle vara väldigt roligt.

”Men skall människor leva på produktionsgrupper, så måste man ju kunna sälja också. Det är ju inte bara, att sätta igång. Den inställningen är ju väldigt naiv. Man kan ju inte räkna med att kommunen skall betala garantilön. Därför har vi inte räknat med att starta några andra produktionsgrupper och hoppas på garantilön. Det måste gå ihop med en gång”.

Pia fortsätter alltså att jobba i Verksta'n, men avser att gå ned lite i tid, så att hon får tillfälle att delta i någon kurs, som har med hennes konstnärskap att göra. Om Verksta'ns framtid anser hon, att det är svårt att säga det ena eller andra. Det enda man vet är att man har pengar för ett år framöver.

6.1.4 Gårdstens Bageri — intervjubaserade resultat

Av de ca 15 personer som i varierande omfattning arbetade med förberedelserna för bageriet, har 9 intervjuats. 4 av dessa drog sig ur under förberedelseskedet. 1 arbetade som anställd vikarie under ca 1 år, medan de 4 återstående gick in som reguljära bageriarbetare, när den egentliga produktionen väl kom igång. Av de resultat som kom fram ur intervjuerna, redovisas här i detta kapitel nära nog uteslutande sådana resultat som gäller själva bageriet och projektet Lokal produktion. Se k bakgrundsdata redovisas endast kortfattat och inledningsvis.

Människorna i bageriprojektet

De kvinnor och män som arbetat för bageriets tillblivelse, utgjorde ingen homogen grupp. Åldern varierade mellan 20 och 50 år, både ensam- och sammanboende, med och utan barn, var representerade. 3 var födda i Finland, 2 i Polen, medan övriga var födda i Sverige. Endast 2 av de intervjuade hade bageriutbildning och gedigen yrkeserfarenhet inom branschen. 3 var akademiker, medan de övriga hade varierande utbildning, antingen i form av enbart folk- eller grundskola eller påbyggd med folkhögskola/yrkesutbildning. Några klara linjer beträffande de intervjuades tidigare yrkesverksamhet utanför bageriarbetet kan inte utläsas. Det enda man kan konstatera, är att så gott som samtliga varit verksamma i ett eller flera yrken med relativt låg inkomst inom både den privata och offentliga sektorn.

Beträffande de intervjuades bostadsort var fördelningen sådan, att 4 bodde i Gårdsten, 2 i övriga Angered, 2 i centrala Göteborg och 1 i Tynnered (västra Göteborg). Av de kvinnor som sedermera kom att arbeta i bageriet bodde 1 i Gårdsten, 2 i centrala staden och 1 i Tynnered. Det innebär att restiden för dessa till jobbet varierade från ett gångavstånd på 10 minuter till en spårvagns- och bussresa på minst 1 timme och 10 minuter (enkel resa), men oftast mer.

Första kontakt med bageriprojektet

Över hälften (fem) av de intervjuade fick kännedom om försöket med bageri, genom flygblad och uppsatta affischer och en fick kontakt via arbetsförmedlingen. För de övriga två gällde, att de via en bekant som arbetade på Chalmers fick kännedom om forskningsprojektet. Detta resulterade i att de gjorde sin socialhögskolepraktik hos forskargruppen, vilket då också innebar, att de blev engagerade i förberedelserna för bageriet.

Motiv för engagemang

Den dominerande anledningen till att man engagerade sig i arbetet var arbetslöshet. Dessutom tyckte de flesta av dessa, att projektet verkade mycket intressant och roligt. Några av dem som bodde i Angered betonade också det positiva i att kunna få nära till jobbet.

Orsaken till de övrigas engagemang, dvs där behovet av ett arbete inte var det primära, var i stället vissa ideologiska aspekter, och då främst att bageriet skulle drivas i arbetskooperativ form. De båda kvinnorna från socialhögskolan ville dessutom inte arbeta i den traditionella socialarbetarrollen. De ville i stället arbeta med något mera konkret och handfast, som t ex i ett bageri, vars verksamhet genom den kooperativa formen också kunde innehålla sådana sociala dimensioner, som vanligtvis inte återfinns i traditionella företag.

Erfarenheter av förberedelsearbetet och konsekvenser

En samstämmig erfarenhet bland de intresserade som drog sig ur projektet under förberedelseskedet, var att allt gick så trögt och långsamt. Detta var också orsaken till, att man hoppade av, trots att man tyckte idéerna var bra. Mer eller mindre besvikna sökte man sig andra jobb. Av de intervjuade inom denna grupp började en på Skogaholms bageri, en började på förskoleseminarium, en fortsatte i sitt tidigare jobb, men blev sedan arbetslös och den fjärde hankade sig bl a fram på vikariat som hemspråkslärare.

Vid intervjutillfället, ca 1,5 år efter bageriets start, hade en av de som hoppade av, tillsammans med sin fru, startat ett eget litet bageri, med själva bageriet i Gårdsten, men med försäljningen i en annan del av Göteborg. Person nummer två gick sista terminen på förskoleseminariet, nummer tre var fortfarande arbetslös och den fjärde vikarierade periodvis som idrottsledare på ett mentalsjukhus.

En viss skillnad i inställning till förberedelsearbetet kan märkas mellan de kvinnor, som sedan gick in i produktionen. De två som kom in i bilden tidigast, praktikanterna från Socialhögskolan, och som alltså arbetat längst med igångsättningen, tyckte förberedelsearbetet var fruktansvärt jobbigt, tungt och energikrävande. Pressen och ovissheten om bageriet skulle förverkligas, var också mycket psykiskt jobbigt. Att dessa två inte gav upp berodde på två faktorer. Den ena var, att man tyckte, att arbetet var mycket lärorikt och stundtals även mycket roligt. Den andra faktorn var, att man inte var i desperat behov av arbete, eftersom de parallellt med förberedelsearbetet också var studerande. Om bageriet inte kom till stånd, kunde man alltid gå tillbaka till studierna och fortsätta med dessa.

De två kvinnor som kom in i ett senare skede hade, naturligt nog, inte samma jobbiga erfarenhet, eftersom en del av förberedelsearbetet redan var avklarat. Men båda tyckte, i och för sig, också, att arbetet tog längre tid, än vad som skulle behövas, och då mest beroende på etablissemangets passivitet. Den ena av dessa två kvinnor gick på en AMS-kurs under förberedelsearbetet, medan den andra redan hade ett arbete. Så ingen var

egentligen i akut behov av arbete i bageriet. För övrigt pekar man också på positiva bitar i detta skede; intressant, lärorikt och roligt att träffa många nya människor i olika sammanhang.

Grad av arbetsinsats i bageriet, samt övrigt arbete

En strävan hos de fyra kvinnorna, som var fast anställda, var att en skulle arbeta heltid, två på tre-kvartstid och en på halvtid, och att man skulle få ut marknadsmässiga löner för dessa arbetsinsatser. Men eftersom den ekonomiska resultatkurvan steg mycket långsammare än beräknat och ekonomin periodvis var mycket ansträngd blev realiteten en annan, då det gällde arbetstid och lön. Mycket övertid och minskade löneuttag blev en regel. Det innebar, att för tre av kvinnorna blev arbetet mer än ett heltids-göra. För kvinnan som var anställd på halvtid blev situationen också ansträngd, eftersom även hon nödgades arbeta mer än vad som var avsett, samt att hon dessutom arbetade halvtid som förskollärare.

Inställning till arbetet i bageriet, i bl a fysiskt, socialt, psykiskt, pedagogiskt och ekonomiskt avseende.

Det är roligt att baka bröd. Arbetet är varierande och alla har överblick och kontroll över hela produktionsprocessen och arbetsmiljön är i stort sett bra. Dessa positiva aspekter, då det gäller den mera fysiska delen av arbetet, framhölls i intervjuerna. Däremot var man, i stort sett, samstämmig om, att arbetet var tungt och fysiskt slitsamt. Det gällde främst säcklyft, degsättning och utkörning. Dessutom tyckte man, att arbetet också kunde vara mycket stressigt och ryckigt.

I socialt avseende var det mest positiva den gruppsammanhållning och kamratskap som fanns genom gruppens litenhet. Man kände då också trygghet, vilket innebar, att man i diskussioner kunde vara frispråkig och ärlig. De flesta ansåg, att detta positiva klimat också berodde på, att man enbart var kvinnor. Den enda som inte trodde det hade någon betydelse, var kvinnan som tidigare arbetat i bagerier, vilka haft både män och kvinnor anställda. En annan mycket positiv aspekt var självägandet — att de som arbetade i bageriet också ägde det. Det innebar, ansåg man, en demokratisk arbetsform, där alla kände sig lika delaktiga och betydelsefulla, med lika stort ansvar. Det betydde också, att alla, i stort sett, var insatta i alla arbetsmoment, vilket gjorde bageriet mindre känsligt för t ex sjukdomsfall. Möjligheten att i samråd med varandra kunna lägga upp arbets-schemana, så att dessa passade livet utanför bageriet (t ex barn och övrigt yrkesarbete) värderades också högt. Ytterligare en positiv social del i det hela ansåg några att kundkontakterna utgjorde, och då främst de som skedde i den egna butiken.

Den ständiga stressen i arbetet innebar däremot ett stort problem, genom att man inte hann lösa uppkomna konflikter när de var aktuella. De lagrades i stället ovanpå varandra, ända tills någon inte orkade hålla igen. När

konflikterna väl bröt ut, blev de oproportionerligt stora och kanske också missriktade med ånger och skuld känslor som följd. Vid intervjuerna framkom inte direkt vilken eller vilka orsaker som låg bakom konflikterna, men någon nämnde skillnader i ideologi och i engagemang som orsak. Då det gällde själva arbetets uppläggning föreföll man ha samma inställning.

Positiva psykiska aspekter av bageriarbetet som betonades, var att jobbet var personlighetsutvecklande i den bemärkelsen, att man jobbade så nära och intensivt ihop med varandra. Det innebar, att man var tvungen att reflektera över sitt eget sätt att vara ihop med andra. En annan positiv aspekt var uppfattningen, att man kunde arbeta självständigt och därmed känna ansvar i ett jobb, som man också kände som meningsfullt.

Några negativa aspekter på den psykiska sidan nämndes också. Jobbet var inte bara fysiskt stressigt, utan även psykiskt slitsamt. Tankemässigt tog man med sig jobbet hem, vilket inkräktade på den privata sfären och andra aktiviteter. En av kvinnorna som utbildat sig till socialarbetare upplevde också en rollkonflikt. Hon ville inte enbart vara bagerska utan ville också ha med en social dimension i yrket — en kombination som var svår att få ihop. Flera av kvinnorna tyckte slutligen, att de i många avseenden har mött en överlägsen och nedlåtande attityd. Det gällde framför allt från de byggnadsarbetare som skötte ombyggnaden till bageri, samt från enskilda personer som är verksamma i samma centrumlänga som bageriet ligger i. Denna negativa attityd ansåg kvinnorna berodde på, att de just var kvinnor, som dessutom betraktades som lite naiva och amatörmässiga, eftersom de inte passade in i det traditionella företagarmönstret.

I pedagogiskt avseende har arbetet i bageriet inneburit mycket, tycker man. De som inte var bagare innan lärde sig ett nytt yrke och samtliga har fått lära sig att driva ett företag med alla dess olika moment.

Privatekonomiskt uppger tre av de fast anställda, att de fått det sämre ställt sedan de började jobba i bageriet, beroende på, att de inte kunnat ta ut full lön. Den fjärde kvinnan som, innan arbetet i bageriet, mestadels varit hemmafru, tycker att inkomsten gett ett visst tillskott i hushållskassan. Hon påpekade emellertid, att den lön som varit möjlig att ta ut varit mycket liten i förhållande till arbetsinsatsens storlek. För den kvinna som var arbetslös, men som periodvis var timanställd i bageriet, betydde inkomsten inget för den privata ekonomin. Anledningen var, att inkomsten från bageriarbetet inte översteg den summa som hon fick i socialbidrag. Socialbidraget reducerades alltså med den summa som hon fick ut i lön från bageriet. För att hennes ekonomi skulle ha förbättrats skulle hon ha behövt ha en inkomst som ungefär motsvarade trekvartstid, vilket det då inte fanns utrymme för i bageriet.

Inställning till lokalerna

Bagarna var själva med vid planering och utformning av lokalerna, något som alla tyckte var värdefullt, trots att man inte hade så stor erfarenhet på området. I stort sett tycker man utformningen blev lyckad, men att inredningen blev i lyxigaste laget, något som slog tillbaka i form av en skyhög hyra. Det hade varit bättre, om man i större utsträckning själv fått inreda lokalerna, ansåg man.

Efter att ha arbetat i bageriet en tid och fått prova på hur lokalerna fungerade i praktiken, var man missnöjd med följande:

- För lite utrymmen för svalning och packning
- För små förrådsutrymmen
- Butiken i minsta laget
- För långt mellan förråd och bagerilokal
- För lite hyllor
- För varmt om sommaren, dålig ventilation.

Inställning till den arbetskooperativa organisationsformen

Överlag hade man mest positiva erfarenheter av denna arbetsform. Den stora fördelen ansåg man vara demokratin, att alla var lika delaktiga i beslut och hade samma ansvar för bageriet, vilket i sin tur ledde till ökat engagemang. Ytterligare fördelar var, att man blev insatt i alla arbetsmoment och hela tiden hade överblick över verksamheter.

Några svårigheter lyftes också fram. Mycket tid gick åt till att informera varandra, så att alla kunde hålla sig á jour med läget. Man kunde inte heller gå hem och koppla bort arbetet som en vanlig anställd oftast kan göra. Slutligen hade man ofta mött en viss oförståelse i sina kontakter utåt (kunder, leverantörer m fl), när dessa t ex inte fick tag i chefen eller den person som var mest ansvarig. Att kunna prata med vem som helst i olika angelägenheter var man inte van vid.

Framtiden, personligen och för bageriets del

Ingen av bagarna hade vid intervjutillfället några direkta planer på att sluta, trots att arbetet var jobbigt. Framför allt tyckte man det var viktigt att fortsätta, tills bageriet stabiliserats och blev ekonomiskt bärkraftigt, så att inte belackarna fick vatten på sin kvarn. För trots att situationen hela tiden varit pressande trodde man att det skulle ordna sig så småningom.

Kontakten med andra parter

Det är inte en särskilt positiv bild som bagarna ger av de olika parter och organ, som man haft kontakt med. Inställningen grundar sig huvudsakligen på de utomstående parternas förhållningssätt gentemot bagerigruppen under förberedelse- och startskedet, dvs under den period som för bagarna var den jobbigaste.

Kommunen sågs som allmänt ointresserad av att stödja småföretagssamhet och upplevelsen var, att bageriet betraktades som en småpotatis i sammanhanget. Dessutom ansågs kommunen vara oförmögen att hantera anorlunda frågeställningar och alternativa projekt, eftersom man i många avseenden tänkte enkelspårigt och i vissa bestämda banor. Som skäl för att inte engagera sig, kunde man alltid skylla på den kommunala kompetensen, som säger att kommunen inte får gå in och stödja privat affärsverksamhet.

Utvecklingsfonden betraktades som ett organ präglad av byråkrati och pappersexercis och som inte var beredd, att ta några större ekonomiska risker. De gav ett intryck av att mest vara intresserade av större företag, samtidigt som de var skeptiska till icke företagsvana människor. Dessutom föreföll de bli förvirrade, eftersom både etableringen av och målsättningen för bageriet inte följde traditionell företagsamhet.

Göteborgshem uppfattades på ett mer ambivalent sätt. Å ena sidan tyckte man, att bostadsföretaget ville ta åt sig för mycket av äran för bageriets realiserande. I synnerhet om man såg det i skenet av att man tog igen insatserna i form av höga hyror. Å andra sidan var man mycket positivt inställd till den person inom Göteborgshem man arbetade ihop med, och som hade till uppgift att lösa problemet med de outhyrda lokalerna i den centrumlänga i vilket bageriet sedermera etablerades.

Byggnadsarbetarna och de olika slags installationer från Skånska Cement och Göteborgshem som arbetade med ombyggnaden sågs som personer med en överlägsen och nedlåtande attityd gentemot kvinnorna och kanske just för att de var kvinnor.

För övrigt framgår, av intervjuerna, att det var viktigt, att man i sådana här projekt hade kontakt med och hjälp av likasinnade och då både som stöd och inspiration. Dessutom ansåg man, för att underlätta framväxten av lokala produktionsgrupper, att t ex arbetsförmedling och socialbyrå borde inta en mer pådrivande roll, samt att kommunen borde avdela en sakkunnig person som rådgivare för dessa grupper.

Syn på samhällsutveckling och lokal produktion

Samtliga intervjuade menar, att arbetslösheten kommer att fortsätta, eftersom arbetslivet kontinuerligt rationaliseras, mekaniseras, robotiseras och datoriseras och att denna arbetslöshet inte har sin största orsak i ev. lågkonjunkturer. Som motmedel mot denna arbetslöshet ansåg man, att lokala produktionsgrupper kunde fylla en funktion. Visserligen såg man sådana grupper som mindre rationella i traditionell ekonomisk bemärkelse, men som hade andra värden, vilka i socialt och samhällsekonomiskt perspektiv kunde utgöra ett viktigt tillskott. För att få fart på denna utveckling krävdes både att enskilda människor vågade och ville dra igång sådana verksamheter, men att dessa även fick hjälp från olika håll och kanske då främst från "pionjärer", som kunde hjälpa till med ekonomi, byråkrati och sådant.

6.1.5 Gårdstens Bageri — deltagande observation; intryck, kommentarer och reflektioner

Detta avsnitt tar endast upp de resultat från den deltagande observationen som kompletterar den bild som intervjuerna har gett, dvs redovisningen blir likartad med den som gäller för Gårdstensverkstan (se inledningen till kap. 7.1.2).

Arbetet med att få igång bageriet som en försöksverksamhet visade på det viktiga med att från början ha en klar rolluppdelning mellan forskargrupp, kommun och forskningsråd. En stor anledning till att arbetet var fruktansvärt tungrott var, att forskargruppen hade förhoppningar på, att kommunen skulle inta en aktivt drivande roll i projektet, vilket nu inte alls blev fallet. Mycket av energin från forskargruppens sida gick därför åt till att entusiasmera/tjata på tjänstemän och politiker i kommunen. Förespeglingen av kommunen som medhjälpare i projektet övergick gradvis till, att man såg kommunen som motståndare. Detta ledde till, att forskargruppen tog på sig större bördor än vad som från början var meningen. Text ställde man upp med personligt kapital, för att möjliggöra bageriets igångsättning inom rimlig tid.

En ytterligare anledning till svårigheterna med kommunen, var den ofta förekommande omflyttningen av handläggande tjänstemän, vilket medförde problem att förankra projektet i kommunen. En uttröttande faktor var dessutom kommunens schablonmässiga reaktion vid uppvaktningar och föredragningar: "Skriv ner några A4-sidor och skicka in till oss." I stället för att våga ta beslut, överläts ytterligare arbete på forskar-/bagerigruppen, dvs att på ett sofistikerat sätt slippa ta ställning och för stunden bli av med problemet. Vidare uppstod alltid besvikelser över uteblivna, men utlovade, beslut från kommunens och Utvecklingsfondens sida, vare sig dessa kunde tänkas bli av positiv eller negativ art, eftersom detta skapade osäkerhet om hur man kunde gå vidare i sitt agerande.

De största besvikelserna orsakades emellertid av de avhopp som skedde från bagargruppen, i och med det långdragna och sega arbetet. Besvikelserna gällde både själva avhoppet, men framför allt Utvecklingsfonden, som genom sitt agerande, eller snarare brist på agerande, till stor del var orsaken till att intresserade personer drog sig ur projektet.

Av alla dessa svårigheter drogs efterhand den lärdomen, att det är viktigt, att samtidigt arbeta med olika strategier och på olika nivåer, för att inte drabbas av handlingsförlamning och missmod, om stopp eller bakslag inträffar i någon del av arbetet.

Det visade sig också, att den kooperativa organisationsformen skapade osäkerhet hos långivare (Utvecklingsfonden i detta fall). Välkända associationsformer med stort personligt ekonomiskt risktagande inger störst förtroende. Liten vikt läggs vid stora kollektiva insatser i form av arbete.

Sämst utgångsläge har alltså kollektiv eller kooperativ, bestående av personer utan ekonomiska tillgångar eller säkerheter, trots stort engagemang och mycket ideellt arbete.

Vidare framkom det, att det föreligger stora skillnader i ekonomiskt språk och synen på pengars värde mellan fattiga gårdstensbor och kapitalstinna finansieringsorgan. Det innebär svårigheter, att förstå den andra partens inställning, t ex då det gäller synen på ekonomiskt risktagande.

Marknadskrafternas absurda konsekvenser exemplifierades av en i Gårdssten verksam butiksinnehavares vägran att släppa ifrån sig hyreskontraktet för några tomma butikslokaler i den lilla centrumlängan, i vilken sedermera bageriet, trots allt, kunde inrymmas. Hellre betalade han hyra för tomma lokaler än riskerade konkurrens, vilket för gårdstensbornas del enbart innebar nackdelar i form av minskad service och färre arbetsplatser i området.

Inställningen till Göteborgshem från bagarnas sida har präglats av ambivalens. Å ena sidan har de varit positivt inställda till vissa enskilda personer i bostadsföretaget, samt att man under perioder av ekonomisk kris fått lättnader i hyran. Å andra sidan har de varit missnöjda med den, som de tycker, våldsamt höga hyran.

Ambivalenta i sin inställning har de också varit gentemot forskargruppen. Positivt tycker de det har varit med de personer i gruppen, som även efter bageriets tillblivelse, på ett aktivt och genuint sätt, intresserat sig för och engagerat sig i bageriets verksamhet. En mera kylig inställning har däremot växt fram gentemot tendensen att i första hand utgöra ett studieobjekt, som i eget meriteringssyfte förevisas för andra forskare. Dessutom har en viss skepsis utvecklats gentemot studiebesökande forskare och andra experter, där informationsutbytet varit ensidigt, dvs upplevelsen av att besökarna fått erfarenheter och kunskaper sig till del, utan att bagarna själva fått så mycket igen.

En viss besvikelse har också växt fram över, att gårdstensborna inte i tillräckligt stor omfattning köper sitt bröd i områdets egna bageri och därmed underlättar dess överlevnad. Därför har man tvingats konstatera, att den lokala marknaden är otillräcklig och att försäljningen i stället till största delen sker utanför Angered, dvs i centrala Göteborg. I och med detta förhållande har man ibland ifrågasatt bageriets läge och menat, att det skulle varit bättre om detsamma legat mer centralt, eftersom det är där kunderna finns. En egen butik i centrum har också allvarligt diskuterats.

Tillfredsställelse har man däremot upplevt över den solidaritet och det stöd, som vänner, bekanta och ideologiska fränder har visat både i det dagliga arbetet och i krissituationer. Positivt tycker man också det har varit med de studiebesök, där man har haft konkreta erfarenhetsutbyten med likasinnade grupper. Mycket värdefullt för bageriets del har också engagemanget i den s k nykooperativa rörelsen varit. Kontakten med och arbetet i denna rörelse, både på lokal och nationell nivå, har inneburit ett stort moraliskt och ideologiskt stöd för bagarna och deras kamp för bageriets överlevnad.

Det kanske klaraste uttrycket för bagarnas vilja att bageriet skall fortleva har visat sig genom det myckna övertidsarbete som man ej kunnat ta ut lön för och att man under "dåliga" månader inte ens kunnat ta ut full lön för ordinarie arbetstid. Detta betyder, att de ideologiska drivkrafterna har haft och har oerhört stor betydelse och att dessa överskuggar de privat-ekonomiska. Emellertid har en stilla förhoppning kunnat skönjas, att man så småningom skall få lön för mödan.

Konflikter inom bagerigruppen har naturligtvis förekommit, både stora och små. Framför allt har de bakomliggande orsakerna varit följande:

- Ideologiska skillnader som visat sig i olika inställning till hur mycket ideellt/obetalt arbete som kan accepteras av de enskilda bagarna.
- Skillnader i yrkesskicklighet och läggning. En del jobbar snabbare än andra, vilket kan utgöra ett irritationsmoment i stressade situationer.
- Skillnader i arbetsuppgifter. Någon eller några har tvingats till att ta på sig mera av vissa arbetsuppgifter, pga olika färdigheter. Det har bl a gällt brödtutkörning, bokföring, handhavandet av studiebesök och externt kontaktarbete.
- Skillnader i upplevt ansvarstagande. Någon eller några upplever sig ha och upplever sig få mer ansvar än andra i gruppen.
- Skillnader i förhållanden utanför arbetet i bageriet. Har man hemma- varande barn bestäms den egna arbetstiden i viss mån av detta, vilket innebär svårigheter att rättvist kunna fördela alla arbetsmoment. Detta gäller även om man har annat tidsbundet arbete. Man kan då t ex inte arbeta över, om så skulle behövas, utan den delen får då tas av de som kan.
- Det latent och ibland öppet uttalade hotet att sluta i bageriet när situationen varit pressande. Detta har ytterligare lagt sten på bördan.
- Oklara principer angående utbetalning av dels inestående lön och dels obetalt övertidsarbete. Frågan aktualiserades när en, av de från starten medverkande, bagare annonserade sitt utträde ur verksamheten.

Denna förekomst av konflikter har varit påfrestande på två sätt. Dels har konflikterna i sig varit jobbiga, men dessutom har man upplevt det som påfrestande, att i olika sammanhang hålla en glättad fasad utåt. Det har gällt vid studiebesök, seminarier och konferenser, dvs vid tillfällena då det har varit viktigt att propagera för verksamheten och dess bakomliggande ideologi.

Drygt två år efter bageriets start drog sig två anställda ur bageriet. Den ena, kvinnan från Gårdsten, som varit med från bageriets start, gjorde det framför allt av två skäl. Det ena var att hon inte ansåg, att bageriet organisationsmässigt fungerade tillfredsställande. Det andra skälet var ett missnöje över utebliven lön. Bakom dessa uttalade skäl låg också sannolikt en press från maken, att hon borde söka sig ett annat jobb, som gav ett större ekonomiskt utbyte. Under våren -85 har också kvinnan sökt sig till Volvo och förmodas få en anställning där under sommaren. Den andra kvinnan, som kom in under ett senare skede och arbetade i knappt ett år, drog sig ur eftersom hon var starkt missnöjd med arbetssituationen. Hon kände sig inte tillräckligt accepterad av vissa i gruppen och tyckte bl a att toleransnivån var för låg då det gällde kunnande och skicklighet i det löpande arbetet. När problemen diskuterades tyckte hon sig mötas av oförståelse, en oförståelse som i och för sig uppenbarligen var ömsesidig mellan dem det gällde.

6.1.6 Gårdstens Bageri — intervjuer

Raija, heltidsarbetande i Gårdstens
Bageri

Raija är en kvinna på drygt 30 år, med finländsk bakgrund. När hon var 6 år flyttade hela familjen från jordbrukarlivet och Finland, och var bosatta lite varstans i Västsverige. Så småningom slog man sig ner i Mölndal. Fadern började jobba på Papyrus och modern på lasarettet. För Raijas del blev det fråga om olika slags utbildningar varvat med olika slags arbeten: gymnasieskola, sekreterarskola, kontorist och kassörska i Finland, läkarsekreterare i Göteborg, universitetsstudier i engelska, städerska, återligen läkarsekreterare, vuxengymnasium, Socialhögskolan och så det senaste då — Gårdstens Bageri.

Raija bor i centrala Göteborg, i en stadsdel, som heter Haga. Hennes inställning till denna stadsdel, till Gårdsten och en eventuell flyttning till Gårdsten uttrycker hon så här:

”Jag bor i Haga, för jag gillar att bo i en sån liten stadsdel med småskalig bebyggelse. Sen är det ju väldigt centralt och jag är ju bekväm av mig. Jag vill inte gå långt och vill ha spårvagnen utanför dörren. Trots att jag nu har långt till jobbet vill jag ändå bo mitt i stan och ha nära till allting. Jag har väldigt svårt för att tänka mig, att bo i Gårdsten. Det skulle kännas som om jag vore avskuren på något sätt från det jag vill ha runt omkring mig. På något sätt har jag en inre rädsla som väldigt mycket handlar om min person. Det är att man skulle bli bortglömd. Jag har den där känslan att jag vill vara i händelsernas centrum. Visserligen händer det en massa saker i Gårdsten också, men jag tror inte jag skulle klara av att bo där. Det är klart att det är fin natur runt Gårdsten, men sån där friluftsmänniska har jag aldrig varit. Har jag velat ta mig ut, så går det ju, för det finns ju kommunikationer.

Det som möjligen skulle få mig att flytta ut skulle vara om jag hade mer av mina bekanta runt omkring mig, att det fanns mer människor som jag kunde umgås med på nära håll och på bekvämt avstånd. Och då sådana som jag redan känner. Visserligen tror jag, att jag skulle få nya bekanta, men jag tror det skulle ta tid att få djupare kontakt. Jag har redan väldigt många sådana där ytliga kontakter, men inte så många sådana där väldigt nära. Om jag skulle flytta till Gårdsten, så är det den sociala dimensionen som är avgörande. Det är inte själva den fysiska miljön som skrämmer mig, utan det är i stället den här sociala biten”.

Anledningen till att Raija så småningom blev engagerad i bageribranschen var, att hon i sin praktikperiod på Socialhögskolan ville göra något annorlunda:

”När jag gick på Socialhögskolan ville jag pröva på någonting annat än den vanliga socialsvängen. Jag hade inte lust att jobba på socialbyrå eller på den vanliga socialarbetarjobben. Visserligen började jag på Socialhögskolan, för att jag var intresserad av sociala jobb, men inte av just den här byråkratsfunktionen, att man blir socialbyråkrat. Jag ville jobba på en mer jordnära nivå, ihop med människor, inte att sitta på ett kontor med folk, som kommer på bestämda besökstider.

När Marianne och jag blev tipsade om det här forskningsprojektet, så ringde vi ut, och det verkade ju vara väldigt intressant det här med arbetsplatser, och att just jobba i ett sådant område som Gårdsten, trots att jag inte skulle vilja bo där. Så just det här med arbetslivets villkor och dess olika funktioner har alltid intresserat mig. Projektet Arbete och bostad i Gårdsten låg ju då väldigt nära till hands för mig. Projektet var också så konkret på något sätt, att man hade ett bestämt problem att gå ut ifrån, som att t ex någon var arbetslös, vilket sedan i sin tur kunde skapa en massa nya problem. Den problematiken var mer handfast, jämfört med, att man började från andra hållet med dom psykiska och sociala problemen som utgångspunkt för någon slags terapeutisk situation. Ja, det var så jag tänkte och det var det som gjorde, att jag blev intresserad av projektet. Så på hösten 1980 gjorde vi vår första praktik ute i Gårdsten. Jag kommer ihåg, att vi var väldigt entusiastiska när vi började”.

Erfarenheterna från praktikperioden och kampen för att få igång bageriet
erinrar hon sig med blandade känslor:

”Jag blev väl lite mer realistisk och kanske nedtryckt med tiden, när jag såg alla svårigheter, som jag inte hade insett innan. Fast jag har ju lärt mig väldigt mycket på den tiden som gått, sedan jag började i projektet. Projektet i sig var väldigt bra och just för att det täckte så väldigt många områden och hela skalan från den lilla människan och upp till beslutsfattarna. Men ibland har jag tänkt, att om jag hade vetat, att det skulle bli så jobbigt, som det blev, så hade jag inte hoppat på det. Det har varit så ini helvete jobbigt vissa perioder. Så har det ju hänt roliga grejor, som vägt upp det negativa, och då har stämningen svängt igen”.

Att Raija så småningom gick in som ordinarie bagare i bageriet, trots att det från början inte var meningen, berodde på, att hon blev mer och mer engagerad, samt att hon kände ett ökat ansvar för att bageriet förverkligades — i synnerhet efter allt förberedelsearbete som lagts ned. En kurs i företagsekonomi, frågan om personliga ekonomiska insatser, ökade kunskaper i och om bageribranschen, var några faktorer som ledde till beslutet, att gå in som bagare på heltid. Sedan följde en hektisk tid:

”Från Sommaren -82, dvs ett halvår innan bageriet startade, gick ju allt med en rasande fart, från det, att vi haft ett möte på Göteborgshem fram till november. Den tiden försvann bara och vi hade mycket att göra allihopa. Helt plötsligt stod man där i lokalen med all utrustning och inte visste någonting. Det var jävligt pressande alltså. Alla kände vi, att 'Vi behöver ledigt. Vi behöver andhämtning. Vi vill ha paus'. Men inte hade vi tid med det, utan det skulle in pengar fort, för hyrorna låg och väntade och allt annat. Det var fruktansvärt jobbigt, och efter det att vi hade hållit på ett par månader, så klappade vi ihop en efter en på något sätt. Man blev förkyld och så. Vi blev sjukskrivna allihopa, men en i taget. För vi visste det, att vi inte kunde vara det samtidigt, utan vi styrde det också”.

Efter att ha arbetat i, och med, bageriet i omkring ett år säger hon bl a så här om jobbet:

”Bageriarbetet innehåller naturligtvis många positiva saker, och en av dom är, att man jobbar så nära inpå varann, så att man utvecklas som person. Man får liksom hela tiden kritik och uppmuntran ifrån dom som man jobbar ihop med. Man får då tänka efter vad man är för person, och vad man är inför sig själv, och inför dom andra, hur man är som arbetskamrat, hur man fungerar i lag och hur egoistisk man

kanske är. Ständigt tampas man med det här, att ta hänsyn och ibland bara tänka på sig själv. Hela tiden bearbetas man, och det är det mest positiva i bageriet tycker jag.”

En annan positiv sak som jag har upptäckt är ju förstås hur roligt det är att baka bröd. Det visste jag inte innan vi kom igång.

”Det mest negativa med det jobbet har blivit, att man inte hinner med omvärlden. Man hinner inte med privatlivet, eller det som egentligen borde hända efter arbetstiden. Hela ens vardag, och hela ens fritid upptas av allt det här. Hela tiden går man omkring och mal och på nätterna ligger man och tänker. Det har blivit alldeles för mycket av det ibland.

”Sedan är jobbet väldigt stressigt också, och det är det för jämnan, på alla plan, både stress i arbetssituationen och stress när man skall köra ut. Den största stressen är väl, att det här ska gå ihop på något sätt. Hela tiden har man den här stressen, att man ska framåt, och att man jagas framåt. Man kan inte stå still, och man måste ändra på saker. Hela tiden måste man ha den där rörelsen framåt. Man kan aldrig ligga på latsidan, utan saker måste ändras hela, hela tiden.

Men i och med den ständiga stressen finns ju risken, att det uppstår konflikter. Och det gör det. Först så går det en period då allting är jättebra, men sen går man och samlar på sig på något vis och konflikterna ackumuleras. Anledningen är väl, att vi är så rädda om varandra, och så himla rädda, att någon av oss ska tröttna och inte orka mer. Därför sparar man nog lite grann på kritiken och dom hårda orden, och går i stället omkring och samlar på sig. Till slut blir det såna stora proportioner, att man häver ur sig både det ena och det andra, som då kanske inte alls har med sammanhanget att göra just då, som man i stället borde tagit upp vid det tillfället det gällde och då i lite mindre proportioner. Dom här grejorna har vi nog ganska svårt för att hantera. Men visst har vi ibland tagit upp den typen av problem, och vissa möten har blivit väldigt uppslitande, och man har gråtit och så. Vi sväljer ju inte problemen. Vi kan ju inte bortse ifrån, att dom finns, utan att dom måste bearbetas, så att det blir en ändring på vissa saker, tills man blir nöjd. För det mesta går det ju att ändra”.”

Trots alla svårigheter är Raijas framtidstro fylld med tillförsikt:

”Jag tror, att det ordnar sig. Det kommer att gå ihop, men det tar väl tid. Kanske inom ett halvår eller så... Ja, det ordnar sig nog det här. Fast det känns lite svårt ibland, att tro det, men än har jag inte gett upp hoppet i alla fall. Ska man se ännu längre fram i tiden, så skulle jag gärna vilja se, att man kunde föra de här idéerna vidare på något sätt. Det är svårt att säga hur, men kanske genom att man fick möjlighet att berätta om det här på olika ställen, så att det skapades andra liknande verksamheter.”

Marianne, heltidsarbetande
i Gårdstens Bageri

Marianne, som är drygt 30 år, är född och uppvuxen i Göteborg och har de senaste 20 åren bott i de västra stadsdelarna, V. Frölunda och Tynnered. Hennes far har varit yrkesmusiker under större delen av sitt liv, medan hennes mor varit hemmafru. Marianne har två barn och är numera ensamstående. Sitt första barn fick hon vid 16 års ålder, så då var hon

först hemmafru i ett par år. Sedan gick hon en socialkameral utbildning, varefter hon började arbeta på ett försäkringsbolag. När hon jobbat där i 7 år, fick hon sitt andra barn. Efter en tid började hon studera på nytt. Först läste hon in vuxengymnasiets sociala linje, och sedan började hon på Socialhögskolan. Det var där hon lärde känna Raija, vilket på sätt och vis utgjorde första steget till att de båda hamnade i bageribranschen:

”Det var en ren slump att hon och jag råkade hamna vid samma bord när vi satt och snackade på raster och så. Då visade det sig, att vi hade rätt mycket gemensamt. Vi satt och pratade om sådana där fantasier och drömmar, om vad vi skulle vilja göra efter skolan och hur vi skulle vilja jobba. Det visade sig då, att det var mycket gemensamt i våra tankar. Det var mycket i stil med det här bageriet, att göra något konkret, som hade med arbete att göra, och att arbeta ihop med människor på samma villkor, och inte sitta på t ex en socialbyrå och ha skrivbord och lagparagrafer emellan sig.

”Att vi kom i kontakt med projektet lokal produktion, berodde alltså på, att vi ville göra något annat än att vara på en socialbyrå under vår praktikperiod. Raija kände nämligen en kille på Chalmers, som tipsade henne om det här i Gårdsten. Vi informerade oss först om projektet, innan vi bestämde oss. Ja, sen var vi då praktikanter i projektet i ett halvår. Vi fortsatte att jobba med dom frågorna efter praktiken, för vi tyckte det var så roligt. Och om jag får säga vad jag tyckte, så tyckte jag det kändes dumt, att bara sluta, för jag ville vara med tills det blev något av vårt arbete. Från början var det ju inte tänkt, att vi dvs Raija och jag skulle jobba i bageriet. Det dröjde ju rätt länge innan vi kom fram till det. Först så jobbade ju vi ihop rätt länge med den bagerigrupp, som skulle driva bageriet. Det var ju meningen, att Raija och jag bara skulle vara med och hjälpa till lite i början, precis som forskargruppen, men sen blev det ju så, att bagarna hoppade av en efter en, och då bestämde vi oss för att vara med och jobba i bageriet. Det kommer jag ihåg; när vi skulle upp till Utvecklingsfonden och diskutera lån och inte hade några bagare med oss, då sa vi, att vi fick bli bagare. Innan hade vi inte sagt det, men sen blev det så”.

Det drygt två år långa förberedelsearbetet innan bageriet kom igång med sin verksamhet beskriver Marianne så här:

”Det här förberedelsearbetet har varit fruktansvärt jobbigt, och upp och ner, och tagit väldigt mycket på energin. Samtidigt har jag ju lärt mig väldigt mycket på det, vad det finns för olika kontakter, och vad man behöver, om man nu ska starta något nytt, och annat efter det här. Man har ju lärt sig av sina misstag, att si och så gör man inte, och dom och dom ska man vända sig till. Det skulle nog gå lite lättare nu tror jag, för nu vet man ju lite hur det fungerar. Innan hade jag ju inga sådana kunskaper. Det har varit både på gott och ont.

”Att inte jag hoppade av medan andra gjorde det under förberedelserna, berodde nog på, att jag befann mig i en helt annan situation än vad dom som hoppade av gjorde. Jag gick ju på skolan, och visste hela tiden vad jag skulle göra, medan dom andra var arbetslösa och hade myndigheter som tryckte på. Dom var tvungna, att skaffa sig jobb och försörjning, vilket då gjorde, att dom inte kunde vänta för länge. Det var ju väldigt osäkert om bageriet skulle komma igång, och om dom då skulle våga satsa på det här.

”Sen är det väl kanske en fråga om uthållighet också. Att gå arbetslös ett halvår är rätt länge. De flesta av bagarna var ju också med ett halvår, innan de hoppade av. Sen kanske det också var lite missuppfattningar och sådant, att dom trodde, att det skulle bli något slags kommunalt företag, och att dom skulle bli mer eller mindre

anställda, ha tryggad anställning och få lön... Dom hade nog inte riktigt förstått det hela tror jag. Framför allt gällde det nog dom här fösta polackerna som var med”.

Om erfarenheterna från själva bageriarbetet, med allt vad det tillhör säger Marianne bl a så här:

”Det mest positiva är den kamratskap och sammanhållning som finns, och den anda som råder oss emellan, som jobbar här, just det här att alla är delaktiga, att alla har samma ansvar, och att alla är insatta i allting och känner sig lika betydelsefulla, att alla hela tiden kan påverka sin arbetssituation och göra någonting för att förändra och förbättra, efter vad man tycker, att man verkligen känner det. Det kan man ju inte på andra arbetsplatser i samma grad.

”Man kan inte heller påstå, att vi skulle ha några större konflikter inom gruppen. Fast det är klart, att när det är väldigt, väldigt stressigt blir man ju på dåligt humör, och då blir man väldigt lättprovocerad, och då händer det ju att vi ryker ihop. Det har bara hänt ett fåtal gånger, att vi så där öppet har grälat och skrikit åt varann, men det har bara gällt Raija och mej, inte dom andra. Då blir det mer, att man går och muttrar, och sen blir det i stället en massa snedheter. Det har vi ju tagit upp på våra möten och förklarat varför det blir så eller så. I stressen hinner vi ju inte ta upp det, just det här, att man slänger ur sig något spydigt och sen springer vidare. Det är också väldigt lätt gjort, att slänga ur sig något, när man sedan har möjlighet att t ex kuta ut i affären. Då blir det inte, att man tar upp det. Sen går man ju och funderar över vad hon sa egentligen, och då tar man upp det på mötet i stället.

”Annars tycker jag, att det inom gruppen är så, att det är vi tre, Raija, Birgitta och jag som styr väldigt mycket rent ideologiskt, vad vi står för och hur vi ska agera utåt, då det gäller kontakter och initiativ. Det är vi tre, som går ut med dom här arbetskooperativa idéerna, medan Paula där är passiv. Hon har aldrig uttryckt några åsikter i den vägen. När vi snackar om sånt på möten, så säger hon inte så mycket. Hon har inte så väldigt mycket egna åsikter om såna grejor. Antagligen känner hon sig osäker. Också om hon nu inte tycker som vi, så tror jag inte hon säger det, utan sitter och håller tyst om det. Jag tror, att hon sitter och tänker en hel del, som hon inte säger, men under den tid som vi har arbetat ihop, tycker jag ändå, att Paula har blivit mycket tuffare och säger mera ifrån.

”Det negativa just nu med bageriet är väl, att det inte går ihop ekonomiskt, och att man hela tiden får kämpa och trycka på, och hela tiden känna sig stressad. Man får jobba, och ändå vet man, att hur mycket man än jobbar, så går det ändå inte riktigt ihop. Man stressar och bakar och bakar, och man kanske inte får sålt allt man har gjort. Man vet, att man har gjort så mycket man har kunnat, och ändå, att det inte går ihop. Det är ju väldigt nedslående stundtals, tycker jag. Sen att man har så mycket att kämpa emot i form av fördomar och dumheter, som man ständigt hör från folk, som har en massa förutfattade meningar om oss.

”Det är väldigt jobbigt med det här, att vi skulle vara ett kommunalt företag, och att vi hela tiden får stöd från staten, och att vi är lite halvknäppa. Så många är, tycker jag mig ha märkt, liksom lite roat överlägsna på vår bekostnad. Det är hela tiden mycket man får reda ut av missförstånd, som man upptäcker hos folk. Jag tror att folk inte ser det här som ett riktigt företag, utan att det är någonting på skoj, och att vi inte behöver anstränga oss så mycket, därför att vi har vårt på det torra ändå. Det känns så orättvist, eftersom vi jobbar så väldigt för att det här ska gå vägen. Det måste väl bero på, att dom inte har fått tillräcklig information, när dom har läst vad som stått i tidningarna, eller så har dom missuppfattat den”.

Eftersom Marianne bor i en stadsdel i västra Göteborg, och Gårdsten ligger ca 13 km nord-ost om centrum, får hon en lång resväg:

”Det tar 1 timma och 20 minuter, att ta sig hemifrån till jobbet med bussar och språvagn. När jag åker hem, så tar det minst 1,5 timma. Ibland kan det t o m ta mer om jag får vänta och så. Varje dag lägger jag ner nästan 3 timmar på att resa. Det är ju inte klokt... Då kan man ju fråga sig varför jag inte flyttar till Gårdsten, men det vill jag inte. Jag vill inte bo här. Det gäller även om jag inte haft barnen. Jag skulle absolut inte flytta hit ändå. Om jag bodde här i en vanlig liten lägenhet, skulle jag känna mig otroligt isolerad och borta från omvärlden.

”Jag skulle kunna tänka mig att bo här, t ex om man hade byggt kollektivhus, att det fanns sådana alternativ. Då kanske det inte skulle varit så främmande. Det betyder ju en del, att man har människor runt omkring sig, som man känner. Den här miljön, som den är nu, inbjuder ju inte precis till kontakter människor emellan. Kommer man då som nyinflyttad hit, så har man det inte så lätt. Jag tror ju, att det är annorlunda för dom som har bott här sedan det var nybyggt. Dom känner säkert många”.

Angående framtiden, både för bageriets del, och för Marianne personligen, säger hon så här:

”Framtiden för bageriet ... ja, jag tror, att det kommer att vara kärvt ett tag till, men jag tror, att vi har tiden för oss. Bara vi orkar att hålla ut, så tror jag, att det kommer att gå bra så småningom.

”Min egen framtid i bageriet vet jag inte så mycket om just nu, men jag tror inte jag kommer att jobba här i evighet. Jag har inga direkta planer på att göra någonting annat just nu, men att vara kvar här väldigt länge ... nej, det tror jag inte. Jag skulle i stället vilja utveckla lite fler sådana här grejor och jobba med sådana här frågor, som har att göra med alternativa idéer. Jag vill ju jobba kvar tills bageriet står på en stabil grund. Det är ju inte så, att jag skulle kunna springa härifrån och bara lämna det. Samtidigt känns just det lite betungande, att man inte bara kan göra det. Nu när man väl har gått in i det, så måste man på något vis vara med och se till att det fungerar och så. Jag tycker jag känner ansvaret att det här måste gå vägen. Det känns nu, att det ligger på oss att ro det här iland. Om det skulle gå i konkurs, så har *dom* ju det att säga — 'det är ju ingen idé, det går ju inte'! Just det provocerar en, enveten som man är. Jag skulle ju aldrig drömma om att ge mig godvilligt”.

Paula, gårdstensbo och heltids-
arbetande i Gårdstens Bageri

Paula är en kvinna på knappt 30 år, född och uppvuxen på den finländska landsbygden. Hennes föräldrar är jordbrukare och hennes far arbetar dessutom med fiske under höst och vinter. Paula är utbildad bagerska, gick på yrkesskola i 2 år, arbetade sedan på några olika bagerier under en sammanlagd tid av ca 5 år.

När hon var 22, gifte hon sig, fick barn och blev hemmafru. 1979 flyttade familjen till Sverige och Gårdsten. Hennes man hade dessförinnan i två perioder på ett år vardera varit bosatt i Göteborg. Han arbetade bägge perioderna på Volvo, vilket han fortfarande gör. Anledningen till att de flyttade från Finland, var inte att de inte kunde få jobb i Finland, utan mera

för att se hur det var att bo i Sverige. De blev kvar och har hela tiden bott i Gårdsten. Om Gårdsten tycker Paula bli så här:

”Vi trivs här. Det är bra, att det är så nära till naturen, för vi är ute och promenerar och cyklar omkring ganska mycket. Jag kan inte påstå att någonting är direkt dåligt här. Det skulle möjligen vara det här med barnens lekplatser, att hundar och katter springer lösa och utträttar sina behov i barnens sandlådor. Det är ju ganska tråkigt också på den här sidan av Gårdsten där vi bor. Husen är byggda i så långa längor med en lång gång i mitten. Och jag kan inte förstå, varför man har byggt så tätt här, med så mycket mark som det finns i Angered, men vi trivs bra här och tänker inte flytta härifrån”.

På hösten -81, ett år innan bageriet kom igång, tog Paula kontakt med forskargruppen. Hon hade då varit registrerad som arbetssökande hos Arbetsförmedlingen några månader, och det var genom denna hon tog kontakt med projektet. I väntan på att bageriet skulle kunna starta, gick Paula ett par AMS-kurser, först i svenska för invandrare och sedan en verkstadsmekanisk kurs. Själva förberedelsearbetet upplevde hon inte så jobbigt, eftersom hon helt enkelt inte kunde delta så mycket, dels beroende på, att hon gick dom här kurserna och dels på att hon inte kunde så mycket svenska. När bageriet väl kom igång, började Paula jobba för full maskin. Efter att ha arbetat där i ett år säger hon om jobbet:

”Det som är bra med bageriet, är att det är så litet, att man känner alla arbetskamraterna. Man vet också hela tiden vad som är på gång, för man är med i alla arbetsmomenten. Man vet precis hur allt ligger till. Det är roligare att arbeta på ett sådant här ställe, där man är mer självständig och mer känner ansvaret för att det skall gå ihop. Det är åt sig själv, som man arbetar, till skillnad då från en vanlig anställning, där man enbart gör det arbete, som man har blivit tillsagd att göra och sen slutar. Det är mycket bra, att alla kan arbeta med allt och inte enbart med vissa arbetsmoment dagarna igenom. Om någon blir sjuk, blir det inte en sådan panik som det annars skulle bli, om någon var borta, och som då enbart hade arbetat med och ansvarat för ett visst arbetsmoment. Då skulle det nog gå åt helvete om inte någon kunde ugnen, baktider eller något sådant, så att brödet inte blev färdigt i tid. Nu när alla kan göra allt, så gör det inte så mycket om någon blir sjuk, för det är alltid någon annan som kan hoppa in.

”Annars tycker jag, att den största nackdelen med bageriet just nu är, att det blir så mycket övertidsarbete, och att vi inte kunnat ta ut så mycket lön, trots övertidsarbetet och lördagsarbete, kort sagt, mycket arbete och lite lön. Dessutom är det jobbigt med det här pappersarbetet som man inte sysslat med tidigare och att jag ibland pga språksvårigheter inte förstår vad som står i olika papper”.

Paula och de andra bagarna medverkade vid utformningen av lokalerna vid den ombyggnad som skedde. Betydelsen av detta enligt Paula.

”Att vi själva varit med vid planeringen tror jag har varit bra, men å andra sidan har vi ju inte arbetat så mycket i bageri, att vi har kunnat dra nytta av det. Jag har visserligen gjort det, men dom bagerierna var opraktiska och låg i gamla byggnader och så. Jag tycker, att det fungerar rätt bra här. Det är bara förrådet som är för litet och att det inte finns tillräckligt med plats för brödet när det skall svalna och förpackas”.

På frågan om hur hon ser på sitt fortsatta engagemang i bageriet säger hon:

”Ja, det ser ut som om jag kan jobba kvar här i bageriet, för nu när Anne har börjat skolan, så stannar vi i Sverige och vi trivs i Gårdsten och tänker inte flytta någon annanstans. Det är en perfekt arbetsplats för mig. Det är nära hem. Arbetet är precis ett sådant som jag vill ha, och vi i bageriet lägger själva upp våra arbetsplaner, så att det passar med barnpassning och annat”.

Birgitta, halvtidsarbetande i Gårdstens Bageri och halvtidsarbetande på ett föräldrakooperativt daghem

Birgitta är strax under 40 år. Hon är född och uppvuxen i Halmstad. Först utbildade hon sig till barnsköterska och jobbade med det i några år. Därefter gick hon en fritidspedagogutbildning i två år och arbetade som sådan i ganska många år i några olika städer i Sydsverige. Hennes fasta punkt blev så småningom Göteborg, där hon först läste dramatik och sociologi i ett par terminer, innan hon återigen började jobba som fritidspedagog, en anställning hon behöll tills bageriet körde igång.

Birgitta bor i centrala Göteborg, i Masthugget, och där trivs hon. Hennes syn på Gårdsten, och hur det skulle vara att bo där:

”Om jag skulle bo där, skulle jag tycka det var bra med all natur som finns runt om, och att den är lättillgänglig. Jag har varit ute i den lite grand, och det verkar vara jättefint. Det finns sjöar och allt. Ur det perspektivet tror jag, att jag skulle trivas där. Men något mer, som är bra ... nej, jag har svårt att se något mer. Området är ju nästan alldeles nytt, och allt är byggt samtidigt under en viss period. Alla hus är då lika gamla och ser likadana ut, till skillnad från andra stadsdelar, som är byggda under olika tidsperioder. Där har det då blivit olika stilar och typer på husen. Nej, felet är, att området så som det är för konstruerat, att det är några, som har tyckt och bestämt, att ’nu behövs det mer bostäder’. På så vis har inte området blivit byggt utifrån de människors behov, som ska bo där. Om jag skulle flytta till Gårdsten, skulle jag endast göra det om man var flera och skapade någon form av boendekollektiv’.

Det var genom ett flygblad på Angeredsteatern, som Birgitta fick kännedom om bageriprojektet i Gårdsten. Hon ringde och anmälde sitt intresse, att delta, och några månader senare, när några i arbetsgruppen hoppat av, började hon delta i planerings- och arbetsmöten. Det främsta skälet för att hon engagerade sig, var att bageriet skulle drivas som arbetskooperativ, och att det var ”något nytt”. Om förberedelsearbetet säger hon:

”Själva förberedelsearbetet tyckte jag inte var jobbigt, utan jag tyckte mer, att jag lärde mig mer på det hela tiden. Det var intressant för mig, att lära mig hur det fungerade med kommunen, Utvecklingsfonden osv. Jag träffade ju också nya människor i olika sammanhang, som jag inte kommit i kontakt med tidigare, både inom projektet och med människor utanför som projektet kom i kontakt med. Men jag tyckte nog, att det tog längre tid än vad det egentligen skulle behöva. I och med att jag hade mitt andra jobb, så kunde det för min del ta i princip hur lång tid som helst. Fast jag märkte ju själv alla dom här svårigheterna med att få med etablissemangen på noterna, att få stöd och hjälp från kommunen och andra instanser. Jag tror, att det mest beror på, att man inte är van vid den här formen av produktion, och att människor tar egna initiativ.

”Sen tror jag också, att när dom inte har kontakt med de människor, som vill jobba i sådana här grupper, måste dom ha papper att gå efter. Har dom inte det, så tror man inte på det. Man tänker så enkelspårigt och i vissa bestämda banor. Så var det ju i vår kontakt med Utvecklingsfonden t ex. Det gick inte in i deras mallar, och då var dom helt förvirrade, eller väldigt mycket i alla fall. För att vi då skulle få låna pengar, tvingade dom in oss i sina fällor”.

Hur tycker då Birgitta att själva arbetet i bageriet fungerar?

”Det mest positiva med att jobba i bageriet, är att jag ser helheten med bageriet, att jag är delaktig i varenda bit, från allt vad det innebär, att göra degar till att sköta kontakterna utåt, som att distribuera brödet och kontakta kunder, både när jag kör ut bröd och när jag säljer här i affären, samt bokföringsarbete och allt annat.

”Det som inte är så bra, är att det är så stressigt. I och med att man måste hinna med att baka brödet till en viss tid. Det är alltid mycket att göra. I början var det också fysiskt påfrestande. Det var när jag var ovan vid dom tunga degarna och att knåda brödet. Det tycker jag inte nu längre. Men det känns ju, när man ska forma 130—140 hålkakor och när man ska göra väldigt många frallor, dvs när man gör samma arbetsmoment länge. Jobbet hinner aldrig bli monotont för det. Det rör sig högst om en halvtimme med samma arbete. Sen blir det något nytt.

”Det är klart, att när det är stressigt, så kan det ju uppstå konflikter oss emellan. Sedan ligger det ju i själva stressen, att man inte hinner ta upp konflikter, utan det är bara att knåda på egentligen. Man kanske skäller och svär lite... I början diskuterade vi lite hur vi fungerade som grupp, men sen har det inte blivit så mycket. Det är ju typiskt. Det är så viktigt med allt det andra, att det fungerar så den här biten med att ta upp och diskutera hur stämningen är i vissa lägen. Det har vi inte hunnit med så mycket. Det kanske inte behövs, för jag tror, att vi har ungefär samma reaktionsmönster. Man känner igen sig och tänker inte så mycket på det då”.

Eira, deltidsarbetande vikarie i Gårdstens Bageri under ca 1 år

Eira, ensamstående kvinna med 4 barn, bodde i Lövgärdet, som är en grannstadsdel till Gårdsten, mellan 1973 och 1983. Hon har bl a jobbat som kontorist och taxichaufför. När hon kom i kontakt med bageriet hade hon gått arbetslös i ett halvår, efter att ha avslutat en kontorsutbildning på AMU. Det var genom en bekant, som Eira fick nys om bageriet och att de behövde hjälp framför allt under invigningen. Sedan blev det, att hon hoppade in som vikarie, när så behövdes. Hennes upplevelse av att jobba i bageriet beskriver hon bl a så här, och jämför även med ett löpande bandjobb på Volvo:

”Ett jobb på Volvo är ju ansträngande på det viset, att man hela tiden måste vara i produktion just genom att bandet styr. Det är ju skillnad här i bageriet. Här är det inget band som driver på. Jag har ingen stress på mig på det viset. Jag är i stort sett lika utvilad när jag åker hem, fast jag då har jobbat. En Volvo-arbetare, han är ju så slut när han kommer hem, att det bara blir att pusta ut och sen lägga sig. När jag kommer hem från bageriet, så är jag lika aktiv ändå, trots att jag har jobbat i bageriet i 6 timmar, plus det då, att jag kanske har gått upp halv fem. Trots att jag ibland kan tycka, att det har varit jättejobbigt och mycket att göra i bageriet, så känner jag inte den där tröttheten av att ha stressat. Det är i stället en sådan där skön trötthet, att jag verkligen har åstadkommit något.

Jag trivs ihop med alla. Alla är trevliga och bra att jobba ihop med. Man kan sitta och diskutera personliga saker med dom. Jag tycker det är fin gemenskap. Det har inte heller funnits några större konflikter, efter vad jag förstår. Jag tycker också det är väldigt viktigt, att man har en bra arbetsgemenskap på en sådan här liten arbetsplats, i och med att man jämt och ständigt är i kontakt med varandra. Hade man inte den skulle det inte fungera”.

Rent ekonomiskt betydde inte bageriarbetet något för Eiras del, eftersom deltidsarbetet inte ledde till någon högre inkomst:

”För min del har arbetet i bageriet i ekonomiskt avseende gjort varken till eller ifrån. För att det skall göra det, skulle jag behöva jobba minst $\frac{3}{4}$ -tid, för först då kommer jag upp över 3000 kr/mån netto, och då skulle jag inte behöva leva på det sociala. Om jag tjänar mindre, så går det sociala in med mellanskillnaden upp till 3000 kr, så ekonomiskt spelar det egentligen ingen roll hur mycket eller hur lite jag jobbar, så länge det inte är mer än $\frac{3}{4}$ -tid”.

Eira har ju periodvis gått arbetslös ganska länge och hennes upplevelse av detta jämfört med att ha ett arbete uttrycker hon bl a på följande sätt:

”Ja, det innebär ett enormt människovärde, att ha ett meningsfullt jobb jämfört med, att bara gå hemma och dra. Just det här att vara arbetslös i förort som jag då själv har erfarenhet av, betyder att den negativa kamratandan mellan arbetslösa kan komma in, vilket gör, att problemen dyker upp. Man kanske tar till spriten och slutar att fungera som en normal människa. Det ser man på sig själv också, att när man har gått hemma ett tag, så tycker man allt är görtråkigt. Man blir deppig och irriterad över småsaker och kanske framför allt över barnen. Nu ser jag skillnaden när jag har jobbat dom här gångerna i bageriet. Jag blir mer harmonisk gentemot barnen. Det blir man, om man känner att man verkligen har gjort någonting, men går man hemma hela dagarna... Passiv blir man också, och trött...”.

Eira tror på en positiv framtid för bageriet:

”En anledning till att bageriet nog kommer att gå bra, är att det har den företagsformen som det har där alla är delägare. På det viset känner alla sitt ansvar och det betyder nog mycket också. Det blir ju inte som när man är anställd, då man kan tänka: 'Jag kan stanna hemma idag. Jag är ju bara anställd'. och att man sen bara lastar på dom andra jobbet, men om man känner, att man har den här samhörigheten, så känner man också sitt ansvar och tar sin del och verkligen ställer upp. Man är engagerad i allting och inte att man är som en arbetare vid sidan om”.

För sin egen personliga del säger hon:

”Min enda förhoppning för framtiden är helt enkelt att få ett jobb. Det är i stort sett det enda jag ser fram emot. Att klara sig ekonomiskt och klara sig utan samhället. Nu går jag ju och stämplar och söker jobb. Arbetet i bageriet räcker ju inte alls för att jag skall kunna vara oberoende av det sociala”.

Marian och Alicia, medverkande
under ca $\frac{1}{2}$ år i förberedelsearbetet
för Gårdstens Bageri

Alicia och Marian flydde tillsammans från Polen till Sverige 1979 av politiska skäl. Marian var då utbildad till bagare och Alicia till ekonom.

Första året i Sverige bodde de i göteborgsförorten Bergsjön, medan de väntade på uppehålls- och arbetstillstånd. Samtidigt läste de svenska för invandrare på Kursverksamheten, vilket de sedan fortsatte med på AMU i Angered.

När de hade fått uppehållstillstånd och visste att de fick stanna flyttade de till Gårdsten. De hade åkt runt och tittat och tyckte att Gårdsten var det finaste bostadsområdet — grönt och fint. De bor fortfarande där och tycker om stadsdelen.

Medan de studerade vid AMU fick de kontakt med forskargruppen genom ett flygblad i brevlådan. De tyckte att det lät mycket intressant att vara med och starta ett bageri, så de anmälde sig och deltog i förberedelsearbetet under ca ett halvt år. De blev så småningom ganska besvikna över att det gick så trögt att få igång något, särskilt som de tackat nej till fortsättningskurs på AMU och att det då blev försent att ändra sig och börja läsa igen. De tyckte att idéerna om bageri var bra. De hade provbakat och de gillade de övriga inblandade personerna i projektet. Tankarna på kooperativ ställde de också upp på, men till slut hoppade de av projektet och började arbeta på Skogaholms bageri i Kortedala, där hon arbetade som uppvägare och han med litet av varje i konditoriet.

Emellertid tog de efter ett tag tjänstledigt, för att försöka sig på egen verksamhet. De hyrde en liten bagerilokal i Gårdsten ovanpå en bensinstation, vid Motorgården, en bra, ganska billig lokal. De köpte nya ugnar och maskiner och hyrde dessutom en försäljningslokal med två små serveringsbord i Fräntorp. Marian bakar mest om natten, och Alicia står i butiken och säljer. De bakar några sorters matbröd, bl a knapriga franska med vallmofrön och en del annorlunda, vackra bakelser och bakverk, som vallmofrökakor och andra tyska eller sydeuropeiska specialiteter. De är optimistiska om att kunna fortsätta med bageriverksamheten.

Bohdan, medverkande under ca
6 mån i förberedelsearbetet
för Gårdstens Bageri

Bohdan, som är i 40-årsåldern, kom från Polen till Sverige 1979. Skälen var politiska. I Polen var han utbildad till lärare, vilket han också arbetade som. Han jobbade också som journalist och som idrottskonsulent. En viss erfarenhet av bageriarbete hade han också fått genom feriearbeten under sin studietid. När han och hans fru kom till Sverige, bosatte de sig i Gårdsten och började läsa svenska på AMU.

Gårdsten är väldigt fint tycker Bohdan; fantastisk natur inom gångavstånd och moderna, fina lägenheter, som visserligen har hög hyra.

På våren 1981 tog han kontakt med forskargruppen. Han hade dessförinnan fått ett blygblad om bageriprojektet i brevlådan och blev intresserad, eftersom han ville ha ett jobb, trots att ett arbete i bageri inte stod i överensstämmelse med hans utbildning. Under ett halvårs tid deltog Bohdan i planerings- och arbetsmöten innan han drog sig ur. Anledningen till detta var flera:

”Trots att planerna var jättefina, så trodde jag inte att det skulle fungera. Vi hade kanske lite olika idéer om hur arbetet skulle organiseras. Jag ville jobba på kvällar och nätter, medan de andra ville jobba på morgonen och fram på eftermiddagen. Jag tycker det känns lite konstigt att ett bageri har ungefär samma arbetstider som ett kontor. Kunderna vill nog ha varma och färska börd tidigt på morgonen, innan de går till arbetet. Sedan tyckte jag också, att om bageriet skulle kunna börja, så gällde det att satsa väldigt mycket på reklam och inte enbart ta kontakt med några på Saluhallen och daghem.

”Sen ansåg jag också, att det skulle bli otroligt svårt, för att inte säga omöjligt, att efter en månads drift få in pengar som räckte till lön åt de anställda och för återbetalning av lån. Man skulle minst behöva 3-4 månader på sig. Antalet anställda, 4-5 personer, som det var tal om, skulle från början bli för mycket. 2, högst 3, vore lagom ansåg jag.

”Det som gjorde att jag drog mig ur, var att det talades om, att vi skulle ta ett stort lån, kanske 150 000 kronor, och att vi i det skedet bara var två personer som skulle börja. Då tyckte jag, att risken blev för stor för mig. Sedan när den andre killen hoppade av och jag blev ensam kvar, vågade jag inte börja. Dessutom tog ju allting så lång tid, och jag tyckte, att jag inte kunde satsa så mycket mera tid på detta. Jag sa till dom, att jag skulle prova mina chanser på annat håll”.

Bohdan drog sig alltså ur efter ca $1/2$ års arbete under förberedelseperioden. Han började sedan arbeta på olika vikariat, bl a som hemspråkslärare, men vid intervjutillfället jobbade han som idrottsledare på Lillhagens sjukhus på ett kortare vikariat.

Lennart, medverkande under
förberedelseskedet med Gårdstens
Bageri

Lennart är i 50-årsåldern, ensamstående och boende i Rannebergen, som i likhet med Gårdsten ligger i Angeredsområdet. Till Göteborg kom han 1962 och har mest arbetat som industriarbetare inom plastbranschen men har även arbetat på mejeri och slakteri. I Rannebergen har Lennart bott sedan 1972, dvs då det var nybyggt. Han trivs bra i området och är mycket ute i naturen runt om. När han kom i kontakt med bageriprojektet, arbetade han på en tapetfabrik i Frölunda, vilket innebar lång resväg, ca 3 mil i varje riktning. Det var genom en bekant han hörde talas om bageriet, och den främsta anledningen till att han engagerade sig, var den närhet till jobbet han skulle få. Till Frölunda ville han inte flytta. Om sitt deltagande i projektet säger han:

”Jag hade kanske inte direkt några stora förväntningar på det här med bageriet. Jag hade ju inte rätt utbildning, och det fanns ju andra som var med och som var bagare, fast de hoppade ju också av, eftersom det tog för lång tid, och de kanske dessutom inte trodde på det. Utvecklingsfonden och banker vågade inte låna ut pengar, om inte varje deltagare som var intresserad kunde ställa upp med en viss summa pengar. Det var ju inte lätt för folk som var arbetslösa och som gick på skolor och hade det lite ekonomiskt dåligt att ställa upp med pengar, även om det bara rörde sig om några tusen. Ja, det gick ju trögt med bageriet. Jag var väl med ett år, men sedan gav jag helt enkelt upp.

Lennart blev efter en tid permitterad från sitt jobb på tapetfabriken och hade, när intervjun gjordes, gått och stämplat och levt på arbetslöshetsunderstöd. Snart skulle han dessutom bli utstämplat, såvida han inte fick tag i något nytt arbete. Avslutningsvis säger Lennart:

”Det var stimulerande att arbeta med forskargruppen, så jag ställde ju upp varje gång som vi hade kommit överens om att träffas. Jag jobbade ju skift, så många gånger tog jag ledigt för att kunna vara med på mötena och det kostade ju mej pengar. Det förstår jag ju nu, att det var trevligt att arbeta ihop i gruppen, för annars hade jag inte tagit ledigt. Sen tycker jag att forskargruppens verksamhet var bra. De gick ju verkligen in för det hela. Jag tyckte det var underligt, att de kunde stå ut och kämpa som de gjorde”.

Anette, gårdstensbo och medverkande i Gårdstens Bageris förberedelsearbete

Anette, som är drygt 20 år, hade nyss flyttat till Gårdsten, när hon på ett bostadsföretags expedition i Gårdsten fick se en lapp om bageriprojektet. Eftersom hon var arbetslös, kontaktade hon forskargruppen och var sedan med i diskussionerna några månader, innan hon drog sig ur.

Tidigare hade hon bott i Lilla Edet, och anledningen till att hon tillsammans med sin kille flyttade till Göteborg var, att han fick jobb i stan. Anette själv sökte jobb, och fick så småningom ett på en restaurang. Om sitt engagemang i bageriet säger hon:

”Jag tyckte det var en fantastisk chans för mej, det där med bageriet. Jag hade ju ingen bageriutbildning, men har alltid tyckt att det är kul att baka, så jag tyckte ju det var världens chans. Från början var det ju meningen, att vi enbart skulle behöva satsa en symbolisk summa pengar. Sedan tyckte jag också, att det lät bra, att alla i bageriet skulle jobba med allting”.

”När jag kom in i bilden hade dom hållit på länge med Utvecklingsfonden, för att få loss pengar, och just då var det tal om, att man skulle bidra med en del pengar själv. Jag minns inte hur mycket. Just i samma veva, kom jag in på förskolläraryrket, så då började jag där, och nu är jag snart klar och skall börja söka jobb, och vikariat kan jag väl alltid få”.

6.1.7 Cykelgruppen — deltagande observation; intryck, kommentarer och reflexioner

Behovet av en cykelverkstad i Gårdsten eller Angered framfördes av de boende i Gårdsten till forskargruppen vid olika tillfällen. För att fånga upp intresserade personer som skulle vilja starta någon form av cykelverksamhet anordnade forskargruppen tillsammans med fritidsförvaltningen i Gårdsten och några andra organisationer ett par s k cykeldagar. Vid dessa evenemang kunde cykel- och motionsintresserade ge sig ut på olika långa cykelturer och efter genomfört värv vinna utlottade priser. Dessutom kunde de som var intresserade av att jobba i en produktionsgrupp teckna sig på en lista. De kunde även diskutera frågan med någon ur forskargruppen, som var med vid start- och målplatsen. De fyra som gjorde så, sammankallades sedan till arbetsmöten. Erfarenheterna från dessa möten var bl a följande:

- Cyklister är individualister. Alla ville jobba med olika saker, om man nu skulle gå in i en produktionsgrupp. De skilda intresseinriktningarna ledde till, att gruppen efter ett tag upplöstes, genom att de slutade komma till arbetsmötena.
- Forskargruppens klart uttalade strategi, att inte definiera mål och innehåll för produktionsgruppen, innebar att de cykelintresserade uppfattade syftet som oklart, vilket ledde till en viss förvirring, något som bidrog till gruppens upplösning.

Ett tag efter denna gruppens upplösning kontaktades forskargruppen av ytterligare en person som ville starta cykelverkstad. Han föreföll seriöst intresserad och hade tänkt igenom allting noggrant. Emellertid drog sig även denna person ur. Orsaken är något oklar, men troligen hakade något upp sig i hans kontakt med AMS, en myndighet han var beroende av, för att få startbidrag för verksamheten.

6.1.8 Cykelgruppen — intervjuer

Hans, gårdstensbo och medverkande
i arbetsgruppen för cykelverksamhet

Hans, som är i 40-årsåldern, har bott i Gårdsten i ca 6 år. Numera arbetar han som skogsarbetare på olika ställen runt om i Göteborgs kommun, men även i angränsande kommuner. Tidigare har han bl a jobbat som lärare. Han gick allmänna linjen på gymnasiet, läste sedan sociologi och arkitekturhistoria på konsthistoriska institutionen. Genom denna inriktning blev han intresserad av stadsbyggnad och angränsande områden. Därför har Hans haft sporadisk kontakt med forskargruppen ända sedan den började jobba med arbetsplatsfrågor i Gårdsten. När det sedan blev aktuellt med försöket att starta någon form av cykelverksamhet, hakade Hans på, eftersom han är mycket intresserad av cykling som transportsätt. Om arbetet i cykelgruppen säger han ungefär så här:

”Vi hade möten några gånger, om att starta en cykelverkstad. Jag tror inte, att tiden var riktigt mogen för det. Det var väl ingen, som hade riktigt med tid, för att hålla i det. Sen vet jag inte, men jag tror inte, att man kan starta en cykelverkstad just i Gårdsten. Om man skall tänka på cykelvis, så cyklar man inte speciellt mycket här. Därför resonerade vi ganska mycket om var den skulle kunna tänkas ligga; i Gårdsten, Lövgärdet eller Angereds Centrum. Man kunde ju börja i Gårdsten.

Det var ju en kille i gruppen, som ville börja, och som skulle få hjälp med utbildning, ekonomi och hur man håller i ett ensamföretag. Han var ju arbetslös, och därför steg jag åt sidan, för jag tyckte, att det var bättre, att någon som inte hade arbete tog hand om det, men jag ville vara med och hålla i idéerna, men efter vad jag vet, så blev det inget av. För att hålla cykelverkstad, så skall man nog inte vara purung. Man bör nog ha gjort halva livet, ha arbetslivserfarenhet, och ha ro i kroppen”.

Om forskargruppen, och om dess verksamhet tycker Hans:

”Deras verksamhet har varit till nytta, och dom har undersökt många möjligheter. De har väl haft det väldigt motigt också, eftersom många varit negativa och tyckt, att de arbetat med frågor, som inte gick att göra någonting åt. De har faktiskt åstadkommit och förmedlat kontakter och jobbat igenom problematiken med närmiljöer och arbetsplatser”.

Gregor, f d gårdstensbo och under
en kort period deltagare i cykel-
gruppen

Gregor 37 bodde i Gårdsten i tre år, men flyttade sedan till eget hus. Han jobbar på Volvo. Medan han bodde i Gårdsten, kom han i kontakt med forskargruppen via en sk cykeldag, som forskargruppen arrangerade tillsammans med fritidsförvaltningen. Han skrev upp sig på intresselistan för deltagande i produktionsgruppen för cykel och deltog sedan i 2-3 plane-

ringsmöten, innan han drog sig ur. Hans syn på idén att starta någon form av cykelverksamhet, och hans erfarenheter av planeringsmötena:

”Jag fick uppfattningen, att verksamheten skulle vara till hjälp för alla killar och tjejer som bodde i området, och som behövde hjälp, med att laga sina cyklar. Det behövdes någonting sådant i Gårdsten, eftersom ekonomin bland befolkningen inte var den bästa. Det var väl med den baktanken, som jag gav mig in i det.

Jag förespråkade rätt livligt, att man skulle lägga upp det som någon slags ungdomsverksamhet där. 1, 2 eller 3 vuxna alternerade om att hålla verksamheten vid liv. Det skulle vara bidrag från Fritidsförvaltningen till verktyg och lokaler, men att barnen under överinseende av vuxna fick greja sina cyklar själva. Att vi vuxna stod för baskunskaperna. Sen när det började bli tal om att driva det här på affärsbasis...

Jag vet inte, men dom här från forskargruppen som skulle driva det här projektet annonserade väldigt tydligt, att dom inte blandade sig i vilken inriktning verksamheten skulle få. Dom skulle bara hålla sig bakom och administrera, hjälpa till att knyta kontakter och sådant. Dom andra killarna som var intresserade, var nog ute och spånade tycker jag, att starta upp någon slags business, typ affär. En av dom hade vida planer på att vi skulle ta på oss delmontering av Heracykeln, den där av plast. Det var lite dumt tycker jag. När det började ta sådana proportioner i funderingarna, att man skulle försöka få Göteborgshem eller Bostadsbolaget att subventionera en lokal för industritillverkning med maskinpark och så, då tyckte jag det hela blev lite dumt. Det kunde dom i forskargruppen kläckt ur sig, att det inte var på det planet man skulle jobba.

Alla inom cykelbranschen visste ju vid den tiden, att det var en grej i kommande, det här med cykling. Man satsade ju. Det finns ju redan två monopolföretag i branschen här i Göteborg. Att inbilla sig, att dom skulle släppa en hel stadsdel till en forskargrupp att konkurrera, det är ju utopier. Det är bara kronor och ören som härskar i den branschen. Det är klart att man kunde spåna lite. För hade man fått igång en vettig verksamhet, skulle man kunna ha tänkt sig, att ta garantireparationer för de här firmorna.

”Men dom släpper ju inte en hel stadsdel. Visserligen finns det ingen cykelaffär, men hade vi börjat, hade det inte dröjt länge, innan dom hade slagit upp en filial. Nej, jag var beredd, att gå in och jobba med det som ungdomsverksamhet, utan att ha ett vinstintresse. Vinsten för min del skulle vara, att jobba med något, som ligger mig varmt om hjärtat, som att meka med cyklar eller något sådant.

Ja, jag var med på ett par tre möten. Sedan annonserade jag ganska tydligt, att det var meningslöst. Det som dom andra cykelintresserade pratade om, var väldigt vidlyftigt, som att starta en affär rätt upp och ner. Att få en cykelverkstad att fungera i Gårdsten, utan att den har en social funktion, en plats där ungarna naturligt kan samlas med sina cyklar, det tror jag skulle vara svårt. Att forskargruppen inte gick in och styrde hårdare, det gjorde att jag började tvivla på dom också”.

Om Gårdsten och andra liknande stadsdelars framtid säger Gregor:

”Dom slumrar väl in så småningom och lugnar ner sig och blir som Bergsjön, Frölunda och Kortedala. Det är det jag tycker är synd, för Angered har så mycket större möjligheter än de andra stadsdelarna. Här är ju så otroligt vackert. Vi har hela Vättlefjäll, som man skulle kunna ta tillvara, och kunna få igång många ungdomsverksamheter”.

Hans, deltagare i ett enstaka planeringsmöte i cykelgruppen

Hans bor i Lövgärdet, grannstadsdel till Gårdsten. Han jobbar som lagerarbetare i Backa och cyklar till och från arbetsplatsen året om.

Annars minns han inte så mycket av hur det kom sig att han gick till det möte han var med på. Han trodde, att det var en grane, som tipsade honom, och att han gick dit, för att han var intresserad av cykling och cyklar, och ville gärna ha något stället att kunna meka på. Han var annars inte så intresserad av att starta cykelverkstad, för att få jobb och försörjning. Han tyckte inte, att han hade tillräckliga kunskaper. Detta var troligen anledningen till, att han inte deltog i fler möten.

Beträffande forskargruppens verksamhet, kunde han inte riktigt förstå hur man kunde ha forskartjänster, för att försöka få fram arbetsplatser och sådant:

”Får ni verkligen ut något av det? Jag som kommer från helt andra förhållanden än ni, tycker att det verkar vara ett väldigt konstigt sätt att jobba på. Och på halvtider, kvartar osv — inget att ta på”.

6.1.9 Övriga ansatser till produktionsgrupper

Snickeri

En man som jobbade inom oljebranschen i Norge, ville tillsammans med en kompis starta finsnickeriverksamhet (skålar, tråklockor, inredningar). Problemet var viss kapitalanskaffning för maskiner o dyl. Utvecklingsfonden kontaktades, varvid denna krävde noggranna ekonomiska kalkyler redovisade i en packe blanketter. Männen uppfattade Utvecklingsfonden som ointresserad och idén lades ett tag åt sidan, för att sedan överlåtas till bekanta i Lappland. Personen vi hade kontakt med driver enl. senaste uppgifter en import-exportfirma för rör och rördelar i Herrljunga.

En erfarenhet av detta försök blev, att man måste ha tillgång till kvalificerad ekonomisk hjälp inför och i samband med kontakter med Utvecklingsfonden och kanske även med andra finansieringsorgan, för att inge förtroende och betraktas som seriös.

”Allt i allo-verksamhet”/Café

Två ungdomar kontaktade forskargruppen, eftersom de ville starta en ”allt i allo-verksamhet” eller ett musikcafé. Kännedom om forskargruppen hade de fått genom tidningsreportage om bageriet och ett efterföljande besök där. Eftersom forskningsprojektets aktionsdel just då var i slutskedet, hänvisades de två flickorna till projektets kontaktpersoner på Fritidsförvaltningen, samt till ett nystartat kommunalt organ, som skulle hjälpa ungdomar att starta egna verksamheter. Emellertid upplevde flickorna tjänstemännen på kommunen som ganska ointresserade av deras idéer. Därför slutade dom arbeta vidare på detta. I stället flyttade dom till Stockholm under en period och gick kurser i hundtrimning. Därefter flyttade de åter till Göteborg och startade egen hundtrimningsfirma i Angered.

Tavelramstillverkning

En yngre man som varit arbetslös i flera år ville tillverka speciellt utsmykade tavelramar för försäljning. Tillverkningen skulle ske i hemmet och hans rådfrågning gällde endast val av material, varvid han hänvisades till personer med sakkunskap.

Damfrisering

En yngre kvinna ville tillsammans med sin mor starta damfrisering i Gårdsten och behövde hjälp med lokaler för verksamheten. Frågan diskuterades, varefter dom hänvisades till den person på det bostadsföretag i vars område de ville etablera sig.

6.1.10 Bostadsförvaltare

Inom denna grupp har tre personer intervjuats vid detta tillfälle. Två av dem är anställda hos AB Göteborgshem, dvs det företag som förvaltar bostäderna i den del av Gårdsten som forskargruppen arbetat mest i, en som regionchef och en som projektledare. Den tredje är marknadschef hos Göteborgs Stads Bostads AB som förvaltar en annan del av Gårdsten. Dessutom har AB Göteborgshems VD intervjuats 1981.

Kontakt med forskargruppens arbete

Av Göteborgshems tjänstemän svarar den ene att han fick kännedom om forskargruppen redan när det första projektet i Gårdsten planerades, kring 1976. Den andre kom i kontakt med forskargruppen när han fick i uppdrag att projektera Göteborgshems områdeskontor vid Kanelgatans Centrum samtidigt som forskargruppen höll på med försöken att få en bagerilokal inrymd där. Bostadsbolagets tjänsteman hörde första gången talas om forskargruppen när det första projektet i Gårdsten planerades, varvid Bostadsbolaget fick en förfrågan om de ville medverka. Detta avböjdes med motiveringen att människorna i Gårdsten hade intervjuats för mycket.

Inställningen till Gårdsten

Alla tre har en positiv inställning till Gårdsten. "Gårdsten har aldrig varit hopplöst på något sätt." "... Det ligger väldigt vackert och det är ett väldigt fint område egentligen." Visst finns det sådant som inte är bra; läget, kommunikationerna och uthyrningsproblem. Men detta beror på yttre faktorer; politiska beslut, Göteborgs Spårvägar och massmedia.

Göteborgshems VD ansåg däremot att Gårdsten har låg status beroende på att det bebos av resurssvaga människor.

Utställningen till arbetsplatser i bostadsområden

Alla tre är positiva till idén att försöka få arbetsplatser till renodlade bostadsområden. En poängterar särskilt att det var man redan då forskargruppens arbete startade. Möjligheterna att realisera idéerna tror man beror på arbetsplatsernas art. Att, som i forskargruppens tidigare projekt, försöka få befintliga företag att flytta ut tror man inte på, åtminstone inte till Gårdsten eller övriga Angered. Denna inställning baseras på svårigheterna att få företag att flytta till industrilokalerna vid Angered Centrum samt på stadsplanernas låsande funktion ute i bostadsområden som Gårdsten. "Dom där visionerna var väl kanske lite för ljusblå." Däremot tror man det kan vara realistiskt med mindre, otraditionella arbetsplatser och lokala initiativ.

Från Göteborgshems sida har man efter bageriets tillkomst gjort försök att starta dagcentral för äldre, vandrarhem, lagningsverkstad samt småhantverkslokaler i p-däck i Gårdsten.

Inställningen till kommunens ansvar

På frågan om man anser att kommunen tagit sitt ansvar för bostadsområdena i Angered svarar Bostadsbolagets tjänsteman obetingat ja: "Om du tittar vad som gjorts på centrumsidan, industrisektorn i anslutning till Angereds Centrum, broförbindelsen osv. Sammantaget är det 500 milj kr som har satsats." De andra är inte så positiva men menar att högstadieskolan i Gårdsten var en bra kommunal satsning, dock 10 år för sent.

Om kommunens ansvar att bistå med starthjälp till småverksamheter, t ex arbetskooperativ, i bostadsområden finns olika svar; från Bostadsbolagets negativa "jag tror inte att det är så värst mycket att vinna på den sidan." till mer tveksamt: "Det finns ju glesbygdsstöd. Det finns ju verksamheter som inte går runt och det kanhända att man kan använda sig av något sådant. Att få hjälp i startskedet. Allt som görs för att liva upp en stadsdel är viktigt." och positivt: "Jag tror att man på sikt måste pröva mindre, kooperativa lösningar både när det gäller barnomsorg och när det gäller hantverkslokaler och kanske omsorgen om våra äldre." Och om erfarenheterna från medverkan i arbetet med bageriet: Det borde finnas olika former av bidrag. Meningen är väl att Utvecklingsfonden skall hjälpa företagare att komma igång, men det förutsätter att man har den här formen av aktiekapital. ...Det vi stötte på problem med när vi talade med Näringslivssekretariatet var att kommunen inte kunde hjälpa till med pengar för då blev det illojal konkurrens."

Inställning till forskargruppens arbete

Omdömena om forskargruppens arbete är delade. Å ena sidan anser man från både Göteborgshem och Bostadsbolaget att det inte är bra att det "forskas" och skrivs så mycket om ett område som det gjorts om Gårdsten. "Vi fick ju samtal från en del hyresgäster som tyckte att man blev störd av detta (intervjuer)..." "Gårdsten är det mest utforskade området som finns skulle jag tro." Bostadsbolaget anger som skäl till att de inte ville medverka i forskargruppens första projekt: "Det var för vetenskapligt och för komplicerat för människorna i Gårdsten."

Å andra sidan är tjänstemännen från Göteborgshem positiva till försöken att få arbetsplatser till Gårdsten. Men det framgår i intervjuerna att forskargruppen inte hade lyckats genomföra etableringen av bageriet om inte Göteborgshem agerat: "Då projekterade vi fram ett bageri..."

Bostadsbolaget är endast positiva till forskargruppens idé; att skapa arbetsplatser i bostadsområden.

Göteborgshems VD ansgå att forskargruppen har ett synsätt som för mycket bygger på egna erfarenheter — aktiva, utåtriktade människor. ”Folk kanske vill stänga dörren om sig och sitta i sin lägenhet och vara ifred.”

Om forskargruppens resultat av projektet Lokal produktion säger Göteborgshems tjänstemän: ”Vi kan se Gårdstensverkstan, produktionsenheten på Gårdstensverkstan och delar av bageriet som de jobbat med. Sedan vet jag inte mer som de åstadkommit i Gårdsten. Däremot kan de ha forskat och fått idéer och synpunkter som de kan få nytta av på annat sätt. Det har blivit en del forskarrapporter.” och:

”Jag tror att det har fått upp ögonen för Gårdsten på tjänstemän och politiker.” för hyresgäster: ”Jag har inte upplevt det som något negativt utan snarare som något positivt.”

Bostadsbolagets tjänsteman tar upp den indirekta påverkan: ”Jag tror att kanske förvaltningar och institutioner därute också har ställts under en viss press genom att gruppen haft sin arbetsplats därute.”

Om produktionsgruppernas betydelse för människorna i Gårdsten tror man att de har betydelse för dem som är engagerade i grupperna på något sätt, men ingen betydelse för befolkningen i övrigt (utom som butik).

Vi har försökt att tolka dessa intervjusvar tillsammans med svaren på intervjuerna med kommunala tjänstemän och vår kommentar återfinns direkt efter dessa intervjusvar.

6.1.11 Kommunala förvaltningar, distrikt norr

8 st tjänstemän inom kommunala förvaltningar i Göteborg har intervjuats om sina kontakter med och åsikter om forskargruppens projekt.

Av dessa arbetar 3 inom socialförvaltningen i distrikt norr, 3 inom fritidsförvaltningen, 1 inom Skolförvaltningen och 1 på Socialförvaltningens centrala kanslibyrå. Befattningarna varierar från distriktschef till fritidssekreterare. Dessutom har några deltagit i områdesgruppen i Gårdsten som var en lokalt arbetande grupp bestående bl a av boenderepresentanter, tjänstemän på fältnivå och forskargruppen. En har också medverkat i den bostadssociala delegation som under några år arbetade med bl a Gårdsten.

Kontakt med forskargruppens arbete

En av de intervjuade (fritid) började arbeta med Gårdsten först efter projektet Lokal Produktions slut. Två av dem (fritid och social) kom i kontakt med forskargruppens arbete under projektets gång; en då han tillträdde en tjänst i Angered och den andra då forskargruppen arbetade med Gårdstensverksta'ns barntillsyn.

De övriga fem har däremot haft kontakt med forskargruppen sedan det första projektet, Arbete och bostad i Gårdsten, planerades/startades 1976 resp. 1977.

Fem av dem har också under olika perioder ingått i forskargruppens referensgruppen för Lokal produktion i Gårdsten.

Inställningen till Gårdsten

Inställningen till Gårdsten varierar beroende på vilken förvaltning de intervjuade arbetar inom. Fritidsförvaltningens personal anser sig optimistiska om Gårdstens utveckling, men säger ändå att man har större problem i Gårdsten än i andra bostadsområden i Angered.

Skolförvaltningens representant är mer tveksam till Gårdstens utveckling. Felet ligger inte hos husen, vilka hon tycker är vackra, utan hon menar att det krävs industrier till såväl Gårdsten som till andra bostadsområden i Angered för att få lyckade stadsdelar.

Tjänstemännen från Socialförvaltningen är mer pessimistiska och anser att de sociala problemen är stora i Gårdsten; det krävs stora insatser från förvaltningens sida för att stötta folk. Man pekar också på omflyttningen som fortfarande är mycket stor. Statistiskt sett byts befolkningen ut vart tredje år. I detta sammanhang bör man dock påpeka att det finns en liten grupp människor som är stabila och som bott i Gårdsten länge.

En av dem menar dock att det finns ljusglimtar i Angered. Hammarkullen har t ex blivit lugnare och bättre än det varit. En annan säger: "Jag tror

att det varit ett väldigt friskt inslag i Gårdsten. Latinamerikanarna, som kommit med energi och kraft, dom är rätt välutbildade. Dom håller på att flytta ut ur Gårdsten nu, men deras inslag var värdefullt.”

Inställningen till arbetsplatser i bostadsområden

Alla de intervjuade är eniga om att det är bra om bostadsområden kan tillföras arbetsplatser. ”Arbetsplatser i området skulle stabilisera detta, för har man jobb så bor man kvar.”

Skolförvaltningens representant säger ”...Miljön som barnen växer upp i och dom naturliga kontakter dom kan få, exempelvis med hantverkare. Det är ju väldigt värdefullt för ett barns utveckling.” Men samtidigt poängterar man svårigheterna; att möjligheterna till insyn i arbetsförhållandena idag är annorlunda än för fyrtio år sedan. Fler citat: ”Det är viktigt att det finns arbetsplatser i en sån här stadsdel. Inte bara att man sover här uppe. Jag tänkte, att man skulle kunna etablera ungdomslag för legoarbeten för större firmor. ...Men det finns ingen lokal.”

”Det är klart att det där med bostad och arbete är bra.”

”Dom människor som inte har sin arbetsplats i området, deras barn har en längre barnomsorgstid. Föräldrarna måste resa mycket längre.”

Sedan råder delade meningar om typen av arbetsplatser och hur dessa ska skapas. En del tror att småskaliga arbetsplatser och kooperativ är lämpligast, medan andra hävdar, att det inte blir någon verklig förändring om man inte får ut någon större industri. Några menar att initiativen måste komma från de boende. En annan säger: ”Jag tror man måste skapa dem. Men det är väldigt segt.”

Inställningen till kommunens ansvar och därmed deras eget arbete i frågan De flesta (7 av 8) anser att kommunen har ett stort ansvar som den inte lyckas fullgöra. När det gäller den egna förvaltningens insats är man från Socialförvaltning och Skolförvaltning besvikna över sina begränsningar; främst att denna fråga inte kan inordnas i den ordinarie verksamheten och att det inte finns pengar till något udda. ”Så fort man börjar tala om kostnader, så skall man slåss med allt annat och idag är dom redan in-tecknade, dom pengar som finns.”

Man pekar också på problem vid försök till förvaltningssamverkan. Man vittnar också om att det kan vara svårt att få sådan här verksamhet att hamn rätt inom den kommunala hierarkin: ”Sen har vi en policy att vi ska lägga ut så mycket utvecklingsarbete som möjligt ut i områdena. Jag tyckte det skulle ligga där ute, så jag förde över det till Socialförvaltning norr och där blev det inte riktigt förankrat.”

Ett annat citat: "För framväxten av lokala initiativ kan byråkratin verka förödande och ta död på människors initiativförmåga."

Två av de tre på Fritidsförvaltningen är också besvikna: "Jag har försökt att skolan skulle köpa... Men då har vi dom här centrala upphandlingsställen. Det är hela tiden reglementsförfarandet som gör att verksamheter har svårt att etablera sig."

Och "Dels är man inte med och skapar möjligheter och dels tar man inte tag i dom som är här och ger dom utvecklingsmöjligheter. Nere i området kring Holmen (Hultmans Holme, centralt industriområde som saneras, författ. anm.) finns massor av småindustrier som skulle kunna flyttas ut i ytterområdena med en viss subvention."

Den tredje från Fritidsförvaltningen däremot anser att den nuvarande sektoriseringen är okej: "Jag hävdade hela tiden, att vi inte skulle blanda in Fritidsförvaltningen i Gårdstensverksta'n. Jag tyckte från början att det kändes fel med en sån här gökunge."

Men det är också så, att det är svårt för kommunen att påverka — såväl den varierande attraktiviteten hos olika stadsdelar, som var näringslivet önskar lokalisering.

Det resoneras lite om hur kommunen bättre skulle kunna förvalta ytterområdena. På frågan om någon slags decentraliserad, sektorsgemensam förvaltning skulle vara bättre svarar alla jakande. "Man skulle bryta loss Socialförvaltning, Skolförvaltning, Fritidsförvaltning och bostadsföretagen ur sina kolosser och göra en minikommun."

Några har också en mycket klar bild av hur en sådan geografiskt uppdelad, inte sektorsuppdelad, förvaltning skulle kunna fungera. En varnar dock för att man inte får göra uppdelningen i alltför små och många geografiska områden och att det fortfarande måste finnas en central kommunledning.

Inställningen till forskargruppens arbete

Alla de intervjuade anser att det är bra att forskargruppen funnits och arbetat med frågan om små arbetsplatser till bostadsområden. Däremot har man olika uppfattning om på vilket sätt det är bra samt om vad en grupp forskare kan och bör göra. Några anser med andra ord (precis som forskargruppen) att detta bör skötas av kommunen eller helst människorna själva.

Några citat:

"Det finns inget projekt som skapat så lite men som som skapat så många doktorer. Nu var jag elak. Jag tror inte att dom hade kommit slå långt i

Gårdstensverkstaden t ex, om inte forskargruppen lagt ner så mycket praktiskt arbete. Det var ett väldigt fint drag att gå in i det här projektet och jobba med det.”

”Jag tycker att forskargruppen har lyckats på den aktiva sidan, även om det har varit små grejor och jobbigt så är det betydelsefullt att insatser görs.”

”De har skapat ett engagemang. Sen att verksamheten är liten. Det fanns en fantastisk glöd, engagemang och idéer hos forskargruppen. När man sitter som byråkrat så här i många år, så tappar man lite geist.”

En kritisk röst: ”Forskargruppen jobbar inte i första hand för Gårdstens del utan för sin egen — det är gruppens idéer, behov och drömmar man vill förverkliga.” Samma person anser dock att det är bra att forskargruppen arbetat i Gårdsten men säger: ”På sätt och vis var det nog bättre med det förra arbetssättet som forskargruppen hade — att försöka få befintliga företaget till Gårdsten.”

”Jag har hela tiden tyckt att det resonemang som forskargruppen fört har varit lite utopiskt... Men forskare av det här slaget kan tillföra kunskap till framtida planerare.”

En av de intervjuade bifogade, då intervjumaterialet återsändes efter godkännande, ett remissvar hon avgivit angående forskargruppen. I detta stod bl a följande att läsa: ”Såväl delprojektet ”Strategi för områdesutveckling som Industri- och hantverkshus samt Lokal Produktion i Gårdsten kan på sikt medföra att de boende i Gårdsten dels kan få önskade närarbetsplatser, dels mera socialt liv i området.

...Delprojektet Lokal produktion i Gårdsten innebär t ex möjligheter för barn att uppleva närheten till småskaliga överblickbara arbetsplatser med produktion som är begriplig och fattbar.”

Inställningen till forskningsprojektets ”konkreta” resultat; dess effekt för människor i Gårdsten

En genomgående inställning hos de intervjuade är att projektet har betytt mycket för den ”lilla” grupp av människor som är på något sätt engagerade i någon av verksamheterna, men betytt lite för övriga människor i Gårdsten. Underförstått behövs massor av lokala produktionsgrupper för att det skall få effekt för alla.

Några citat som visar detta: ”Jag är inte säker på att Chalmersprojektet har tillfört området några djupa, bestående värden, men det har definitivt betytt hemskt mycket för de människor som blivit inblandade i det.”

”För dom som har hittat den, så fyller den en väldigt stor funktion. Först och främst en social funktion. Man utvecklas också kunskapsmässigt på det här.”

En av de intervjuade från Fritidsförvaltningen redovisar att forskargruppens konkreta resultat också är positiva för den egna förvaltningen: ”Det

är väldigt viktigt att Gårdstensverksta'n är kvar, för det är den flagga vi har att vifta med. Att det *finns* förutsättningar."

Positiva resultat även på längre sikt per två tjänstemän, från social-resp. Skolförvaltning:

"Jag ser väldigt positivt på den. Jag tänker på personalen på Barnavårdscentralen som jag har väldigt mycket att göra med. Dom lyfter fram den här verksamheten. Den har skapat ett engagemang. ...Men jag tror att det här projektet inte bara gett bageriet och den textila verksamheten, utan det har också satt igång något hos folk där ute."

respektive: "Resultatet därute kan ytligt sett förefalla ganska klen, men jag tror ändå, att man har jämnat vägen för något som kan komma."

Sammanfattande kommentarer och ett försök till analys av intervjuerna med bostadsförvaltare och kommunala tjänstemän.

Samtliga intervjuade har en positiv grundinställning till forskargruppens idéer och arbete. En del anser dock att vi inte gjort tillräckligt. Man kan reflektera över att just dessa personer som anser, att forskargruppen åstadkommit en droppe i havet och använt fel metoder, är desamma som trots intensivt kontaktarbete från forskargruppens sida, för att få den att medverka eller samarbeta, inte har gjort så! Inställningen till forskargruppen är tydligen i viss mån beroende på den tidsrymd man haft kontakt med oss. De som vi samarbetat med länge, som t ex medverkat i referensgrupp, är genomgående mer positiva, än de som kommit in i projektets slutskede. Detta kanske kan tolkas, som att frågan är kontroversiell och kräver en viss "tillvänjningstid".

Ett annat tydligt resultat är att ingen annan part hade haft möjlighet att ägna sig åt denna fråga om inte forskargruppen hade gjort det.

Man kan också konstatera, att vi lyckats med intentionen att inplantera vår idé om småskaliga arbetsplatser i bostadsområden till åtminstone bostadsföretaget Göteborgshem, där de tjänstemän vi samarbetat med, anammat idén som sin egen.

Flera av de intervjuade har svårt att minnas alla olika turer i projektet Lokal Produktion. Detta är ju alldeles naturligt och kan bero på, att detta projekt har utgjort en liten och/eller mindre viktig del av deras totala verksamhet. Två av dem "minns" emellertid händelser som inte inträffat, i båda fallen "minns" de, att initiativ tagits av annan person än dem i forskargruppen. Citat från en av intervjuerna: "jag tar äran åt mig, att jag var den som tände gnistan till att Kanelgatans köpcentrum återuppstod. Först lag jag ner fritidsgården då. Sen tror jag, att det var jag som föreslog att bageriet skulle inrymmas i dom här gamla affärslokalerna." Detta skulle ha skett på ett referensgruppsmöte då forskargruppen i ungefär ett års tid hade försökt få ICA-Eol att lösa kontraktet på butikslokalerna ifråga.

Slutligen en slutsats angående inställningen till Gårdsten. Genomgående har bostadsförvaltarna en ljusare bild av stadsdelen än de kommunala tjänstemännen. Antagligen en följd av att tjänstemännen kommer i kontakt med människors problem, medan bostadsförvaltarna har till uppgift att "sälja" stadsdelen till presumtiva hyresgäster.

Under denna rubrik redovisas också resultatet av en intervju gjord med en präst verksam i Gårdsten (Gunnareds församling). Detta för att han på många sätt arbetat aktivt för förbättringar i Gårdsten och bl a medverkat i det lokala fritidsrådet.

Han ser positivt på forskargruppens verksamhet och anser att gruppen har arbetat envist och segt, men menar ändå att förändringar av vikt inte kan ske på det sättet. De måste komma inifrån människorna själva. Han tror ändå att forskargruppens arbete hade betydelse t ex för tillkomsten av högstadieskolan och kanske också för ändrade attityder hos förvaltningar och politiker.

Han tror att *arbetet är en nödvändig* del i varje människas liv och kan inte ersättas av hobbyverksamheter eller fritidsnöjen. Människan måste känna att hon gör något nyttigt, som betyder något för andra än henne själv. Åtminstone att hon kan stå på egna ben och försörja sig. Vi kan inte hejda den tekniska utvecklingen, robotisering och datorisering. Men något fritidssparadis som det postindustriella samhället brukar framställas som, tror han inte på. Det skulle inte människorna bli lyckliga av. Vi bör i stället styra utvecklingen, så att det överskott som skapas i den effektiva produktionen (för ett överskott måste ju den tekniska utvecklingen skapa, annars finns det ingen anledning att acceptera den) borde användas till att åstadkomma arbetsintensiva verksamheter i stället för ökad konsumtion. Vi skulle satsa på arbeten som är roliga och skapande och sådana som aldrig kan rationaliseras bort, som t ex vård av människor. Vi skulle också kunna satsa på arbetsintensivt jordbruk — giftfri odling, som ger bättre kvalitet på produkterna än det effektiva jordbruket och som innebär arbeten som människor tycker om.

Förorter som Angered har stora utvecklingsmöjligheter, men människorna själva måste ta tag i sin situation.

Tre intervjuer har gjorts med tjänstemän som arbetat centralt, på Stadskontoret, dvs direkt under Kommunstyrelsen och med en politikergrupp som kallades för Ledningsgruppen för Angered—Bergsjön. Deras uppgifter var ansvarig för bostads- och teknisk försörjning, programadministratör resp. kommunal samordnare vid byggandet av Angereds Centrum.

Det som skiljer dessa tre från övriga intervjuade tjänstemän, är att de genom sin placering i den kommunala förvaltningen hade helhetsperspektiv på utvecklingen i Angered. Alla tre är mycket negativa till kommunens möjligheter att lösa problemen i Angereds bostadsområden. Två av dem har också lämnat sina tjänster inom Göteborgs kommun och den tredje har numera en annan tjänst i kommunen.

Om kommunens syn på problem i förorterna och små arbetsplatser handlar följande citat:

”1974-75 levde vi fortfarande kvar i storhetsvansinnet med idéer om jättelika företag och 200 000 inv. i Angered. 1978-79 började man tvivla på det... Jag hade alltså tre ledningsgrupper, 1972, 1974 och 1978. Den första städade Bergsjön, den andra såg till att Angereds Centrum blev byggt. Den tredje var när man såg att detta ändå inte räckte, det var först då som det blev möjligt att ta upp sådana här frågor.”

När vi diskuterade med politikerna i Näringslivsdelegationen tyckte alla, att det var ju fan att det inte gick att lösa. Politikerna var intresserade av att bageriet kom igång, men de kunde inte tänka sig att ställa upp med kommunala pengar för det här privata lokala projektet.”

Samma person yttrar också: ”Jag upptäckte också så småningom, att de enda beslut som politikerna tar, är väldigt små och oförargliga, sådana som inte är bekymmersamma för någon.” ”Dom kommunala bostadsbolagen skulle kunna hitta på smidigare modeller (för uthyrning av lokaler etc) eftersom dom helt enskilda företagen uppenbarligen redan har det.”

Om den kommunala kompetensen, som ofta angetts som skäl till att Göteborgs kommun inte kunnat agera, sägs: ”För dom små kommunerna där sysselsättningen är hotad går det bra (att gå in med direkt stöd). Men för en storstadskommun som Göteborg är det inte alldeles enkelt. Stadskansliets jurister menar nog — emellertid — att det går att göra konstruktioner som är lagliga. I och för sig är ju även tveksamma beslut gångbara om dom bara vinner laga kraft — dvs om ingen överklagar. Här finns alltså ett gränsländ för politikerna att röra sig inom. Medan jag jobbade med bageriet var alltså rädslan, eller feghete, dominerande bland politikerna. Men det fanns olika viljor inom ledningsgruppen för Angered—Bergsjön. Ordföranden (borgerlig) ville inte, medan vice ordf. (soc. dem.) ville, att kommunen skulle ställa upp. Det rörde sig trots allts om små summor för en behjärtansvärd sak. I den näringslivspolitiska delegationen däremot var både boergerliga och socialdemokrater överens om, att kommunen inte kunde ställa upp.”

En tjänsteman beskriver kommunens handfallenhet när det gäller småföretag i saneringsområden: "Då var ju massor av små rörelseidkare som förut hade låga hyror och då slås dom ut när man bygger nytt och stort. Då har vi sagt oss — vad gör man av alla dessa? Dom kan ju inte ta på sig så höga hyror och dom behöver naturligtvis ett kundunderlag. Förståelsen för detta är så ringa utvecklad, att tyvärr löser vi ut dem med pengar."

De tre är ense om, att arbetsplatser behövs i renodlade bostadsområden, men inte hur dessa ska lokaliseras: "Det finns ju ett annat mål i kommunen idag, nämligen att få ut lite större arbetsområden bland bostadsområdena. Lokal produktion är en besväande grej i det sammanhanget tror jag." "Då (när de stora institutionerna bryter samman) måste nya initiativ till, som kan leda till en ny utveckling. Både bageriet och Verksta'n är sådana aktiviteter. I framtiden är det nödvändigt att det finns sådana arbetstillfällen i bostadsområdena i mycket större utsträckning."

En tar upp Bredfjällsgatan i hammarkullen (ett annat av Angereds bostadsområden), där ett privat byggnadsföretag förbättrat området, som förredöme: "Det mest intresanta är, att de ställt lokaler till förfogande för en mycket låg kostnad till dom som vill etablera sig. Idag har dom en kvarterbutik, en sybehörsaffär och någon slags pizzeria."

En annan av de intervjuade diskuterar begreppet arbete och menar, att i framtiden kommer inte alla att kunna få ett traditionellt arbete. "Vi måste söka förståelse för vad ett arbete betyder för ungas utveckling och hur vi kan möta deras behov när det inte finns arbete." Om arbetskooperation: "Jag tror, att det finns väldigt många former av gemensamt ägande och att vi måste pröva så många former som möjligt."

Forskargruppens arbete med Lokal produktion (och tidigare projekt) anser de tre tjänstemännen varit bra: "Jag tycker att det här har varit ett väldigt viktigt projekt om jag ser det som helhet. Projektet förde fram tankar om småskalighet innan det fanns gehör för det. De gick in i en situation, där det inte fanns några möjligheter att göra det de skulle. Istället hade man en fantastisk roll i förnyelsen av ett bostadsområde som hade svårt att hitta sina former."

De har dock synpunkter på hur arbetet skulle ha bedrivits. En anser att vi skulle ha arbetat mer med hur man tar initiativ och en annan anser, att vi skulle ha analyserat den konkurrenssituation som uppstår mellan Lokal produktion och kommunens försök att etablera större arbetsområden nära bostadsområdena. Det senare uttalandet kan vi väl bara kommentera med att små lokala produktionsgrupper inte kan ligga i arbetsområden; dels har de för liten verksamhet för att kunna klara av lokalhyran i ett arbetsområde, dels kan de inte finna någon kundkrets där. Dessutom var det ju vår utgångspunkt att den lokala produktionen skulle ge liv och service i bostadsområdet, något man inte klarar av genom att förlägga ett arbetsområde i närheten.

6.1.12 Kommunala politiker

Två kommunalpolitiker har intervjuats. De har vid olika tidpunkter varit ordförande resp. vice ordförande i den politiska ledningsgruppen för Angered—Bergsjön. Eftersom det endast finns två intervjuer i denna grupp och svaren är i det ena fallet ganska kortfattade och i det andra fallet ofta utanför ämnet, så väljer vi här, till skillnad från tidigare, referera och kommentera svaren samtidigt.

Båda de intervjuade tycker det är viktigt med socialt liv i bostadsområden. I sätten att åstadkomma detta syns de partipolitiska ställningstagandena tydligt: Den borgerliga representanten propagerar för traditionella småföretag där *en* person tar det ekonomiska ansvaret och är därför tveksam till gemensamt ägande, t ex arbetskooperativ. Den socialdemokratiska representanten betonar vikten av föreningsliv när det gäller att skapa socialt liv och ger en eloge till de kommunala bostadsbolag som lånar ut lokaler till ABF, PRO och Hyresgästföreningen.

Ingen av dem anser, att det ligger i kommunens ansvar att stödja småarbetsplatser i bostadsområden. Den borgerliga anser dock, att Göteborgs kommun kunde vara "lite mer serviceinriktad och på alerten, framför allt när det gäller de mindre och medelstora företagen."

Någon uppfattning om Gårdstens framtid redovisar de inte utan besvarar istället frågan genom att försöka klargöra varför det "gick snett" vid tillblivelsen av bostadsområdena i Angered: Under 1970-talet fanns det mycket bostäder att välja på och "då skedde det en process som ledde till, att mer väletablerade sökte sig till radhusområden och attraktivare stadsdelar och då fick vi tillbaka det vi hade på 1930- och 40-talen med arbetarstadsdelar och finare stadsdelar. När vi hade bostadsbrist på 1950-talet, då bodde alla i de nybyggda stadsdelarna."

Om bostadsområdena i Angered: "Det är ju inte hus, miljö och social service det är fel på, utan problemet är att det finns för få människor och befolkningssammansättningen är inte så balanserad som den borde vara." Det är svårt att låta bli att tolka in det dåliga samvetet i sådana uttalanden; det är inte vi som planerade som gjorde fel, utan det är människorna det är fel på — de som kan smiter från de här stadsdelarna och de som blir kvar är inte tillräckligt bra!

Inställningen till forskargruppens arbete är olika hos de två intervjuade. Den ene anser att resultatet var ganska magert, men tillägger: "Men det var ju lite forskning också." Detta visar, tycker vi, på två saker: Dels på aktionsforskarens ständiga dilemma; går man in med avsikt att medverka till faktisk förändring, blir man bedömd utifrån samma mall som planerare, företagare och andra icke-forskare, dvs enbart utifrån det praktiska resultatet. Dels visar uttalandet, att det helt naturligt är svårt för människor som kämpar med de konkreta praktiska problemen att se någon di-

rekt nytta med forskning.

Sedan måste man nog göra reflektionen, att det är symptomatiskt att samma person som haft del i ansvaret för att kommunen *inte* genomförde de delar av projektet Lokal produktion, som man hade åtagit sig, som anser att resultatet är magert.

Från den andre intervjuade politikern får vi dock ett sällsynt erkännande, nämligen att vi förutom praktiskt resultat i form av arbetstillfällen i stadsdelen, åstadkommit påverkan av attityder: "Jag tror, att den här forskargruppen genom sitt engagemang på många sätt väckte också ledningsgruppen för att engagera sig mer än vi annars hade gjort. Det tror jag också var av stor betydelse."

6.1.13 Finansieringsorgan

Fyra intervjuer har gjorts med människor som på olika sätt varit inblandade när det gällde finansieringen av Gårdstens Bageri och i någon mån Gårdstensverkstaden. En bankman, två tjänstemän vid Göteborgs kommuns näringslivssekretariat, samt en tjänstman vid utvecklingsfonden i Göteborg och Bohus län. Den senare ville inte spelas in på band, varför intervjuen blev något kortfattad. Materialet från denna intervju redovisas därför separat först och därefter redovisas de tre övriga på ungefär samma sätt som för tidigare intervjugrupper.

Tjänstemannen på Utvecklingsfonden minns inte riktigt turerna kring Gårdstens Bageri, men tyckte att bageriet var ett mycket udda projekt för fonden. Normalt gäller det ansökningar från aktiebolag med en eller få ägare, som själva satsar kapital i företaget och lämnar personlig borgen. Det är utifrån dessa normalfall som fondens lånerutiner är utarbetade. Därför kunde fonden endast erbjuda bageriet ett lån med dessa normala krav på personlig borgen och att ett aktiebolag bildades. Tjänstemannen hade dock ansträngt sig, för att hitta någon form som skulle passa för bageriet.

Arbetsplatser i bostadsområden

Om arbetsplatser i bostadsområden säger de övriga tre intervjuade ganska lite. En av dem anser dock att trista och sterila förorter behöver liv, i form av arbetsplatser för kvinnor.

Alla tre betonar, att det är viktigt att förbättra villkoren för småföretag. Alla anser också, att arbetskooperativ är en svår företagsform, dels därför att den är ovanlig, dels för att det inte finns någon person som är chef och ensam ansvarig. "Jag tror, att kooperativ är en svårare form. Jag kanske är färgad, men jag tror att man inte engagerar sig lika mycket. Man jobbar aldrig gratis." "Man får vara en lite speciell människotyp, för att vara egen företagare. Man måste behålla vara beredd att satsa egen tid och egna pengar i verksamheten."

Begreppet arbetsplatser är, visar det sig, alltför vitt för att kunna användas i detta sammanhang. Det blir lätt missuppfattningar, eftersom arbetsplatser för många människor är liktydigt med industrier. Ett exempel på detta ger bankmannen, då han svarar på frågan om var någonstans i Angered det behövs arbetsplatser: "Det är klart att det är här (i industriområdet vid Angereds Centrum) som de ska ligga. Inte i bostadsområdena." (Tror du inte det vore bra för bostadsområdena om de låg där?) "Jo, det skulle vara småbutiker i så fall. Som bageriet. Men inte industrier."

Kommunens roll

I fråga om kommunens engagemang i försöken med arbetsplatser i bostadsområden, intar de båda tjänstemännen från Näringslivssekretariatet diametralt skilda ställningar. Den ene hävdar den strikta sektorsuppdelningen inom kommunen: "Den andra delen (av textilverkstaden) kunde man se som en mer social eller fritidsinriktad historia och då menade vi att det är inte vårt bord." Men under samtalets gång modifierar han sin ställning ordentligt genom att själv konstruera en modell för kommunalt borgensåtagande: "Om man sätter en gräns på 1, 2 eller 5 milj. kr per år för sådana här borgensåtaganden, så skulle kanske en och annan småföretagare kunna ta lån och komma igång med lite säkerhet i ryggen. Man kanske kan utforma det så, att kommunen går in och borgar för halva lånebeloppet. Det skulle jag kunna tänka mig för att stödja lokalt näringsliv utan att behöva atumma för mycket på kommunallagen."

Den andre tjänstemannen, som är den forskargruppen haft mest kontakt med, menar att det är viktigt att kommunen tar sådana här initiativ på allvar. "Problemet är inte den kommunala kompetensens begränsningar. Det viktigaste är, att vilja och engagemang finns hos kommunen. (Han arbetar nu som kanslichef i en mindre kommun utanför Göteborg och får ofta ta itu med liknande udda frågor.)

Gårdsten och Angereds framtid

När det gäller denna fråga är de intervjuade lite återhållsamma. "Det är fortfarande trögt (att få ut företag till Angered). Kanske är det Angereds image som gör det." "Men det tar lite tid för ett område att sätta sig." De tror på exemplet makt när det gäller etablering av arbetsplatser, men de exempel som de nämner är ett par riktigt stora företag som flyttat till industriområdet invid Angereds Centrum. En av tjänstemännen från Näringslivssekretariatet pekar på ett viktigt förhållande för Angered: "Det finns stora paralleller till glesbygden och dess problem — alla verksamheter koncentreras till en centralort."

Åsikter om forskargruppens arbete

Omdömena om forskargruppens arbete i Gårdsten är positiva. En av de

intervjuade säger: "Det behövs ibland, att personer utifrån går in utan förutfattade meningar. Problemet kan vara att få ner idéerna på jorden. En annan av de intervjuade tror, att initiativet måste komma "inifrån": Man kan inte sitta bakom sitt forskarskrivbord och tänka fram hur det här skall gå till." Men samma person säger samtidigt: "För det första måste man ju beundra de här människorna som bara orkar hålla på. Då i första hand forskargruppen som jobbat med det här sedan -77 och hela tiden stött på hinder och ändå jobbat vidare. De måste ha trott på det här."

6.1.14 Facklig organisation

Ombudsmannen som handhar bageriarbetare inom livsmedelsarbetareförbundet har intervjuats.

"Om inte minnet sviker, så var det väl 4-5 år sedan jag talade med någon på Chalmers som drog upp riktlinjerna för det här projektet och jag var mycket kritisk till det här. Ja, fastän jag var så kritisk har jag varje år fått ett julkort från den här gruppen och det uppskattar jag mycket... Vi utbildar ju folket på Ester Mosessons gymnasium, en 3-årig utbildning. Sedan skall dom naturligtvis ut och jobba och i den mån nya stadsdelar växer till eller man bygger om i äldre stadsdelar och man lägger ett konditori där. Så är det då vår uppfattning att killarna skall etablera sig som mästare. Här hade man då de andra förutsättningarna. Här hade man lokal och man hade folk som inte hade någon sysselsättning och körde igång. Det tycker vi är lite tokigt."

Eftersom författaren till detta avsnitt är den någon på Chalmers som han "talade" med i telefon, så kan jag med förvåning och glädje konstatera att hans högljudda kritik tycks ha dämpats betydligt. Den gången hjälpte det föga, att jag poängterade, att vi sökte efter utbildade bagare och att hans medlemmar naturligtvis var välkomna till informationsmötet. Jag meddelade då också till hans stora skepsis, att livsmedelsarbetareförbundet centralt, enligt uppgifter i massmedia, hade uttalat sig för en ökad decentralisering av livsmedelsproduktionen; en uppfattning som nu tycks ha nått ner till ombudsmannanivå; i varje fall när det gäller konditorier, enligt citatet ovan.

Senare har bagarna i Gårdstens Bageri varit i kontakt med honom för att sluta avtal, vilket krävdes för att få anställa beredskapsarbetare. Det han nu är kritisk till är förhållandet att bagarna inte är män. (Efter den tidpunkt då han senast hade kontakt med bageriet, är förhållandet ändrat, nu finns både manliga och kvinnliga bagare.) "Vad man kan säga är ju att det bara är flickor som är med i det här kooperativet." Om kvinnliga bagare: "Dom kan t ex vara lika duktiga konditorer."

Det största problemet för småbagerier ute i stadsdelar menar han är kostnadsläget. De höga kostnaderna beror på höga lokalhyror, vilka i sin tur är betingade av Hälsovårdsnämndens krav på lokalerna. "Konsumenterna vill inte betala för ett bröd som är bakat på manuellt sätt. Dom köper hellre det industribakade brödet." Men samtidigt medger han, att de två senaste åren har en omsvängning skett; många människor har blivit uppmärksamma på kvalitet. Han vet också att Gårdstens Bageri säljer till hälsokostbutiker: "De kunderna är en exklusiv grupp som är villig att betala. Detta är en nisch för dom (Gårdstens bageri)."

När det gäller företagsform har tydligen åsikterna ändrats. Arbetskooperativ var han ytterst kritisk till vid den första kontakten. Vid intervju tillfället sa han: "Vi har absolut inget emot kooperativ."

Även det förhållande att Gårdstens bageri skulle konkurrera ut andra bagerier ingick i kritiken den gången. Idag har han blivit lugnad: "Att det skulle innebära någon konkurrens med övriga var också obefogat."

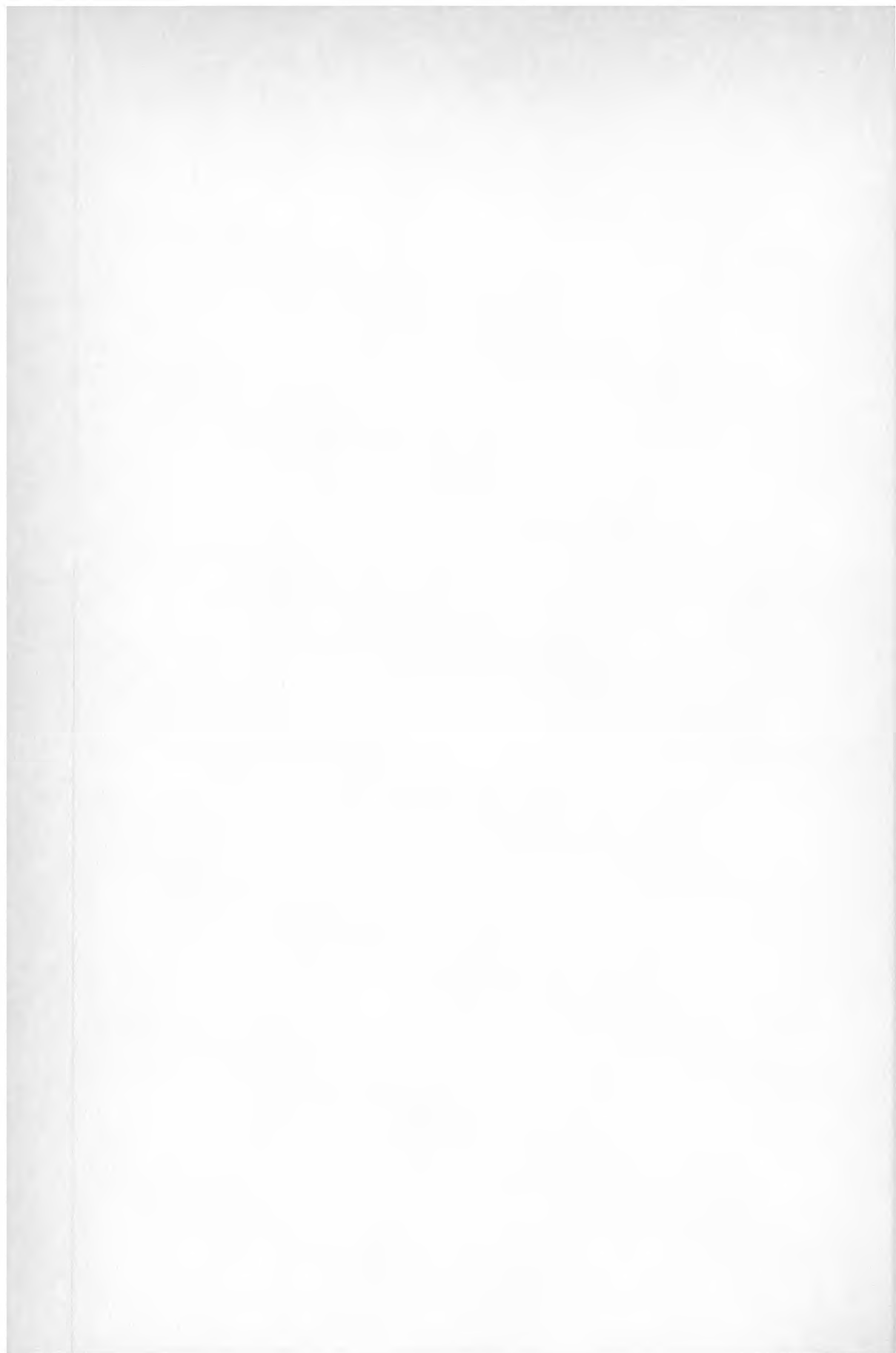
6.2 Resultat ur arkitektoniska perspektiv

En särskild rapport behandlar arkitekturfrågorna i projektet. Den behandlar såväl de traditionella arkitekturfrågorna, som lägesval för olika verksamheter, krav och önskemål från olika parter, lokalernas utformning, utrustning och arbetsmiljö som de speciella frågor som uppstår vid arbetsplatslokalisering i bostadsmiljö. Den ger också en mer detaljerad beskrivning av tillkomstprocessen för produktionsgrupperna och de många olika arbetsmomenten för att åstadkomma lokaler.

Några av resultaten i studien av de rumsliga frågorna är:

- Det går att utan större ombyggnad inrymma många olika slag av arbetsplatser i befintliga lokaler i ett renodlat bostadsområde.
- Befintliga utrymmen, t ex oanvända bostadslägenheter, har kvalitéer som arbetslokaler ofta saknar, bl a när det gäller sanitär utrustning, yt-skikt och möjligheter till externa kontakter.
- Lämpliga utrymmen finns även i bostadsområden som saknar tomma lägenheter, exempelvis barnvagnsförråd, källarlokalerna och garage — problemen med att utnyttja dessa är av administrativ karaktär snarare än av byggnadsteknisk.

Dessa och andra slutsatser, vilka till stor del bekräftar våra tidigare iakttagelser, utvecklas i rapporten.

7. Finansieringsformer

Forskargruppen

Detta avsnitt skall inte ses som slutgiltigt fastslagna forskningsresultat, utan mera som iakttagelser, erfarenheter och preliminära slutsatser. Avsnittet är uppdelat i två delar. Den första delen innehåller en analys av frågor i samband med *uppbyggnad* och *konsolidering* av lokal produktion, medan den andra delen behandlar *effekterna* av den lokala produktionen som sådan.

Analys av uppbyggnads- och konsolideringsprocessen

Ansvarsfördelning: I projektet har i huvudsak tre "parter" varit inblandade: forskargruppen, kommunen och produktionsgrupperna. Utgångspunkter i projektstarten var att kommunen och produktionsgrupperna tillsammans skulle utgöra drivkraften i projektet, dvs att ansvara för tillämpningsdelen. Forskargruppen skulle ansvara för forskningsdelen. Det var på dessa premisser som ansökta forskningsmedel beviljades. Denna rollfördelning har inte fungerat tillfredsställande. Kommunens representanter har förhållit sig passiva och endast varit aktiva när forskargruppen tryckt på. För forskargruppens del har detta inneburit att mycken tid och kraft gått åt till detta aktiveringsarbete gentemot kommunen. En tänkbar orsak till kommunens passivitet kan vara att den i detta sammanhang vill åka snålskjuts på forskargruppens arbetsinsatser, vilka bekostas med statliga medel.

Forskargruppens kontakt med de mer eller mindre utvecklade produktionsgrupperna har varit intensivt och utvecklande. Kontakten mellan Gårdstensverksta'n och kommunen har också i stort sett varit ensidig på så vis att det är Verksta'n som varit den agerande parten, medan kommunen varit den reagerande. Då det gäller kontakten mellan bagarna och kommunen har kontakten uteslutande skett via forskargruppen. En generell, och därmed i viss mån onyanserad, slutsats, då det gäller projektets ansvarsfördelning, är att kommunens engagemang har präglats av initiativlöshet, medan forskargruppen och produktionsgrupperna utgjort den drivande kraften. Denna roll- och ansvarsfördelning stämmer ej överens med utgångspunkterna för projektet, vilket försvårar uppbyggnaden av lokal produktion.

I sammanhanget bör emellertid noteras att denna negativa kritik mot den kommunala förvaltningen ej gäller den fältpersonal som arbetar i Gårdsten. Fältpersonalen har tvärtemot visat engagemang och aktivt medverkat i och för projektet.

Byråkratin som fenomen: Att bygga upp en Lokal produktion i Gårdsten sker under vissa givna villkor, villkor som inte råder i "resursstarka" områden. Det gäller framför allt ekonomiska och kunskapsmässiga resurser. Ett visst mått av dessa resurser är nödvändigt i uppbyggnadsskedet, och eftersom dessa inte finns i tillräcklig omfattning i Gårdsten, måste dessa hämtas "utifrån". Det naturliga sättet att få fram nödvändiga resurser är då att man vänder sig till de organ och personer som är ansvariga för resursfördelningen inom kommunen, nämligen förvaltningen och till politikerna. Det innebär att man kommer i kontakt med en byråkrati, som för den oinvigde (och den invigde) upplevs som obegriplig och trög. I synnerhet gäller det om man föreslår alternativa idéer och förslag till lösningar som s a s inte passar in i det byråkratiska systemet med därtill hörande rutiner. Att driva en alternativ fråga, typ lokal produktion, i rådande förvaltningsstruktur är svårt, och att få förvaltningen att själv initiera och driva alternativa frågor ter sig som en utopi. Konsekvensen av detta har blivit att det dels har tagit lång tid att få gehör för olika frågor och dels att det har tagit lång tid att få fram besked i aktuella frågeställningar. Väntetiderna blir påfrestande, för intresserade personer tröttnar eller orkar inte vänta och uppbyggnadsprocessen fördröjs.

En snabbanalys av byråkratin ger vid handen att det framför allt är tre faktorer som verkat fördröjande/förhindrande i samband med projektet.

1. **Sektorisering.** Innebär att frågor som inte på ett naturligt sätt hör hemma i någon speciell förvaltningssektor kommer att bollas mellan sektorerna.
2. **Regler och föreskrifter.** Tjänstemännen kan som privatpersoner vara positivt inställda till alternativa lösningar (vilket de också påfallande ofta är!), men ej som tjänstemän, eftersom de då är uppbundna av ett regel- och föreskriftssystem. För att komma förbi detta krävs dispenser som endast kan ges på högre nivå (oftast nämndnivå).
3. **Konventionalism.** Politiker och tjänstemän som i sin personlighet är konventionella och därmed inte ens öppna för okonventionella och alternativa lösningar medverkar givetvis inte till utvecklingen. Personer kan alltid stödja sig på gällande föreskrift- och regelsystem och hänvisa till att "det ingår inte i våra rutiner".

Sammantaget innebär dessa faktorer att byråkratin i sig dvs oberoende av politiska beslut, orsakar ett orättfärdigt och "snedfördelat" samhälle. Detta sker genom att byråkratin effektivt tar död på alternativa idéer och initiativ, och då i synnerhet om dessa kommer från enskilda och grupper som saknar de resurser som behövs för ett förverkligande. Har man dessa resurser (ekonomiska och kunskapsmässiga t ex) kan man däremot hävda sina intressen gentemot byråkratin. Ur detta perspektiv ser sig byråkratin som ett fisknät med omvänd effekt. . .

Prioritering. Myndigheterna och beslutsfattare har att brottas med olika problem, varav ett blir alltmer påträngande och obehagligt: Den Stora Krisen innehållande ekonomisk stagnation och inflation- "stagflation", stadigt ökande arbetslöshet, sociala problem osv. I detta läge arbetar man med de traditionella närings- och arbetsmarknadspolitiska metoderna med allt större intensitet ju mer fördjupad krisen blir. Det innebär att tid och resurser inte blir över till små, spirande initiativ som i det långa loppet tillsammans kommer att utgöra ett fullvärdigt utvecklingsalternativ om de bara tillåts växa upp.

Företagsform och finansiering. I kontakterna med tjänstemän inom finansvärlden har det visat sig att man har störst tilltro till den traditionella aktiebolagsformen. Den ekonomiska föreningen tycks vara "svår", dels pga att den är ganska ovanlig och dels på att den inte anses som tillräckligt stabil. Stabiliteten anses bli lidande genom frånvaron av insatskapital samt att medlemsskapet är "öppet", dvs att utbyte av medlemmarna kan ske ganska lätt. Om man dessutom utformar företaget i arbetskooperativ form ökar skeptisismen. Detta pekar på att den traditionella ekonomvärlden sätter mer tilltro till kapital i traditionell mening än till "humankapital" dvs människan som resurs och arbetare.

För att få igång lokala produktionsgrupper måste finansieringsfrågan lösas, i initialskedet är det nödvändigt. I huvudsak har forskargruppen arbetat med tre möjliga finansiärer: kommun, utvecklingsfond och bank.

1. **Kommun.** Det har visat sig att kommunen kan gå in och finansiera kulturell verksamhet och har så också gjort. Verksta'n utgör ett sådant exempel.

Däremot kan kommunen inte finansiera kommersiell verksamhet, vare sig genom lån eller som borgensman för lån. Det strider mot den kommunala kompetensen, dvs vad kommunen får och inte får inlåta sig i. Bageriverksamhet utgör ett exempel som kommunen ekonomiskt inte kan stödja.

2. **Utvecklingsfond.** Syftet med fondens verksamhet är främst att stödja mindre och medelstora tillverkande företag. I ekonomiskt avseende betyder det, att man är beredd att bevilja lån mot mindre säkerhet än en traditionell bank. För bageriets del visade det sig att man kräv-

de personlig borgen på 25% av lånesumman plus företagsinteckningar som säkerhet.

3. **Bank.** Den affärsbank som kontaktades angående bageriets finansiering beviljade det sökta lånet i sin helhet under förutsättning att borgen ordnades för hela lånet. Bankens risktagande var alltså lika med noll i detta fall.

En fjärde möjlighet undersöktes också, nämligen om AB Göteborgshem skulle kunna tänka sig gå i borgen för banklånet, men som tjänstemannen sade: "Det ingår inte i våra uppgifter".

En reflexion man kan göra i dessa bank- och ekonomisammanhang är, att den tilltro man sätter till, om en verksamhet skall bära sig eller inte, så gott som uteslutande grundar sig på ekonomiska faktorer och det gäller även människan som resurs. Det som är av intresse, är hur mycket kapital den enskilde vill satsa, eller gå i borgen för. Tanken bakom detta är förmodligen, att man tror att människan arbetar bättre och hårdare om hon har den "ekonomiska piskan" på sig. Denna negativa människosyn hör i beteendevetenskapligt, historiskt sammanhang hemma i början av seklet. Den människosyn som utvecklats sedan dess inom beteendevetenskapen tar **även** fasta på andra drivkrafter av socialpsykologisk och arbetspsykologisk karaktär som innebär en mer positiv människosyn.

Förutom de traditionella vägarna för finansiering har vissa mindre konventionella försök gjorts samtidigt. Detta för att inte drabbas av handlingsförlamning medan det bekymmersamma arbetet med att få loss pengar från förut nämnda "finansiärer" pågick. Det har resulterat i att bageriet fått viss utrustning till skänks och att arbetsgruppen i första hand sökte efter begagnad utrustning för att minska investeringskostnaderna. Dessutom har alternativa finansieringsmöjligheter diskuterats, såsom stödfonder, stiftelsebidrag, föreningsborgen m m.

8. Kommentarer

Christer Lundberg

Inga Malmqvist

Birgitta Mattsson

Under denna rubrik har vi samlat några "friare" funderingar gjorda av enskilda deltagare i forskargruppen. Dessa utgör några reflexioner kring de frågor som projektet har behandlat.

Några erfarenheter från initieringsprocessen

Christer Lundberg

Vilka faktorer har inverkat starkast för resp. emot etablering av lokal produktion i Gårdsten?

För: Lokala nätverk och fältpersonal

I huvudsak för etablering har de befintliga nätverken i stadsdelen verkat. Särskilt gäller detta den relativt nyetablerade och "tvärfunktionella" områdesgruppen, också det riktigt väletablerade och trygga KFUK-KFUM, även om många inom denna kategori nog ansåg att man klarade frågan bäst själv och också visade exempel på egna liknande positiva initiativ. De helt nyetablerade, som byalagen, var mer indifferent, då de var upptagna med sin egen etablering och uppfyllda av sina egna frågor. De enfunktionella som idrottsföreningar och i viss mån fritidsrådet var passivt intresserade eller avvaktande i början, men blev successivt mer aktivt stödjande, t ex inför cykeldagarna.

De viktigaste funktionerna hos de här nätverkskontakterna i samband med initieringsprocessen har enligt vår bedömning varit:

- moraliskt stöd för forskarna i det dagliga arbetet,
- reell och psykologisk legitimering av arbetet som förankrat i området, t ex när tjänstemän och politiker på kommun- och kommundelnivå inhämtade synpunkter inför beslut om ny verksamhetsperiod för Gårdstensverksta'n,
- rekryteringsfunktionen, att de många lokalt verksamma inom de här nätverken förmedlade kontakt mellan intresserade gårdstensbor och forskargrupp.

Alla de här funktionerna var för sig och tillsammans gör de befintliga nätverken i området till en oskattbar resurs och en nödvändig utgångspunkt för ett sådant här projekt.

Mot: Den kommunala förvaltningen sektors- och/eller funktionsuppdelning

Den kommunala förvaltningens hårda sektoriella uppdelning försvårar nya sektorövergripande initiativ som integration arbete-bostad. Detta är ett av de tydligaste resultaten redan i vårt tidigare projekt "Arbete och bostad i Gårdsten som bekräftas i detta projekt. Det här problemet och metoder att angripa det utvecklas i "Strategi för områdesförvaltning (Program och lägesrapport 198) och följs delvis upp i kommunens, GU:s och CTH:s projekt "Lokal utveckling i Kortedala".

Mest utsatt för uppdelningen har Gårdstensverksta'n varit, som lytt under olika förvaltningar under olika skeden och haft stora problem med t ex finansiering av sin okonventionella barnpassning.

Bageriets stämpel som privat affärsverksamhet är också ett uttryck för den sektoriserade förvaltningens schablonbehov.

Mot: "Utmattningsfonden"

En av de svåraste motgångar projektet drabbats av under nästan hela sitt förlopp har varit den från början splittrade, men med tiden långsamt hårdnande attityden från Utvecklingsfondens sida. Från att ha varit i princip stödande, men avvaktande, skärpte fonden successivt kraven på privat kapital och personlig borgen från noll till 80.000:-, som i värsta fall en person i bagargruppen skulle bli skyldig att betala. För Utvecklingsfondens personal framstod den här summan som blygsam, för de berörda människorna som oändligt stor — "ruin och evig fattigdom". Effekterna av den här långsamma skärpningen av kraven var dels stressupplevelser som sömnlöshet och koncentrationssvårigheter, dels en upplevelse av vanmakt; en Per Gynt-känsla av en osynlig övermäktig motpart som vek undan, men aldrig skulle ge efter i det avgörande ögonblicket.

Mot: Bristande kontinuitet på nivån kommunala handläggare

Många av de handläggare på kommunen, som blivit intresserade av projektets intentioner och som deltagit aktivt för att föra det framåt, har försvunnit till någon annan del av kommunen, landet eller världen efter en kort tid. Arbetet har bl a därför kommit att likna en stafett, där olika personer, grupper och intressen under olika, men oftast korta skeden "haft pinnen" och drivit delar av försöksverksamhetens etablering.

För: Arbetsmetodens öppenhet

Öppenheten för ändringar i inriktning, tidplan, arbetsfördelning m m har varit nödvändig. Forskargruppen har haft rollen av funktionärslag till den "stafett" i seg motvind, som arbetet kommit att likna. Men mera om det i nästa avsnitt:

För: Informellt kommunalt nätverk

De drivande personerna har ibland framstått som ensamma eller parhästar, men torde hela tiden haft aktivt stöd av ett informellt nätverk inom kommun och bostadsföretag, resp. inom kamratkretsar, som trots den formella strukturen lyckats skapa arbetsbetingelser för de två produktionsgrupper, som kommit igång. Ett nytt försök skulle direkt inriktas på

informella kontakter, utan att därför helt utelämna, men väl slösa mindre tid på, de formella.

Två motsättningar

Det finns en paradoxal motsättning mellan alla projekts mål, att göra sig själva överflödiga och de flesta sociala projekts mål, att åstadkomma stabila sociala nätverk. Man kan svårligen ingå i den viktiga uppbyggnadsfasen av ett stabilt nätverk, utan att bli en stabil del av det och omvänt kan man svårligen förbereda en instabil handling, som att göra sig överflödig utan att bidra till instabilitet i nätverket.

En annan motsättning är den mellan å ena sidan strävan att få andra att ta över och identifiera sig med initiativet och å den andra behovet av uppskattning för och upphovsmannarätt till en del av arbetet.

Några personliga reflexioner

Inga Malmqvist

Två udda aspekter tas här upp till diskussion. Dessa är antagligen inte specifika för just projektet Lokal Produktion i Gårdsten, utan troligen också giltiga för andra forskningsprojekt, där forskarna själva aktivt medverkar och där man tar upp frågeställningar som är tidsaktuella.

Det första jag vill diskutera är "trender". I vilken utsträckning är forskning beroende av aktuella strömningar eller "trender" i samhället? Hur mycket påverkas forskares projektidéer, omgivningens reaktioner, anslagsmyndigheters agerande osv av vad som råkar vara opportunt just vid tillfället? Jag menar inte i så hög grad *vilka* som är de samhällsproblem som behandlas, utan snarare *vilken inställning* allmänheten, forskare m fl har. Kort sagt — hur viktigt är det, att den företeelse man behandlar är "inne"?

Jag har inget svar på frågan, men vill belysa den med vår forskargrups kärnfråga — arbetsplatser i bostadsområden. När vi började fundera på detta, kring 1973-74, möttes vi med stor skepsis från de flesta håll. Små arbetsplatser var orealistiskt, odlingar var "Åsa-Nisse". Så småningom fick vi gehör för våra tankar, andra forskare drev liknande frågor, ämnet började bli "inne". Man t o m redovisade försök med lokal utveckling i etermedia och kooperativ blev ett positivt laddat ord. Nu upplever jag att samhällspondeln har svängt åt ett annat håll. Nu har 1970-talets idéer om grupper och gemensamt arbete blivit flummiga. Nu gäller att ensam är stark och det är sig själv man ska satsa på. Att starta eget företag kan vara i linje med övriga aktiviteter för att vårda sitt ego, men då förstås ensam, och i "rätt" bransch, t ex datorer. I det här perspektivet kanske det inte är så förvånande att man åter börjar ifrågasätta behovet och effekterna av arbetsplatser i bostadsområden. Det sociala livet "där ute" fixas ju lätt med kabel-TV, bostadsföretagens nya mirakelmedicin mot sociala krämpor!

Efter att ha arbetat med förorternas problem i många år har man svårt att acceptera att viktiga samhällsproblem ska styras av ytliga kastvindar; av vad som råkar vara modernt.

Det andra jag vill diskutera är en kommentar som vår forskargrupp ofta fått på vårt arbete: "Initiativet ska komma inifrån!" "Människorna i bostadsområdet ska själva ordna verksamheter — ni forskare kommer ju utifrån — då blir det fel". Ett drastiskt svar skulle kunna vara: "Jovisst, självklart är det önskvärt att människor själva tar initiativ och genomför förbättringar av sin boendemiljö och livssituation i förorterna — det har vi väntat på i 15-20 år!

Visst har grupper av människor i Göteborg, i övriga Sverige, i Skandinavien och säkert överallt i storstädernas sovstäder själva gjort förbättringar. Men att just tillskapa arbetsplatser är ett ganska komplicerat förfarande. Det kräver såväl kapital som energi och kunnande för att tränga igenom en hel del byråkratiska hinder. Detta är en anledning till att så förhållandevis lite komplettering med arbetsplatser åstadkommit. En annan anledning är förmodligen auktoritetstro och konventioner, men det är en annan fråga.

Vårt engagemang har därför, anser jag, varit nödvändigt av flera anledningar: för det första var detta en möjlighet att direkt påverka genom forskning; att åstadkomma, rent praktiskt, en förändring i önskvärd riktning. För det andra behövde vi själva agera för att få studieobjekt. För att man överhuvudtaget ska kunna skaffa sig kunskaper om en företeelse måste denna existera. Dessutom — deltagande i en process på ett eller annat sätt innebär rika möjligheter att skaffa kunskap om processen.

Tvivlen

Birgitta Mattsson

Jag började reagera mot den tråkiga variationslösa **formen** i millionprogrammets bostadsbebyggelse — men kom snart in på att det var variationslösheten i **innehållet** som man borde starta med att ändra. För att därmed även formen skulle förändras och varieras med ett nytt innehåll.

För att driva ett aktionsforskningsprojekt krävs att man tror på och engagerar sig 100%-igt i idén — annars orkar man inte hålla på så många år som det behövs för att ändra attityder och därmed ha en chans att lyckas med det man arbetar med. Ens personliga engagemang ger ofta utdelning och i vårt forskningsprojekt svetsades också forskargruppen samman under aktionsprojektets gång, en stark gemenskap som också gav utdelning i form av kunskapsutveckling och personliga kanske livslånga vänskapsrelationer.

Men — det finns också sidor av aktionsforskningen som är svåra att tackla. En sida är, att man utåt måste tala mer om aktionens synbara resultat än om kunskapsutveckling, vilket slår tillbaka under projektets gång. Omvärldens reaktioner och uppfattning om projektet mäts efter just synbara resultat. De värdefulla resultaten är snarare den samlade kunskapen, men denna når inte omvärlden förrän långt efter aktionen i form av rapporter och artiklar.

Det svåraste i aktionsforskningsprojektet tycker jag emellertid är mina egna tvivel på aktionens inriktning. När man varit med och satt igång en så stor apparat som den vi drog igång, måste man ro båtar i land med engagemang, även om man själv tvivlar på idéns möjligheter.

De har ökat under tiden. Efter hand som jag funnit att det skulle behövas en så massiv satsning från stat och kommun på etableringsstöd till företagare som vill starta i städernas perifera bostadsområden.

En sådan satsning känns omöjlig så länge samhället fungerar med uppdelat ansvar för boende, näringsliv och sociala frågor.

9. Litteratur

Forskargruppens dokumentation

BFR-rapporter

Frankenberg, Ken: Gårdsten - ett bostadsområde sett genom olika glasögon/Ken Frankenberg, Inga Malmqvist, Lennart Widenberg. R9:1980

Johansson, Ingrid: Arbetsplatser i Kortedala och Gårdsten - branschstruktur och lokaliseringsmönster i två bostadsområden i Göteborg R16:1980

Sandahl, Gert: Småföretagare väljer läge för små verksamheter. R17:1980

Sandahl, Gert: Bundenhet eller flyttningsintresse bland mindre företag i Göteborg. R21:1980

Mattsson, Birgitta: Väck sovstaden. T6:1981

Lundberg, Christer: Arbete och arbetsmiljö i ett bostadsområde. R82:1981

Mattsson, Birgitta: Jovisst behövs arbetsplatser, men... /Birgitta Mattsson, Lena Jarlöv, Ingrid Johansson, Christer Lundberg, Inga Malmqvist, Östen Ohlsson, Lennart Widenberg. T4:1983.

Widenberg, Lennart: Bostadsrätt? Ett bättre bostadssätt... Fast med olika mått mätt! /Lennart Widenberg, Lena Jarlöv, Inga Malmqvist, Birgitta Mattsson, Gert Sandahl. R24:1984.

Johansson, Lundberg: Industri- och hantverkshus. Erfarenheter och utvecklingsmöjligheter. /Ingrid Johansson, Christer Lundberg. R93:1984.

Mattsson B, Lundberg C, Ohlsson Ö: Arbete och bostad i Gårdsten /slutrapport del 2: Industri- och hantverkshus. Under tryckning 1986.

Malmqvist Inga: Arbete och bostad i Gårdsten /slutrapport del 3: Lokal produktion i Gårdsten — Arkitekturfrågor. Under utarbetande 1986.

Dagböcker, Forskningsprogram

Bygda Bostadsområdets Utveckling BBU-74, 74-12-09

Bygda Bostadsområdets Utveckling BBU-75, 75-01-30

Arbete och Bostad i Gårdsten BBU-75, 75-08-15

Arbete och Bostad i Gårdsten BBU-76, 76-01-30

Arbetsplan 77-06-10

Före och efterstudie av bostadsmiljön 77-06-10

Lokal produktion 79-05-17

Strategi för områdesförvaltning 79-05-17

Industri- och Hantverkshus 79-05-17

Industri- och Hantverkshus, programkomplettering kring medbestämmandefrågor 80-05-27

Loggböcker, Lägesrapporter

Lägesrapport 77-04-14

Lägesrapport 2, 78-03-22

Lokal produktion, 80-02-25

Industri- och Hantverkshus 80-02-24

Industri- och Hantverkshus, lägesrapport 2, 81-03-27

Industri- och Hantverkshus, lägesrapport 3, 82-02-12

Lokal produktion, lägesrapport, 81-08-28

Strategi för områdesförvaltning, 82-02-01

Från hyresrätt till bostadsrätt, lägesrapport

Protokoll

Protokoll från Forskargruppens planeringsmöten

Områdesgruppens planeringsmöten

SAMBA-ledningensgruppsmöten

Rapporter

Hinder och krav vid ombyggnad av bostäder till arbetsplatser 77-06-29
160 nya arbetsplatser i Gårdsten 1978 - är det möjligt? 77-12-06

Ritningar, skrivelser

Skrivelser till och från olika förvaltningar i frågor som rört forskargruppens aktion.

Tidskrifter

Arkitekttidningen, 19-76

Arkitektur, 8-77

Plan, 1-79 Att bo, 1-81

Byplan, 1-82

Övrigt

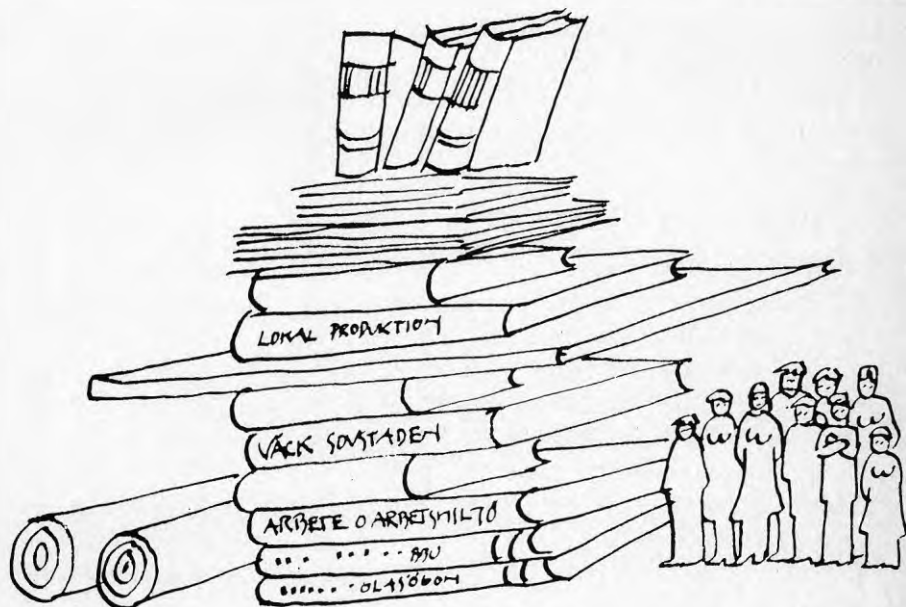
Strukturförändringar - Gårdsten. Samskap. Enkätundersökning Angered Centrum, projektarbete CTH-V4s 78-79.

Kortedala glasmästeri, projektarbete, CTH-A2 ht 79.

Inte bara ett bostadsområde, examensarbete,

Socialhögskolan/Konstindustriskolan -80.

Två dagar i Danmark - studiereserapport BBU-80.

Referenslitteratur

Stadsutveckling

Benevolo, Leonardo: Den moderna stadsplaneringens uppkomst. Stockholm: LT, 1973.

Creese, Walter: The search for environment: the garden city - before and after. New Haven: Yale University press, 1966.

Geddes, Patrik: Cities in evolution. London, 1915.

Gromark, Sten: Från produktionens rum till rummets produktion i Häften för kritiska studier 2-3 1979.

Heijl, Matts: Från marknadsplats till industristad: en historisk översikt över näringslivets utveckling i Göteborg/Matts Heijl, Urban Persson. Göteborg: CTH, 1977.

Hellspång, Mats: Land och stad: svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid/Mats Hellspång, Orvar Löfgren. Lund: Gleerup, 1972.

Howard, Ebenezer: Garden cities of to-morrow. London: Faber and Faber, 1946.

Jacobs, Jane: The death and life of great American cities. London: Cape, 1962.

Mumford, Lewis: Stadskultur. Stockholm: Raben och Sjögren, 1972.

Nordström, Lars: Den stora folkomflyttningen/Lars Ågren. Göteborg: Centrum för byggnadskultur, 1979.

Paulsson, Gregor: Svensk stad. Lund: Studentlitteratur, 1976.

Sidenbladh, Göran: Stockholms stads historia 1922-57. Stockholm, 1982.

Funktionsintegrering

Andersson, Lena: Stadsförnyelse i Hallunda-Norsborg. Om möjligheter och hinder vid komplettering av ett bostadsområde med arbetsplatser/Lena Andersson, Kerstin Gunnarsson. Stockholm: KTH, 1982.

Bodström, Kerstin: Bostad, Arbete, Samhälle: Möjligheter och begränsningar vid samlokalisering/Kerstin Bodström, Bjarne Lindström, Thomas Lundén. Stockholm: BFR, 1979. (R77:1979)

Cornell, Elias: Bygg sönder samhället så bygger du sönder människan. I antologin Samhällsförändring och brottslighet. Åke Daun m fl ed. Stockholm: Tidens förlag/Folksam, 1974.

Göteborgs stadsbyggnadskontor: Rapport V 1978:01 Blandning av bostäder och arbetsplatser - en företagsstudie. Göteborg, 1978.

Jensen, Rolf: "Samlokalisering bolig - arbeidsplass - hva er det, og hva venter man å oppnå?" Artikel i Arbeid nr 3, 1978.

Johansson, Ingrid: Arbetsplatser i Kortedala och Gårdsten - branschstruktur och lokaliseringsmönster i två bostadsområden i Göteborg. Stockholm: BFR, 1980. (R16:1980)

Kan man blanda arbetsplatser och bostäder./Hagberg m fl Göteborg: CTH, 1970.

Lahdenranta, Irja: Arbetsplatser i ett bostadsområde./Irja Lahdenranta, Ulrika Lavsson. Projekt Arbete Samhällsplan. Linjen Kulturgeografiska Inst. Stockholms Universitet, Stockholm, 1982.

Lokala arbetsplatser. Dokumentation av ett seminarium om stadsförnyelse i Botkyrka kommun, mars 1982. Stockholm: Departementens Reprocentral, 1982.

Lundqvist, Åke: Alternativ förstad. (DN 1979-06-05)

Mattsson, Birgitta: Kan arbetsplatser förbättra 60- och 70-talens bostadsområden? Artikel i Plan 3. 1979.

Smideman, Bengt: Hur den onda cirkeln bryts: Förslag till åtgärder i Hallunda-Norsborg, en stockholmsförort/Bengt Smideman, Bengt Starck, Bengt Sundborg. Stockholm: KTH, 1979.

Social miljöplanering. Socialmedicinsk tidskrift: 49, 1972 häfte 7-8

Wiegand: Funktionsmischung. Niggli, 1972.

Alternativ utveckling

Adler-Karlsson, Gunnar: Lärobok för 80-talet. Stockholm: Prisma, 1976.

Eriksson, B: Närproduktion av livsmedel. Göteborg: Centrum för tvärvetenskapliga studier av människans villkor. GU, 1978.

Johansson-Hedberg, Birgitta: Barn - Sverige. Rapport 502 från projektet "Omsorg i samhället" Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier, Liber, 1979.

Hägerstrand, Torsten: Framtidens Barnsamhälle - samhällenas framtid. Föreläsning vid Arkitektmötet 8-10 oktober 1982, Stockholm: Arkitekttidningen 1982.

Illich, Ivan: The right to useful unemployment and its professional enemies. Ontario: Burns and Mac Eachern cop., 1978.

Ingelstam, Lars: Arbetets värde och tidens bruk. Sekretariatet för framtidsstudier. Stockholm: Liber, 1981.

Kulturaktivitet i staden en studie av 15 integrerade kulturcentra i Västeuropa/Lars Ågren m fl. Göteborg, 1974.

Lokal produktion, Forskargruppen "Arbete och Bostad i Gårdsten". Lägesrapport 81-08-28. Göteborg: CTH, 1981.

Málek, J: Creativity and social Change i Tiselius, A, Nilsson, S: The place of Value on a World of Facts, s 165-191. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1969.

Mattsson, Birgitta: Väck sovstaden - att komplettera ett bostadsområde mer arbetsplatser. Stockholm: BFR, 1981 (T6:1981) Diss. CTH, Göteborg.

Romell, Dag: Kreativitet - en outnyttjad resurs. Hermods Fackböcker 1974.

Sjöstrand, Ingrid: Samhem: En bok om mänsklig miljö i mänsklig skala. Stockholm: Aldus/Bonnier, 1973.

Arbetskooperation

Blomqvist, Kaj: Arbetskooperation - Stockholm: Kooperativa Institutet, 1978.

Blomqvist, Kaj: Arbetskooperation. Företag som tagits över av de anställda. Lund, 1978.

Glimell m fl.: Stordrift, Stagnation eller behövsinriktad produktion. Stockholm: Arbetslivscentrum, 1979.

Kommundepartementet: I morgon kooperation - ett folkrörelsealternativ. Stockholm, 1981.

Kooperationsutredningen. Arbetskooperation, delbetänkande av kooperationsutredningen. Stockholm, 1980. SOU 1980:36

Oakshott, Robert: The case for workers coops. London, 1978.

Widenberg, Lennart: Arbetskooperation i Mondragon. Arbetskooperation i Gårdsten. Stencil. Göteborg: Forskargruppen Arbete och Bostad i Gårdsten, oktober 1982.

Kommunal planering

Albertsson: Kommunal och industriell planering i Sundsvallregionen 1950-1970/Albertsson, Ödman. Stockholm: BFR R67:1979.

Brunsson, Nils: Beslut och handling/Nils Brunsson, Sten Jönsson. Stockholm: Liber, 1979.

Brunsson, Nils m fl: Politik och Administration. Stockholm: Liber, 1980.

Ekonomisk bedömning i politisk miljö. Programskrift, Företagsekonomiska Inst vid Göteborgs universitet, Göteborg, 1979.

Johannisson, Bengt: Självtillit och handling i Mållerås. Växjö: Trygghetsrådet SAF - PTK, 1981.

Johansson: Kommunal markpolitik i tre norrlandsstäder 1950-1970/Johansson, Ödman. Stockholm: BFR, 1979.

Maunsbach, Tord: Den kommunala planeringen och industrietableringarna i Värö/Tord Maunsbach, Bo Mårtensson. Stockholm: KTH, 1974. (KTH 1974:4)

Orrskog: Kommunal planering i Umeå 1950-1970/Orrskog, BFR 1974 (R18:1974)

Bostadsbygge

Andersson, Birgitta: Idealbostad eller nödbostad?: det moderna flerfamiljshusets arkitekturutveckling studerad i Göteborg. Göteborg: CTH, 1975. Diss. CTH, Göteborg.

Egerö, Bertil: En mönsterstad granskas: bostadsplanering i Örebro 1945-1975. Stockholm: BFR, 1979 (T26:1979)

Flemström, Carin: Fallet Rosengård: en studie i svensk planerings- och bostadspolitik/Carin Flemström & Alf Ronnby. Stockholm: Prisma, 1972.

Gehl, Ingrid: Bo-miljø. København: Statens byggeforskningsinstitut, 1971. (SBI-rapport; 71)

Jarlöv, Lena: Boende och skaparglädje. Människans behov av skapande verk-

samhet - en försummad dimension i samhällsplaneringen. Göteborg: CTH, 1982. Diss. CTH, Göteborg.

Vestbro, Dick Urban: Att bygga för jämställdhet. Stockholm: Aldus/Bonnier, 1968.

Ågren, Lars: Ej bättre börda du bär på vägen... Ingår i: Värde, välfärd och jämlikhet, 1972.

Ågren, Lars: Gemenskap. En seminarieserie om kollektivt boende. Stockholm: BFR, 1981. (R35:1981)

Förorter

Daun, Åke: Förortsliv: en etnologisk studie av kulturell förändring. Stockholm: Prisma, 1974. Diss. Stockholm: Universitetet.

Hedman, Eva: Fysisk miljö och socialt liv: en inblick i hur samhället återspeglar sig i ett bostadsområde i Umeå. Stockholm: BFR, 1976.

Insulander, Eva: Barnen och betongen: en rapport om barns villkor i en svensk förort. Stockholm: Liber, 1975.

Johansson, Ingemar. Den stadslösa storstaden. Förortsbildning och bebyggelseomvandling kring Stockholm 1870-1970. Stockholm; BFR, 1974 (R26:1974)

Pass, David: Vällingby and Farsta from idea to reality: the new community development process in Stockholm. Cambridge, Mass.: Massachusetts Institute of Technology, 1973.

Schwartz, Margareta: Kvinnoliv förortsliv/Margareta Schwartz, Susanne Nyberg. Stockholm: Gidlund, 1978.

Werne, Finn: Angered-Bergum: ett fall i Göteborgs bostadspolitik: examensarbete vid Arkitektur, CTH, Göteborg: CTH, 1971.

Förvandling. (Bostad-, Områdes- och kommunal förvaltning)

Andersson, Widar: Självförvaltning och rörelsetradition En bok om stadsdelen Eriksbo. Göteborg, 1982.

Herlin, Ville: Hyresgäststyrd bostadsförvaltning genom förvaltningsförening. Presentation och diskussion. Utkast. Stockholm, 1981-05-22.

Bostadssociala delegationen: Aktivt boende. Stockholm 1979 (SOU 1979:67)

Hallberg-Högberg, Anna-Lena: Områdesförvaltning för de boendes skull. Stockholm: BFR, 1978.

Högberg, Anna-Lena: Att ge förutsättningar för ökad delaktighet i boendet. Erfarenheter av ett års försöksverksamhet/A-L Högberg, G Friberg: Projektet Bostadsförvaltning i förändring. Stockholm: BFR, maj 1981.

Hjärne, L: Hyresgästinflytande - på vems villkor!/L Hjärne, H Lennartsson, T Soidre-Brink. R115:1979. Stockholm: BFR, 1979 (R115:1979)

Lokala organ i Göteborg. Utredningsrapport - mars 1981. Ledningsgruppen för försöksverksamhet med lokala organ i Göteborg.

Mogård, Per: Projektplan för utveckling och utvärdering av förvaltarföreningar. Fastighetsgruppen vid Företagsekonomi Inst. Stockholms Universitet. Stockholm 1981-05-14.

Utvidgad försöksverksamhet med lokala kommunala organ. Kommunfullmäk-

tige handlingar 158. Örebro, 1978.

Arbetsplatser och arbetsliv

Erlandsson, U: Företagsutveckling och utrymmesbehov. Lund: Gleerup 1975. Diss LU, Lund.

Gardell, Bertil: Produktionsteknik och arbetsglädje. Stockholm: Personaladministrativa rådet, 1971.

Industriplanering CTH, 1979. Forskning kring industriplanering. Göteborg, CTH - Arkitektur. 1979. Stencil.

Johansson, G: Arbetsområden med industri i svenska tätorter; utvecklingsförlopp och samhällsplanering. Stockholm: BFR, 1979 (R24:1979)

Lundberg, Christer: Arbete och arbetsmiljö i ett bostadsområde. Stockholm: BFR, 1982 (R82:1982)

Nordqvist: Arbetsplats - Bostad. En studie av Högsbo industriområde/Nordqvist, Tuvegran. Trebetygsuppsats från Kulturgeografiska Inst. Göteborgs Universitet. Göteborg, 1975.

Kommunal företagsamhet

Kommunalföretagskommittén: Kommunalföretaget. Betänkande av kommunalföretagskommittén. Stockholm, 1982 (SOU 1982:13)

Svensson, Ronny: Kan kommunerna i Sverige styra sin egen utveckling? Rapport: 20. Luleå 1980.

Utredningen om kommunal kompetenslagstiftning: Kommunerna och näringslivet. Stockholm, 1982 (SOU 1982:20)

Företagsekonomi Organisationsteori

Carstedt, G: Utvecklingsförlopp i mindre företag i *Ramström* (red): Små företag - stora problem. Stockholm, 1975.

Guillet de Monthoux, Pierre: Handling och existens, anarkoexistentiell analys av projekt, företag och organisation. Stockholm: Liber, 1978.

Sandahl, Gert: Bundenhet eller flyttningsintresse bland mindre företag i Göteborg. Stockholm: BFR, 1980 (R21:1980)

Sandahl, Gert: Lokaliseringsstödet i företagens utveckling. Göteborg: BAS 1980. Diss. GU, Göteborg.

Harris, R.J.P.: Intra - Regional Movement of Manufacturing Industry. Town Planning Review Vol 45, 1974.

Sociologisk och psykologisk litteratur

Ej till salu. Rapportserien Till varje pris, nr 9. Slutrapport. Stockholm: Statens Ungdomsråd, 1981.

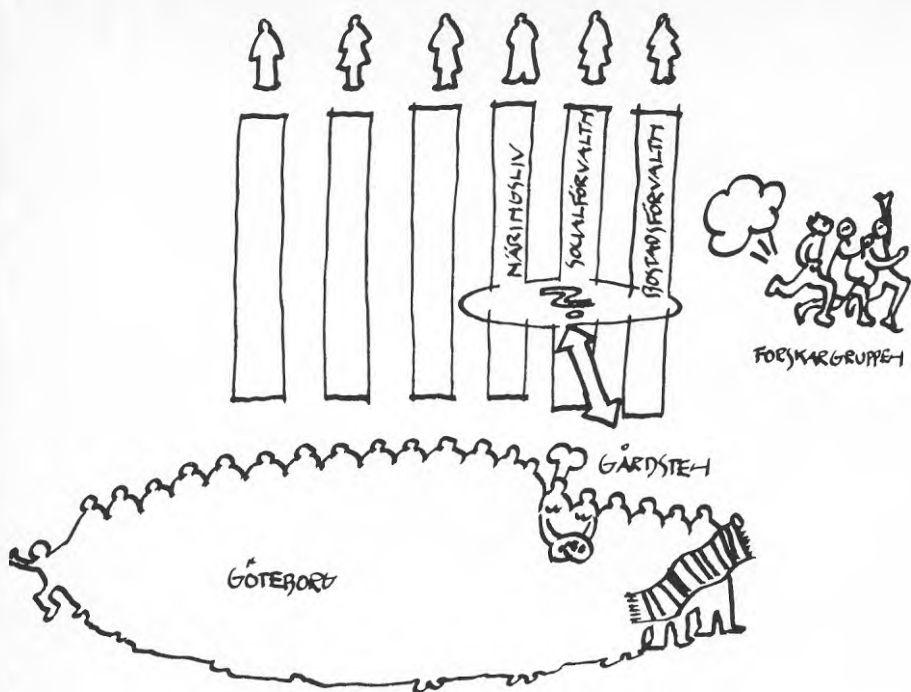
Frankenberg, Ken: Gårdsten - ett bostadsområde sett genom olika glasögon. Stockholm: BFR, 1980 (R9:1980)

Fromm, Erich: Flykten från friheten. Stockholm: Natur och Kultur, 1971.

- Fromm, Erich*: Ett friskare samhälle. Stockholm: Tidens förlag, 1976.
Fromm, Erich: Att ha eller att vara? Stockholm: Natur och Kultur, 1978.
Gromark, Sten: Det sociala rummet. Göteborg: CTH, 1978. Stencil.
Jonsson, Gustav: Att bryta det sociala arvet. Stockholm: Tidens förlag, 1973.

Vetenskapsteori Forskningsmetodik

- Aksjonsforskning* i teori og praksis/redigert av Thorbjørn Axelsen og Arnstein Finset. Oslo: Cappelen, 1973.
Flemström, Carin: Kan samhället förändras genom socialt arbete?: en rapport samt diskussion om principiella problem i socialt fältarbete/Carin Flemström, Alf Ronnby. Lund: Studentlitteratur, 1974.
Johansson, Monika: Makt och enhet: förutsättningen för aktion i folkets tjänst. Artikel i Psykologi i teori och praktik; 1973 nr 3.
Kuhn, Thomas S.: The structure of scientific revolutions. Chicago: University of Chicago press, 1971.
Göransson, Jonas: Vad händer med Kommendantsängen?: ett experiment med varsam stadsdelsförnyelse/Jonas Göransson & al. Stockholm: BFR, 1976.
Løkken, Yngvar: Sociologens dilemma. Oslo, 1968.
Marcovic, M.: Att utveckla socialismen. Stockholm: Prisma, 1972.
Olivegren, Johannes: Brukarplanering: ett litet samhälle föds... Göteborg: FFNS-gruppen, 1975. Diss. Stockholm: KTH.
Olivegren, Johannes: Verktyg för samarbete och utveckling. Göteborg: CTH, 1981.
Skjervheim, Hans: Deltagare och åskådare: sex bidrag till debatten om människans frihet i det moderna samhället. Uppsala: Verdandi, 1971.
Östergård: ett försök till social rehabilitering i ett slumområde i samband med dess byggnadstekniska sanering./Gunnel Andersson m fl. Stockholm BFR, 1975.

Någon tjänsteman eller grupp av tjänstemän måste fortsätta forskargruppens arbete att stödja de lokala produktionsgrupper som startats i Gårdsten.

10. Bilagor

GÖTEBORGS STADSKONTOR

Förvaltningsavd., E Smith/KE

TJANSTEVILLÄNDE

Rnr 468/80

1-3

1980-09-09

Dnr 829/80

Skrivelse från styrelsen från Gårdstensverksstä'n med bidragsansökan

Styrelsen för Gårdstensverksstä'n innehåller i rubricerat kända om bidrag till sin verksamhet de två närmaste åren (fr o m 1 september) med följande belopp: 1980 130 kkr, 1981 320 kkr och 1982 170 kkr. Vidare anhålls att den utrustning som införskaffats via socialförvaltningen överläts på verksstä'n.

Kämnden har remitterats till sociala centralnämnden och näringslivssekretariatet för yttrande. Sociala centralnämnden har kommit till beslut om något yttrande.

Kämndets bakgrund

Gårdstensverksstä'n startades på initiativ av en grupp arkitekter från CTH sommaren 1977. Syftet med verksamheten var att bygga upp en bild- och textilverkstad för och i samarbete med boende i Gårdsten, med speciell tanke på hemarbetande kvinnor.

En målsättning är att återöppna hantverket och med hjälp av det skapa kontakt både över åldersgränserna och nationallinjetränsarna. Gårdsten har 35 procent utländska medborgare.

Till juni 1979 fanns för projektet två heltidstjänster som projektledare finansierade av AMS, som beredskapsarbete för konstnärer vid CTH. Från den 1 september 1979 t o m 30 juni 1980 finansierades verksamheten av AMS via socialförvaltningen. Det finns 2,5 tjänster i förväg beredskapsarbete för konsthantverkare, samt en driftbudget på 2 500 kr/månad.

Gårdstensverksstä'n är fast förankrad i området. Verksstä'n har en årlig löst på 60 deltagare. Under 1979 hade man i snitt åtta besökare per dag. Verksstä'n är öppen 9-16 alla dagar.

Verksstä'n står till tjänst med råd och hjälp inom allt som rör textil hantverk. Där finns vävstolar, symaskiner, stickmaskin och alla andra småverktyg för spind, färgning o. s. v. Man har dessutom aktivt utåtriktat arbete, samarbete med institutioner i området, exempel förskola, fritidsen och skola.

Verksstä'n fungerar som pilotprojekt för "Arbete och Bostad i Gårdsten" i deras forskningsprojekt om lokal produktion i Gårdsten. Deltagare och projektledare har bildat "Föreningen Gårdstensverksstä'n", som är en ideell förening.

I framtiden vill man vidga den öppna verksamheten och få resurser för att ta emot ännu flera deltagare och kunna samarbeta med institutionerna i Gårdsten. Det är nödvändigt med samma ledare för att behålla förbundenhet och kontakten med deltagarna.

Bilaga 1; protokollsutdrag Göteborgs kommunfullmäktige

De flesta deltagarna i verkstas'n har med sig barn, varför det behövs barnpassning. Under våren och hösten 1979 hade man en flicka ur ungdomsarbetet, som bl a hjälpte till med att passa barnen. Enligt de projektskrivarens åsikter och faller utvecklingsmöjligheterna med hur barnpassningsfrågan kan lösas.

Göteborgens byråer 130 m² lägenhetsyta för den bygga verksamheten 2 112 m² lägenhetsyta för en produktionsverksamhet samt 120 m² för "Arbete och Bostad i Gärdsten"projektets fortsatta församlingsarbete.

Den ideella ekonomiska föreningen Gärdstensverkstas'n skall stöd som huvudsak för den fortsatta verksamheten. Den kontakt förordningen haft med socialförvaltning, skola, färdigförvaltning m fl i en referensgrupp knuten till forskningsprojektet planeras fortsätta. Verkstas'n vill gärna ha möjlighet att få rådgivning i ekonomiska frågor av kommunen, t ex genom en kommunal revisor.

Restursbehovet uppskattas till 2,5 tjänster för den bygga verksamheten, 0,5 tjänst som produktionsledare samt motsvarande 0,5 tjänst som löneadministratör för de deltagande under uppstartningsperioden. Kostnaderna beräknas under 1980 uppgå till 130 kkr fr o m 1 september 1981 320 kkr och 1982 170 kkr.

En förteckning för att projektet skall kunna finna fasta former anges vana "att verksamheten garanteras för lite längre tid än hittills varit fallet exempelvis 2 år".

Näringslivssekretariatets synpunkter

I "Sysselsättningsprogram 1980" avfattas ospecificerat 1,5 kkr för sysselsättningsfrämjande åtgärder riktade till kvinnor, in- vändsarna m fl särskilt utsatta grupper. Som exempel på projekt, som kunde vara aktuella för stödd, nämndes de kurser som kvinnobuset anordnar för arbetslösa kvinnor samt Gärdstensverkstas'n.

Sekretariatet har deltagit i den kommunala referensgrupp, som bildats för forskningsprojektet "Arbete och Bostad i Gärdsten". Referensgruppens arbete har dels rört själva forskningsprojektet, dels Gärdstensverkstas'ns bygga verksamhet och bildandet av en lokal produktionsgrupp.

Gärdstensverkstas'n får betraktas som ett sysselsättningsfrämjande projekt för arbetslösa kvinnor i Gärdsten och för arbetslösa flickor under utbildning. Konstruktivt arbete i Göteborgs Sekretariatet tillstyrker därför att Gärdstensverkstas'n får bjudas till sin verksamhet organiserad enligt den modell som skisseras i skrivelsen.

Stadskontoretets synpunkter och bemärkanden

Då kommunalrådets ansett att ärendet brådskar och därför börde behandlas av kommunstyrelsen utan att avvärta sociala centralmyndighets rekommendationer har stadskontoret bedömt att ärendet omgående bör undersökas av kommunstyrelsen för ställningstagande.

Orsaken till behovet av en omgående behandling av ärendet torde bl a vara att socialförvaltningens finansiering av de aktuella tjänsterna upphör, efter förhandling med tre månader, den sista september. Efter detta datum skulle projektets framtid vara osäker.

Kostnaden fr o m den 1 oktober till årets slut beräknas uppgå till 97 500 kronor.

Stadskontoret delar de synpunkter som näringslivssekretariatet framfört och föreslår att 97 500 kronor beviljas för 1980 ur anslaget för sysselsättningsfrämjande åtgärder. Vid skiller 1981 och 1982 har beslut ännu ej fattats om anslag för sådant ändamål. Kontoret förutser dock, att om anslag beviljas för 1980, kommer detta att beaktas i förslaget till budget för 1981-82.

I samband här kan noteras att statliga forskningspengar, 800 kkr, som projektgruppen "Arbete och Bostad i Gärdsten" förväntas få är beroende av kommunalt bidrag.

Hemställs att budgetdelegationen med stöd av punkt A1.1 i gällande delegationsföreläggning beslutar

- 1 att bevilja Gärdstensverkstas'n ett bidrag på 97 500 kronor 1980 för sysselsättningsfrämjande åtgärder; samt
- 2 att täcka i mom 1 angivna kostnad 97 500 kronor ur kommunstyrelsens anslag för sysselsättningsfrämjande åtgärder.

GÖTEBORGS STADSKONTOR
förvaltningsavdelningen

U. Lindbladh
U. Lindbladh

Eva Smith
Eva Smith

GÖTEBORGS KOMMUNSTYRELSEN

Sammanträdesdatum (27) 1980-09-17

30. 10. 1980
Dnr 829/80

§ 629
Föreningen Gårdstensverkssta'n
Servicekontoret
redovisningssevd
Stadskontoret
Skrivelse från styrelsen för föreningen Gårdstensverkssta'n
1980-04-12 med ansökan om bidrag
Remissyttrande har avgivits av näringslivssekretariatet
1980-05-20.

I tjänsteutlåtande 1980-09-09 har stadskontoret bl a fram-
lagt av kommunalrådet Werner Hessberg tillstyrkt förslag
till beslut av kommunstyrelsen.

Efter överläggning beslutat kommunstyrelsen med bifall till
stadskontorets förslag:

- 1) att bevilja Gårdstensverkssta'n ett bidrag på 97 500 kronor 1980 för sysselsättningsfrämjande åtgärder; samt
- 2) att räkna i men 1) angiven kontnad, 97 500 kronor, ur kommunstyrelsens anslag för sysselsättningsfrämjande åtgärder.

Utösig av protokoll fört vid
sammanträde med Göteborgs
kommunstyrelse överstående dag.
På ut-d-gat brytas
I Utseset:

GÖTEBORGS STADSKONTOR

Förvaltningssevd, Eva Smith/KÖ

TJÄNSTUTLÅTANDE

1980-12-19 Dnr 829/80 ✓

Ak bil. nr 10
1980/80

Skrivelse från styrelsen för Gårdstensverkssta'n med bidragsansökan
Föreningen Gårdstensverkssta'n embåller om 479 450 kronor till sin
verksamhet för 1981.

Under våren 1980 sökte föreningen Gårdstensverkssta'n kommunala bi-
drag för att i två år driva verksamheten i Gårdstensverkssta'n. An-
sökan beviljades för hösten 1980 (två månader). Sedan den 1 novem-
ber drivs verksamheten helt och hållet av föreningen.

Arbetet i verkssta'n har fr o m 1980-11-01 utvidgats till att omfatta
starten av en produktionsgrupp, bestående av fem kvinnor som har
tid/deltid kommer att arbeta med tillverkning av textilartverk för
försäljning.

Följande kostnader redovisas för 1981 (kr):

Löner	417 601
Kostnader för den öppna verksamheten	30 000
Kostnader för produktionsgruppen	10 000
Inflation 5 %	21 849
Summa	479 450

När kommunstyrelsen under våren 1980 behandlade Gårdstensverkssta'ns
bidragsansökan uppskattades kostnaderna för 1981 till 320 000 kronor.
Vid kontakter med Gårdstensverkssta'n har bl a följande motiv till de
ökade kostnaderna framförts:

- Handelsarbetslösheten var för lågt räknade (66 013 kronor)
- De administrativa utgiftererna har ökat markant under hösten,
varför man två dagar per vecka behöver administrativa resurser
(10 250 kronor)
- Anpassningsomkostnader måste finnas (83 187 kronor).

Handledarlösheten bör enligt ansökan motsvara teknologiska utvecklingen, d v s
6 421 kronor/månad. I föregående ansökan räknade man med en lösn på
ca 4 900 kronor.

De 2,5 tjänster som är avsett för handledning är näst pressade.
Under hösten har de administrativa utgifterna ökat. De största löb-
nerna har medfört ökat deltagarantal. Produktionsgruppen har till-
kommit och föreningen har blivit arbetsgivare, varför föreningen
anses det nödvändigt med en förstärkning av de administrativa resur-
serna.

Det har visat sig att det är mot bestämmelserna att ha beredskaps-
arbete som sköter barnpassningen inom föreningen. Det innebär
att man måste ha en barnskötarskjuts fr o m januari, eftersom det är
nödvändigt att bedriva någon verksamhet utan att någon tar hand
om barnen. Kostnaderna beräknas uppgå till 83 187 kronor.

Stadskontoret får i ärendet framföra följande:

Av det underlag som Kommunstyrelsen hade vid sitt beslut om bidrag till Gårdstensverkstaden för hösten 1980 framgick att man behövde 320 Kkr för 1981 och 170 Kkr för 1982. I beräkningen av budgeten för 1981 rusererades 320 Kkr i anslaget för oförbrutteda utgifter.

Vid underhållskontrakter med Gårdstensverkstaden har man framfört att ett litet bidrag är det bästa lämbet inte att man söker ambitioner kända på verksamheten, utan att man får begränsa öppethälsandeförhållanden menar också att får man ingen bemäddning kan ingen verksamhet bedrivas.

Även om Gårdstensverkstaden skrivit stadskontoret kan bedömas drivas en värdfull verksamhet menar kontoret det efter underhållskontrakter med såväl socialförvaltningen som näringslivssekretariatet ej rimligt att Gårdstensverkstaden behåller det begärda bidraget. Verksamheten får anpassas till befintliga resurser, dvs till 320 Kkr.

Hemställas att kommunstyrelsen beslutar:

- 1 att bevilja Föreningen Gårdstensverkstaden ett bidrag på 320 000 Kronor för 1981; samt
- 2 att täcka i mom 1) angiven kostnad, 320 000 kronor, ur kommunstyrelsens anslag för oförbrutteda utgifter.

GÖTEBORGS STADSKONTOR
Förvaltningsavdelningen

Georg Svantesson

Eva Smith
Eva Smith

§ 22

Dnr 829/80V/

(AO IV)

Skrivelse från styrelsen för Gårdstensverkstaden angående bidrag
Föreningen
Servicekontorets
redovisningsåvud
I tjänsteutlåtande 1980-12-19 har stadskontoret bl a framlagt
av kommunalrådet Werner Wessberg tillstyrkt förslag till beslut
av kommunstyrelsen.

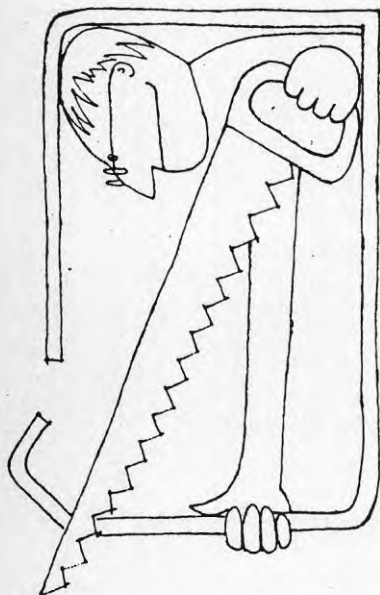
Kommunstyrelsen beslutet med bifall till stadskontorets förslag:

- 1) att bevilja föreningen Gårdstensverkstaden ett bidrag på 320 000 kronor för 1981; samt
- 2) att täcka i mom 1) angiven kostnad, 320 000 kronor, ur kommunstyrelsens anslag för oförbrutteda behov.

Utsatta ur protokoll för vid
sammanträde med Göteborgs
kommunstyrelse ovanstående utlåtande
i tjänsten:

P. Lind

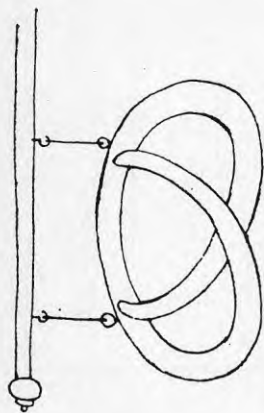

ÖPPET MÖTE OM NYA ARBETSPLATSER (Projekt Lokal Produktion)

Torsdagen den 16de oktober kl. 13 träffas vi på Peppargatan 40 och pratar om hur man kan starta små arbetsplatser i Gärdsten, t.ex. bageri och snickeri- och lagningsverkstad.
Gärdstensverkstads textila produktionsgrupp håller redan på att bildas.
Alla intresserade är välkomna!

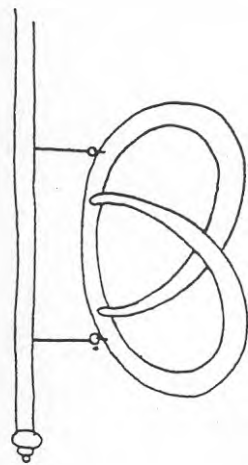
Gärdstensverkstan,   Forskargruppen Arbete o
30 83 92   Bestad i Gärdsten 30 95 60

BAGERI I GÄRDSTEN - VILL DU VARA MED?

Nu börjar planeringen för ett litet bageri i västra Gärdsten. Vill Du vara med och arbeta med att äska och sälja bröd?
Eller har Du kanske något bra recept på matvård som passar för storbak?

Hör av Dig så snart som möjligt till
Forskargruppen Arbete och Bestad i Gärdsten
Peppargatan 40
tel. 30 95 60

VILL DU ARBETA I GÅRDSTENS BAGERI ?

Snart startas ett litet bageri i Gårdsten. Där kommer att bakas matbröd av hög kvalitet och lite kaffebröd.

Bageriet är ett kooperativt företag i form av ekonomisk förening. Initiativet har tagits av Forskargruppen Arbete o Bostad i Gårdsten som bl.a. medverkar till att starta små arbetsplatser i Gårdsten.

Vi behöver ytterligare ett par bageriarbetare.

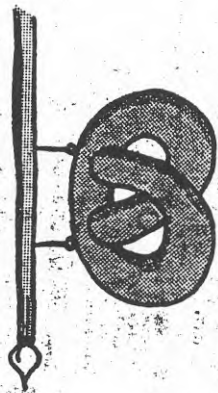
Viktigast är att Du har vilja och intresse att få igång bageriet och att baka gott bröd.

Är Du intresserad av arbete i bageriet så kom upp till forskargruppens kontor på Peppargatan 42 2tr eller ring oss, telefonnr 30 95 60.

GÅRDSTENS BAGERI
Ekonomisk förening

Forskargruppen Arbete
och Bostad i Gårdsten

nu sökts det bagare i Gårdsten!

Forskargruppen Arbete och Bostad i Gårdsten har tagit initiativ för att starta ett bageri, där det kommer att bakas matbröd och lite kaffebröd. Bageriet är ett kooperativt företag i form av ekonomisk förening.

Är Du intresserad av arbete i bageriet, kontakta Forskargruppen, tel. 30 95 60, måndag-försdag kl. 9-16.

Bostadsbolaget

Enbrottsbaserat, telefon 30 00 30

Din bostad i hyreslängan!

Annons i GP 1981-04-06

BILAGA 3

Stadgar för Gårdstens Bageri, ekonomisk förening

- § 1 Föreningens ändamål är att bedriva bagerirörelse samt därmed förenlig verksamhet på ett sådant sätt att medlemmar därav genom egna arbetsinsatser kan erhålla sin utkomst. Föreningens syfte i övrigt framgår av dess program.
- § 2 Föreningens firma är Gårdstens Bageri, ekonomisk förening.
- § 3 Föreningens styrelse har sitt säte i Göteborgs kommun, O län.
- § 4 Andelar
För medlemmar upplägges i föreningens räkenskaper andelskonto. Föreningens andelar lyder på kronor 10:--. Varje medlem ska innehålla tio (10) andelar. Andelarna inbetalas kontant eller genom delbetalningar under maximalt sex (6) månader.
- § 5 Föreningens medlemstal är uppåt obegränsat. Medlemskap kan förvärfvas av envar, som deltar i föreningens affärsmässiga verksamhet, eller som på annat sätt är villig att redligt främja föreningens ändamål, oberoende av kön, yrke eller ras.
- § 6 Ansökan om inträde i föreningen göres skriftligen till styrelsen. Bifalles ansökan skall den inträdande betala andelen på sätt som ovan anges.
- § 7 Medlem erhåller medlemsbevis i vilket införes uppgift om inbetald andel.
- § 8 Medlem äger genom till styrelsen ställd skriftlig anmälan utträda ur föreningen. Utträde kan äga rum endast vid tiden för räkenskapsavslutning. Anmälan om utträde skall va styrelsen tillhanda minst en månad före utträdet. Utträdd medlem eller hans rättsinnehavare äger rätt att återfå erlagt belopp för andel.
- § 9 Medlems allmänna skyldigheter
Medlem är skyldig att enligt gällande föreningslag följa föreningens stadgar och att efter bästa förmåga främja föreningens utveckling och verka för samhörighet och god sämja inom kamratkretsen. Medlem äger reservationsrätt mot på föreningsmöten fattade beslut, så länge medlem ej motarbetar beslut. Medlem, som bevisligen motarbetar föreningens ändamål, kan uteslutas av medlemsmöte.

§10 Överskottets fördelning

Föreningens överskott, som kan uppkomma på grund av den affärsmässiga verksamheten, skall för varje räkenskapsår fonderas och framdeles disponeras i föreningens verksamhet eller annan verksamhet, som medlemmarna godkänner. Någon utdelning på medlemmarnas andelskapital skall ej utgå.

§11 Föreningens organ

Föreningens organ är:

Medlemsmöte
Medlemsmötets valberedning
Föreningens styrelse
Revisorer

§12 Medlemsmöte

Ordinarie medlemsmöte, som äger besluta på samtliga medlemmars vägnar, hålles årligen senast under femte månaden efter räkenskapsavslutningen.

Härutöver skall medlemsmöte hållas minst en gång under andra halvåret efter räkenskapsavslutningen.

Kallelse till medlemsmöte sker genom anslag på anslagstavlor i arbetslokalen och minst två (2) veckor före ordinarie medlemsmöte och minst en (1) vecka före extra medlemsmöte.

Vid ordinarie medlemsmöte skall följande ärenden förekomma:

- 1 Val av ordförande, sekreterare och två justeringsmän
- 2 Fråga om kallelse till mötet skett i behörig ordning
- 3 Orientering om resultat och framtidsplaner för föreningen
- 4 Fastställande av balansräkningen
- 5 Fråga om ansvarsfrihet för styrelsen
- 6 Fråga om disposition av föreningens resultat
- 7 Av styrelsen till medlemsmötet hänskjutet ärende
- 8 I stadgeenlig ordning väckta förslag
- 9 Val av ordförande i styrelsen
- 10 Val av ledamöter i styrelsen enligt § 14
- 11 Val av suppleanter i styrelsen enligt § 14
- 12 Val av revisorer och revisorssuppleant enligt § 17
- 13 Val av valberedning enligt § 13

Efter beslut av styrelsen eller då revisorer eller minst en tiondel av samtliga medlemmar dock minst två (2) det för skriftligen uppgett ändamål fordra, skall extra medlemsmöte utlysas.

Utlysning av styrelsemöte samt övriga meddelanden anslås på anslagstavlor i arbetslokalen minst en vecka i förväg. Protokoll från styrelsemöte samt föreningens övriga handlingar förvaras i därför avsedd pärm i arbetslokalen.

§13 Valberedning

Till valberedning för nästkommande ordinarie medlemsmöte utses vid ordinarie medlemsmöte tre ledamöter enligt förslag från medlemmarna.

§14 Styrelsen

Styrelsen väljes av ordinarie medlemsmöte och består av minst fem (5) högst sju (7) ledamöter. Ledamöterna skall väljas för tiden intill dess det ordinarie medlemsmöte hållits, som äger rum under första räkenskapsåret efter valet. Avgående ledamot kan väljas om. För styrelsens ledamöter utses för ett år i sänder en (1) suppleant. Suppleanten inträder i styrelsen, då ordinarie ledamot är förhindrad att bevista styrelsens sammanträde. Alla medlemmar äger deltaga i styrelsens sammanträde och äger yttrande och förslagsrätt men ej beslutsrätt.

§15 Styrelsen skall öva tillsyn över föreningens verksamhet och tillhandahålla information om densamma, allt inom föreningsverksamhet.

§16 Firmateckning

Styrelsen utses lämpligt antal firmatecknare. Firman tecknas gemensamt av två av dessa.

§17 Revisorer

För granskning av styrelsens förvaltning och föreningens räkenskaper väljer det ordinarie medlemsmötet inom eller utom föreningen en (1) eller två (2) revisorer jämte en suppleant för denne. Revisorer väljes vid ordinarie medlemsmöte för tiden intill dess det ordinarie medlemsmöte hållits, som äger rum under första räkenskapsåret efter det år valet skett. Revisorer kan väljas om. Revisorer åligger att i enlighet med föreskrifterna i §§ 50 och 51 av lagen om ekonomiska föreningar verkställa revision och däröver avgiva berättelse. Revisionen skall vara verkställd och berättelse avgiven före utgången av tredje månaden efter räkenskapsavslutningen. Över av revisorer mot styrelsen gjorda anmärkningar skall styrelsen äga tillfälle yttra sig. Styrelsen skall över anmärkningarna avgiva skriftlig förklaring till det ordinarie medlemsmöte, där revisorer nas anmärkningar skall föreligga.

- §18 Räkenskapsavslutning och förvaltningsberättelse
Föreningens räkenskaper avslutas per den 31 december. Räkenskaperna skall vara revisorn tillhanda senast två månader efter räkenskapsavslutningen. Styrelsen skall senast tre (3) månader efter räkenskapsavslutningen till revisorn avlämna en av styrelsens ledamöter underskriven förvaltningsberättelse över föreningens verksamhet under näst föregående år. Denna skall upptaga vinst- och förlusträkning för det senaste förflutna räkenskapsåret jämte balansräkning samt därutöver lämna de uppgifter om föreningens verksamhet, som stadgas i § 43 i lagen om ekonomiska föreningar.
- §19 Medlem som önskar, att ett visst ärende upptages i kallelse till ordinarie medlemsmöte, skall därom göra skriftlig anmälan i god tid före ordinarie medlemsmöte för att alla medlemmar skall kunna ta del av ärendet.
- §20 Stadgeändring kan endast ske enligt § 67 i lagen om ekonomiska föreningar.
- §21 Förutom i de fall som omförmäles i lagen om ekonomiska föreningar, skall föreningen träda i likvidation, då det inbetalade andelskapitalet till två tredjedelar gått förlorat och ej inom tre månader, sedan det blivit anmält på medlemsmöte, bristen blivit fylld.
- §22 Upplöses föreningen skall, sedan verksamheten lagligen avvecklats, insatskapital och fonder övergå till verksamhet inom stadsdelen Gärdsten på sätt som medlemmarna beslutar vid eller före nedläggningen eller upplösningen.
- §23 I övrigt länder till efterrättelse lagen om ekonomiska föreningar.

Bilaga 4; Gårdstens Bageri, ekonomisk planering

GÅRDSTENS BAGERI - Ekonomisk förening 1981-03-06

RESULTATBUDGET

INTÄKTER:

Försäljning matbröd	2 250 limpor á 600 g/ vecka á 6:50	731 250
Kaffebröd	300 kr/dag	72 000
Handledarersättning		<u>1 000</u>
	SUMMA INTÄKTER	<u><u>804 250</u></u>

KOSTNADER:

Råvaror	4 100 kr/vecka	205 000
Transportkostnader		12 000
Lön	(4 anställda, 7 520 kr/ vecka inkl semester	312 832
Sociala kostnader	36,6%	114 496
Emballage och arbetskläder		3 000
Hyra		36 000
Försäkringar		1 300
Övriga kostnader		10 000
Avskrivningar		5 200
Räntekostnad		<u>7 500</u>
	SUMMA KOSTNADER	<u><u>707 328</u></u>

INVENTERINGSBUDGETEkonomisk livslängd

Ugnar	5 år	14 500
Degblandare	5 år	4 500
Brödkorgar och formar	5 år	2 400
Plåtstick	5 år	400
Mjölkärra	5 år	350
Diverse	—	1 000
	SUMMA	<u>23 150</u>

TILLKOMMER (EV)

Installationskostnader	<u>27 250</u>
------------------------	---------------

RÅVARUBUDGET

		<u>PER ÅR</u>
12 kg jäst/vecka	51:-	2 550
1000 kg mjöl/vecka	2 500:-	125 000
12 l olja/vecka	120:-	6 000
10 kg vetekli/vecka	20:-	1 000
12 kg salt/vecka	15:-	750
7 kg vallmofrö/vecka	56:-	2 800
10 kg kummin/vecka	103:-	5 150
3 kg margarin/vecka	26:-	1 300
10 l mjölk/vecka	21:-	1 050
100 st ägg/vecka	100:-	5 000
Ingredienser kaffebröd/vecka	1 000:-	50 000
	<u>4 100:-</u>	<u>205 000</u>

Preliminär MARKNADSPLAN

Brödslag	försäljningskanal	försäljningsvolym per vecka
Matbröd 3 sorter: ljus bröd, halv- fint surdegsbröd samt grovt sur- degsbröd	genom återför- säljare: butiker i området	300 limpor á 600 g
	butiker i centra- la Göteborg	1000 limpor á 600 g
-	direktförsäljning: 5 st daghem i om- rådet	65 limpor á 600 g
	3 st fritidshem i området	15 -"
	skolor och ser- vicehus	70 -"
	kafé	50 -"
	försäljning i pro- duktionslokalen till boende och arbetande i områ- det (varav till fast kundkrets 200 st)	750 -"
		(totalt 2 250 lim- por per vecka)
Kaffebröd, vete- bröd och äppel- kaka e d	försäljn i pro- duktionslokalen samt direktför- säljning kyrkan	motsv 1 500 kr

KASSABUDGET (TKR)

MÅNAD . 1 . 2 . 3 . 4 . 5 . 6 . 7 . 8 . 9 . 10 . 11 . 12 .

Likvida medel vid månadens början	-	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	
<u>INBETALNINGAR</u>															
Direkt försäljning	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	312,0
Kredit försäljning	-	40,9	40,9	40,9	40,9	40,9	40,9	40,9	40,9	40,9	40,9	40,9	40,9	40,9	449,9
Övrigt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1,0
Upplåning	81,6	5,2	-	5,2	7,1	5,2	5,2	5,2	5,2	5,2	5,2	5,2	5,2	6,1	
S-A INBETALNING	107,6	72,1	66,7	72,1	66,7	74,0	66,7	72,1	66,7	72,1	66,7	72,1	66,7	74,0	
<u>UTBETALNINGAR</u>															
Råvaror	17,1	17,1	17,1	17,1	17,1	17,1	17,1	17,1	17,1	17,1	17,1	17,1	17,1	17,1	205,2
Löner inkl soc	26,1	45,2	26,1	45,2	26,1	45,2	26,1	45,2	26,1	45,2	26,1	45,2	26,1	45,2	427,8
Hyra	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	36,0
Inventarier	23,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	23,1
Övrigt	33,3	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	53,1
Amortering	-	-	11,8	13,7	13,7	13,7	13,7	11,8	11,8	13,7	13,7	13,7	13,7	13,7	
Ränta	-	-	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	7,6
S-A UTBETALNING	102,6	67,1	61,7	67,1	61,7	69,0	61,7	67,1	61,7	67,1	61,7	67,1	61,7	61,7	69,0
Likvida medel vid månadens utgång	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
S-A UPPLÅNING VID MÅNADENS SLUT	81,6	86,8	75,0	80,2	66,5	73,6	59,9	65,1	53,3	56,5	44,8	50,9	50,9	50,9	

vepet □ Lördagssvepet □ Lördagssvepet □ Lördagssvepet □

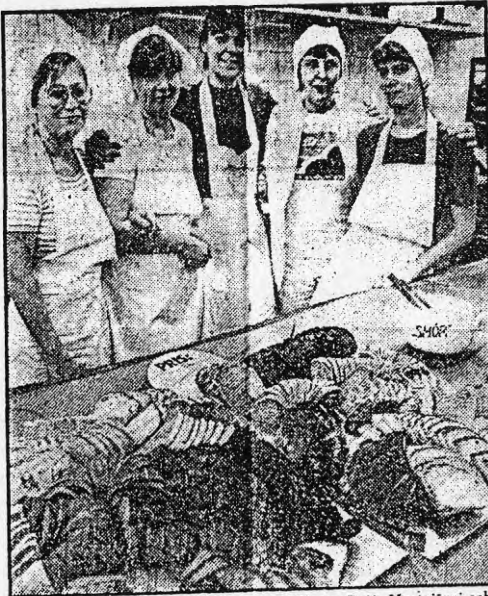
Kanelbullar på Kanelgatan när Gårdsten får nytt bageri

Det doftade gott av julbak och kanelbullar på Kanelgatan i Gårdsten på lördagen. Marschaller lyste med fladdrande sken utanför Gårdstens nya bageri, som invigdes som forskningsförsök med 120 000 kr i startkapital och kommunala pengar. Bageriet är resultat av de insatser Universitetets och Chalmers Forskargrupp för arbete och bostad i Gårdsten, ligger ner i stadsdelen.

För några år sedan hjälpte gruppen till att starta en trasmatteverkstad. Nästa punkt på programmet är en cykelverkstad, som öppnas om något år.

Arkitekter och psykologer, sociologer och ekonome ingår i forskningsgruppen, som med anslag av Byggforskning och Arbetsarkitektstyrelsen och extra pengar av Göteborgs kommun, försöker hitta och skapa sysselsättning som passar en stadsdel där arbetslösheten är stor och där det är svårt att få jobb. Syftet är att hitta verksamheter som saknas, men som kan startas och sedan ha en produktion som finner avsättning och skapar arbetstillfällen.

Forskningen kring Gårdsten startade 1977. Att just den stadsdelen valdes, berodde till stor del

Ena Pärteläinen, Paula Autio, Birgitta Nilsson, Raija Mustajärvi och Marianne Wiberg poserar bakom högvar av sitt fina premiärdoppa. Foto: Per Landén.

på stadsdelens alla problem, men också på att där fanns tomma lägenheter. Det fanns lokaler. Samtidigt önskade man inflyttning. Första insatsen var att bygga upp en verkstad där man gjorde trasmatte. Den började i liten skala, men sysselsätter nu tre fast anställda och ger bärning till drygt femton personer.

Det ena leder till det andra, medan man väver trasmatte skapas underlag för lunchservering och arbete med barnpassning.

□ Donation

Gårdstens bageri fortsätter i samma riktning. Under två har forskargruppen förberett det nya

företaget. Startkapitalet är pengar, som med kommunens välsignelse delas ut från Röhsska donationsfonden. Bageriet ligger centralt i västra Gårdsten. Det har en utrustning som av sparsamhets-skäl köpts in under lång tid i "begagnade poster" från bagerier som lagts ner. Det skall specialisera sig på matbröd i alla fasoner — med mycket färskt bröd — men kakor och vetebrod finns också med i receptsamlingen. Allt är, enligt chalmersforskaren Birgitta Mattsson, "nyttigt" bröd, d v s bakas på ingredienser fjärran från konservering och preparering.

På lördagen hade Gårdstens bageri stort invigningskalas. Hela sortimentet bakverk låg framdykat på ordnade led över disk och bakbord. Politiker, som tagit forskargruppen under sina vingars skugga, var där och tog i hand och önskade lycka till och fick smakbitar ur de imponerande och väldoftande brödberg som vuxit fram under en veckas intensivbakning för att möta premiärdagens efterfråga.

Kundunderlaget beräknas bli ganska stort. Närmsta bageri ligger en halvtimmes gångväg från Kanelgatan. Kapaciteten i bageriet vid Kanelgatan kommer emellertid åtminstone i början, enligt beräkningarna, att bli större än den "normala avsättningen". Därför säljs bröd från Kanelgatan långt nere i Göteborgs centrum ett tag framåt.

□ Ekonomisk förening

En ekonomisk förening i Gårdsten har ansvar för bagerietsdebit och kredit.

— Vid starten ingår en och annan forskare i verksamheten, men allteftersom den förhoppningsvis växer, släpper forskningsgruppen taget, säger Birgitta Mattsson. Bageriet skall skötas av gårdstensbor och ge så många arbetstillfällen som möjligt.

Samtidigt som forskargruppen arbetat med att öppna bageri i Gårdsten, har den arbetat med planer på en cykelverkstad. Gruppen är övertygad om att den som kan reparera cyklar, kan försörja sig på den färdigheten i Gårdsten.

LILLEMOR STRIDSBERG

En vädjan från Gårdstens Bageri:

Nu har det gått drygt fyra månader sedan Gårdstens Bageri, i västra Gårdstensbergen, invigdes. Eftersom det handlar om en unik inrättning som inte kan finnas sin motsvarighet i hela området tänkte vi det skulle vara intressant att känna de anställda lite på pulsen. Uppskaffar gårdstonsborna initiativet och har verksamheten motsvarat förväntningarna, var några av de frågor vi ville få svar på.

Allt komma in i Gårdstens Bageri är en luktopplevelse av stora mått. Här luktar det verkligen bageri och en känsla av gammaldags atmosfär kommer över en. Bara detta borde göra koerna långa till bröddis-

ken, men tyvärr är det inte riktigt så.

När vi startade det har visste vi inte riktigt hur det skulle gå, säger Birgitta Nilsson, en av bageriets fyra anställda. Vi hade nog räknat med att sälja mer utåt, än i affären men det har faktiskt blivit tvärtom. Tyvärr är det inte tillräckligt.

För att det skall gå ihop måste vi sälja för 10 000,- mer i månaden och det hoppas vi kunna få ihop på fler kunder i affären.

Beställningar

Den första tiden efter invigningen sålde man nästan enbart över disk, men det var också en del beställningar från föreningar och privatpersoner i området.

Efter jul började vi gå ut till affärer med smakprov på det vi har att erbjuda, berättar Birgitta. Då började vi även få in beställningar därifrån. Det handlar om saluhallen och nå-

Gårdstensbor – ge oss ert stöd!

gra hälsokosbuktier. De senare p.g.a att vi bakar helt utan tillsatser.

Vi säljer också bröd till daghemmen och Gårdsten och har även gått ut med samma erbjudande till Lovgården. Därifrån hoppas vi givetvis på ett positivt svar.

Slamkunder

Birgitta och hennes kollegor hoppas nu på ett betydligt större stöd från framförallt gårdstonsborna. Man har vissa slamkunder som återkommer varje vecka, men den skaran måste ökas.

Vi tror det finns många som inte känner till att vi finns och hur vi fungerar, säger Birgitta. Kommer de bara hit en gång skulle vi troligen få behålla dem också. Det här bageriet är något extra och folk som kommer hit trivs verkligen.

Som utvecklingen är idag så centraliseras allt fortfarande i stora enheter och det gäller även bagerier, där allt tillverkas med maskin. I många fall rörs brödet av en människohand först när kunden öppnar plastförpackningen.

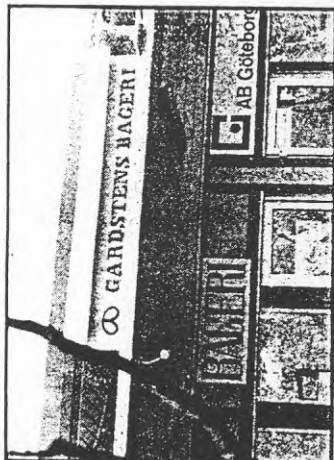
Här sköter vi tillverkningen hantverksmässigt i allra högsta grad och vi tror det är viktigt för hela stadsdelen att valmöjligheten finns. Det är många som vill återuppleva det gamla och här har de chansen.

Desattom har vi möjligheten att erbjuda fler arbetstillfällen i Gårdsten. I dagarna fick vi en beredskapsarbetare och en praktikanter. Därför bör det ligga mycket i gårdstonsbornas eget intresse att vi finns och fungerar här.

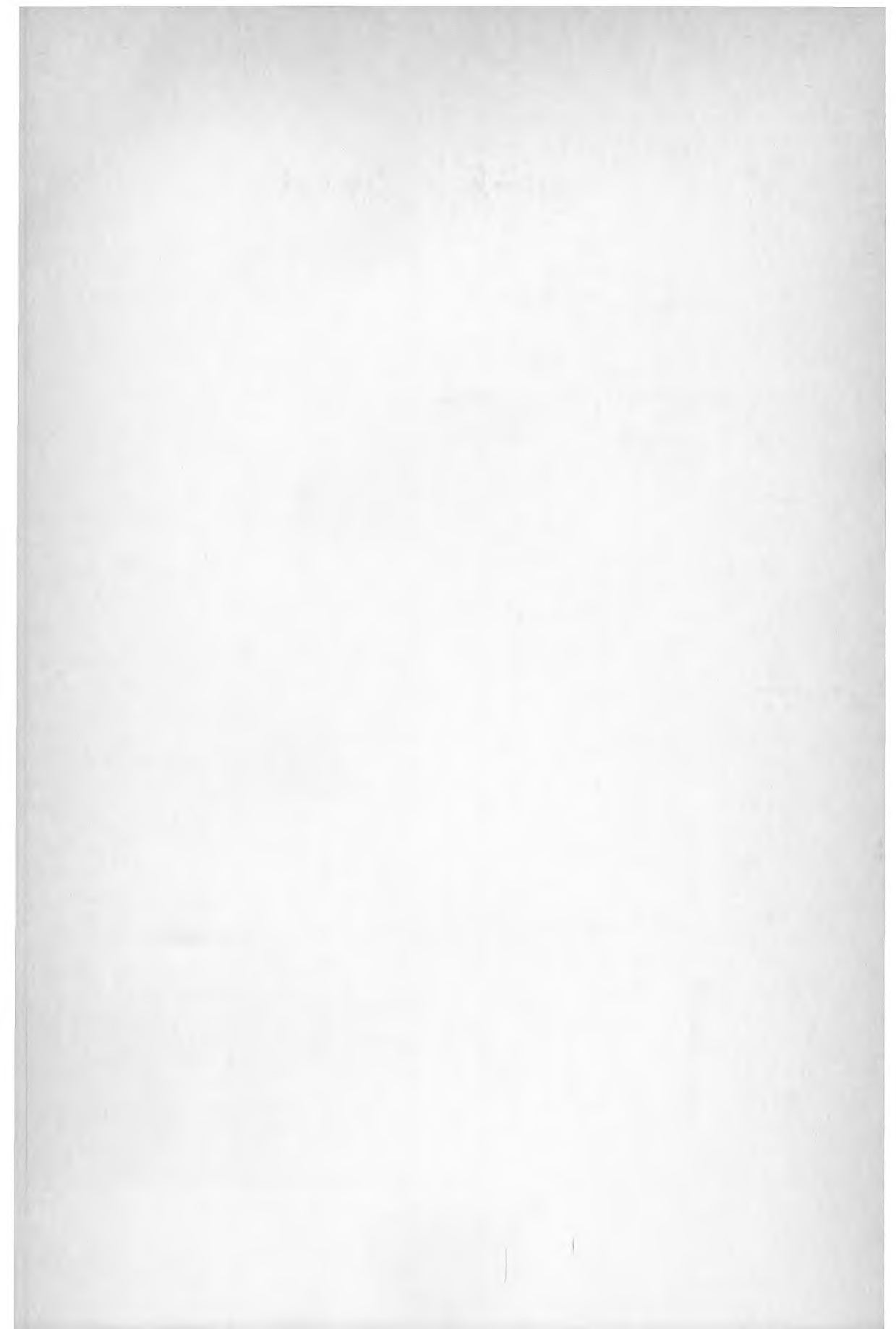

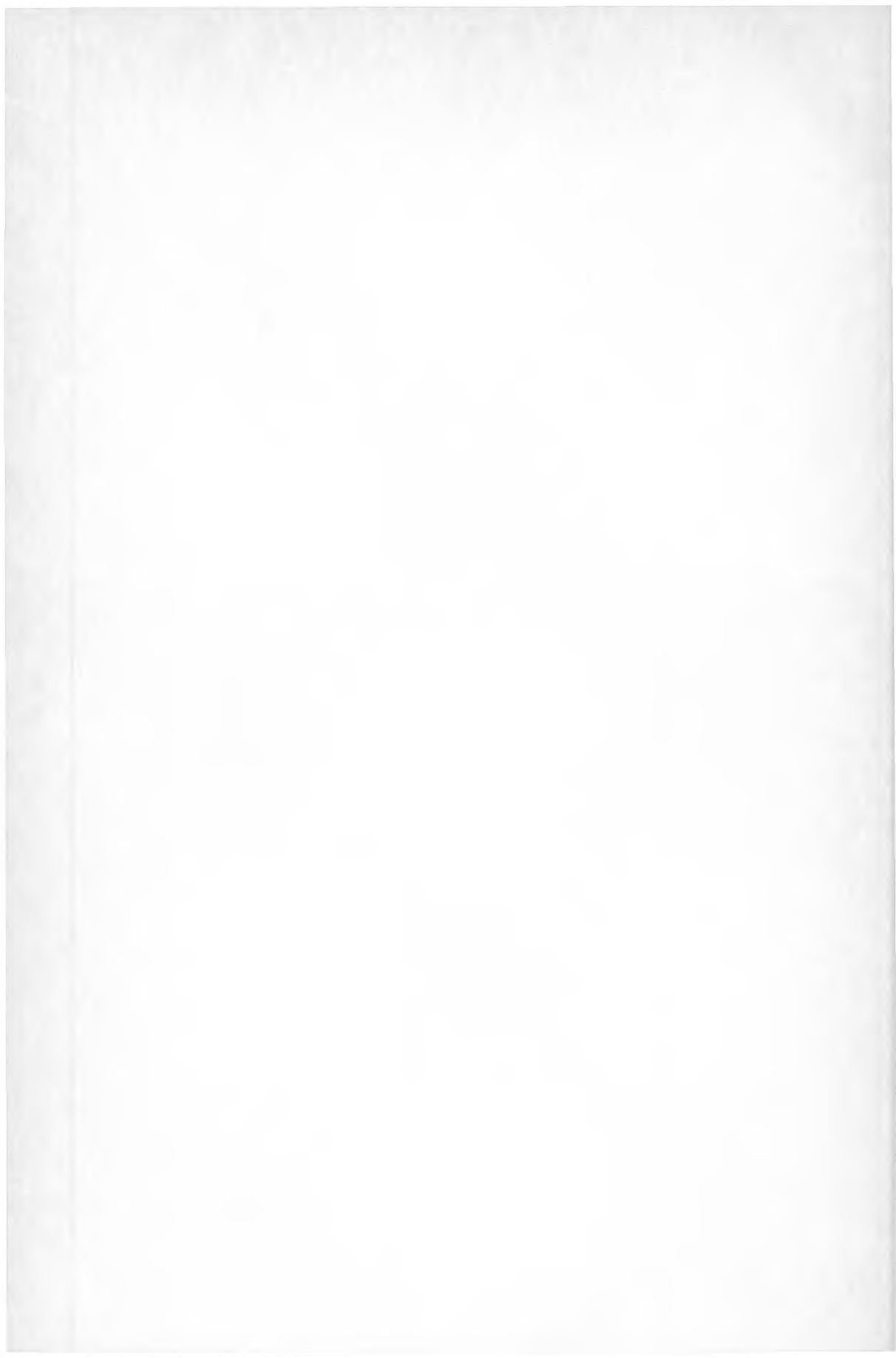
– Vi hoppas på ett större stöd från gårdstonsborna, säger Birgitta Nilsson, Marianne Wiberg, Carina Jallow (beredskapsarbetare) och Raija Mustajärvi.

april 1983

Gårdstens Bageri har i dagarna fått upp en ny skylt. Nu får vi hoppas att utvecklingen gör framåt så den slipper plockas ned.

Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 790797-8
från Statens råd för byggnadsforskning till Chalmers tekniska
högskola, Sektionen för arkitektur, Göteborg.

Art.nr: 6706075

Abonnemangsgrupp:
Y. Byggnadsfunktion

Distribution:
Svensk Byggtjänst, Box 7853
103 99 Stockholm

R75: 1986

ISBN 91-540-4612-2

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Cirkapris: 55 kr exkl moms